

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -
Aṭṭhakathā)

19. Σχόλια για τον οδηγό (19. Nettippakaraṇa-aṭṭhakathā)

4. Σχόλια για την ενότητα της αντίστροφης επεξήγησης
(4. Paṭiniddesa-vāraṇaṇā)

PaliVerse

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων

19. Σχόλια για τον οδηγό

4. Paṭiniddesavāraṇaṇā

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇaṇā

5. Evaṃ hārādayo sukhaḡgaḡaḡatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajituṃ “tattha katamo desanāhāro”tiādi āraddhaṃ. Tattha katamoti kathetukamyatāpucchā. Desanāhāroti pucchitabbadhammanidassanaṃ. Kiñcāpi desanāhāro niddesavāre sarūpato dassito, paṭiniddesassa pana visayaṃ dassento “assādādīnavatā”ti gāthaṃ ekadesena paccāmasati. Ayaṃ desanāhāro pubbāparāpekkho. Tattha pubbāpekkhatte “katamo desanāhāro”ti pucchitvā “assādādīnavatā”ti sarūpato dassitassa nigamanaṃ hoti. Parāpekkhatte pana “ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti desanākiriyaṃ kattuniddeso hoti. Tena desanāhārassa anvatthasaññataṃ dasseti. Desayati saṃvaṇṇeti, vitthāretīti attho.

Idāni anena desetabbadhamme sarūpato dassento “assāda”ntiādimāha, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva. Tasmā ito parampi avuttameva vaṇṇayissāma. “Kattha pana āgate assādādike ayaṃ hāro saṃvaṇṇeti”ti anuyogaṃ manasikatvā desanāhārena saṃvaṇṇetabbadhammaṃ dassento “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī”tiādikaṃ sabbapariyattidhammasaṅgāhakaṃ bhagavato chachakkadesanaṃ ekadesena dasseti.

Tattha dhammanti ayaṃ dhamma-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi “idha, bhikkhu, dhammaṃ pariyāpuṇāti”tiādīsu pariyattidhamme dissati. “Diṭṭhadhammo pattadhammo”tiādīsu sacce. “Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu samādhimhi. “Saccaṃ dhammo dhiti cāgo”ti evamādīsu paññāyaṃ. “Jātidhammānaṃ, bhikkhave, sattāna”nti evamādīsu pakatiyaṃ. “Dhammo have rakkhati dhammacāri”ntiādīsu puñṇe. “Cattāro pārājikā dhammā”ti evamādīsu āpattiyaṃ. “Kusalā dhammā akusalā dhammā”tiādīsu ñeyye. Idha pana pariyattiyaṃ daṭṭhabboti.

Voti pana ayaṃ vo-saddo “handā dāni, bhikkhave, pavāremi vo”ti ettha upayogatthe āgato. “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīya”ntiādīsu karaṇatthe. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”tiādīsu padapūraṇe. “Ārocayāmi vo, bhikkhave”tiādīsu sampadānatthe. Idhāpi sampadānatthe evāti daṭṭhabbo.

Bhikkhanasīlatādiguṇayogena bhikkhū, bhinnakilesatādiguṇayogena vā. Atha vā saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇtīti bhikkhū. Bhikkhaveti tesaṃ ālapanāṃ. Tena te dhammassavane niyojento attano mukhābhimukhaṃ karoti. Desessāmīti kathessāmī. Tena nāhaṃ dhammissaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi, anāvarenaññaṇena sabbaṃ ñeyyadhammaṃ paccakkhakāritāya pana dhammaṃ desessāmīti idāni pavattiyamānaṃ dhammadesanaṃ paṭijānāti. Ādikalyāṇantiādīsu ādimhi kalyāṇaṃ ādikalyāṇaṃ, ādikalyāṇametassāti vā ādikalyāṇaṃ. Sesapadadvayepi eseṃ nayo.

Tattha sīlena ādikalyāṇaṃ. Samādhinā majjhekalyāṇaṃ. Paññāya pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ. Dhammasudhammatāya majjhekalyāṇaṃ. Saṅghasuppaṭṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭṭitaññuvinayanena ādikalyāṇaṃ. Vipañcitaññuvinayanena majjhekalyāṇaṃ neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhippeto.

Atthasampattiyā sātthaṃ. Byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ.

Saṅkāsanādichaattapadasamāyogato vā sātthaṃ.

Akkharādichabyañjanapadasamāyogato sabyañjanaṃ. Ayamevattho idhādhippeto.

Upanetabbābhāvato ekantena paripuṇṇanti kevalaparipuṇṇaṃ. Apanetabbābhāvato parisuddhaṃ. Sīlādipaṇcadhammakhandhapāripūriyā vā paripuṇṇaṃ.

Caturghanittharaṇāya pavattiyā lokāmisanirapekkhatāya ca parisuddhaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ brahmūnaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ sikkhattayasaṅghaṃ sāsanaṃ brahmacariyaṃ pakāsayissāmi paridīpayissāmīti attho.

Evaṃ bhagavatā desito pakāsito ca sāsanaadhammo yesaṃ assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ “tattha katamo assādo”tiādi āraddhaṃ. Tattha kāmanti manāpiyarūpādiṃ tebhūmakadhammasaṅkhātāṃ vatthukāmaṃ. Kāmayamānassāti icchantassa. Tassa cetāṃ samijjhatīti tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātāṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. Addhā pītimano hotīti ekaṃsena tuṭṭhacitto hoti. Laddhāti labhitvā. Maccoti satto. Yadicchatīti yaṃ icchatīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana niddese vuttanayena veditabbo. Ayaṃ assādoti yāyaṃ adhippāyasamijjhanā icchitalābhe pītimanatā somanassaṃ, ayaṃ assādetabbato assādo.

Tassa ce kāmayānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā yāyamānassa. Chandajātassāti jātataṇhassa. Jantunoti sattassa. Te kāmā parihāyantīti te vatthukāmā kenaci antarāyena vinassanti ce. Sallaviddhova ruppatīti atha ayomayādinā sallena viddho viya pīliyatīti attho. Ayaṃ ādīnavoti yāyaṃ kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā kāmayānassa sattassa ruppanā domanassuppatti, ayaṃ ādīnavo.

Yo kāme parivajjetīti yo bhikkhu yathāvutte kāme tattha chandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā sabbabhāgena vajjeti. Yathā kiṃ? Sappasseva padā siroti, yathā koci puriso jīvitukāmo kaṇhasappaṃ paṭipathe passitvā attano pādena tassa siraṃ parivajjeti, somaṃ...pe... samativattatīti so bhikkhu sabbāṃ lokaṃ visaritvā tṭhitattā loke visattikāsaṅkhātāṃ imaṃ taṇhaṃ satimā hutvā samatikkamatīti. Idaṃ nissaraṇanti yadidaṃ visattikāsaṅkhātāya taṇhāya nibbānārammaṇena ariyamaggena samativattanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ.

Khettanti kedārādikhettaṃ. Vatthunti gharavattuādivatthum. Hiraññaṃ vāti kahāpaṇasaṅkhātāṃ suvaṇṇasaṅkhātāṃca hiraññaṃ. Vā-saddo vikappanattho, so sabbapadesu yojetabbo. Gavāssanti gāvo ca asse cāti gavāssaṃ. Dāsaporisanti dāse ca porise cāti dāsaporisaṃ. Thiyoti itthiyo. Bandhūti ñātibandhavo. Puthū kāmeti aññepi vā manāpiyarūpādiṃ bahū kāmaguṇe. Yo naro anugijjhatīti yo satto anu anu abhikaṅkhati patthetīti attho. Ayaṃ assādoti yadidaṃ khettādīnaṃ anugijjhanaṃ, ayaṃ assādeti vatthukāme etenāti assādo.

Abalā naṃ balīyanti khetṭādibhede kāme anugijjhantaṃ taṃ puggalaṃ kusalehi pahātabbattā abalasaṅkhātā kilesā balīyanti abhibhavanti, saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā balīyanti, abalattā abhibhavanti attho. Maddantenāṃ parissayāti enāṃ kāmagiddhaṃ kāme pariyesantaṃ rakkhantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. Tato naṃ...pe... dakanti tato tehi pākaṭapākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jātiādidukkhāṃ samudde bhinnanāvaṃ udakaṃ viya anveti anugacchatīti attho. Ayaṃ ādīnavoti yvāyaṃ taṇhāduccaritasāṃkilesaḥetuko jātiādidukkhānubandho, ayaṃ ādīnavo.

Tasmāti yasmā kāmagiddhassa vuttanayena dukkhānubandho vijjati, tasmā. Jantūti satto. Sadā satoti pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogena sato hutvā. Kāmāni parivajjeyeti vikkhambhanavasena samucchadavasena ca rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃ kilesakāmaṃ anuppādento kāmāni parivajjaye pajaheyya. Te pahāya tare oghanti evaṃ te kāme pahāya tappahānakaraariyamaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya, tarituṃ sakkuṇeyyāti attho. Nāvaṃ sitvāva pāragūti yathā puriso udakaggahaṇena garubhāraṃ nāvaṃ udakaṃ bahi siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhavēyya, pāraṃ gaccheyya, evameva attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhavēyya, pāraṃ nibbānaṃ arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti attho. Idaṃ nissaraṇanti yaṃ kāmappahānamukhena caturoghaṃ taritvā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānaṃ, idaṃ sabbasaṅkhatanissaraṇato nissaraṇanti.

Dhammoti dānādipuññadhammo. Haveti nipātamattaṃ. Rakkhati dhammacārinti yo taṃ dhammaṃ appamatto carati, taṃ dhammacāriṃ diṭṭhadhammikasamparāyikabhedena duvidhatopi anattato rakkhati pāleti. Chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāleti vassakāle deve vassante yathā mahantaṃ chattaṃ kusaleṇa purisena dhāritaṃ taṃ vassatemanato rakkhati. Tattha yathā taṃ chattaṃ appamatto hutvā attānaṃ rakkhantaṃ chādentañca vassādito rakkhati, evaṃ dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā dhammacariyāya attānaṃ rakkhantaṃyeva rakkhatīti adhippāyo. Esā...pe... cārīti etena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti, taṃ suviññeyyameva. Idaṃ phalanti diṭṭhadhammikehi samparāyikehi ca anattthehi yadidaṃ dhammassa rakkhaṇaṃ vuttaṃ rakkhāvasānassa ca abbhudayassa nipphādanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ anāmasitvā desanāya nibbattetabbatāya phalanti.

Sabbe dhammāti sabbe saṅkhatā dhammā. Anattāti natthi etesaṃ attā kārakavedakasabhāvo, sayāṃ vā na attāti anattāti. Itīti evaṃ. Yadā paññāya passatīti yasmiṃ kāle vipassanaṃ ussukkāpento anattānupassanāsaṅkhātāya paññāya passati. Atha nibbindati dukkheti atha anattānupassanāya pubbe eva aniccatādukkhatānaṃ suparidiṭṭhattā nibbidānupassanāvasena vipassanāgocarabhūte pañcakkhandhadukkhe nibbindati nibbedāṃ āpajjati. Esa maggo visuddhiyāti yā vuttalakkhaṇā nibbidānupassanā sabbakilesavisujjanato visuddhisāṅkhātassa ariyamaggassa accantavisuddhiyā vā amatadhātuyā maggo upāyo. Ayaṃ upāyoti yadidaṃ anattānupassanāmukhena sabbasmiṃ vaṭṭasmiṃ nibbindanaṃ vuttaṃ, taṃ visuddhiyā adhigamahetubhāvato upāyo.

“Cakkhumā...pe... parivajjaye”ti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho -yathā cakkhumā puriso sarīre vahante visamāni bhūmippadesāni caṇḍatāya vā visame

hatthiādayo parivajjeti, evaṃ loke sappañño puriso sappañnatāya hitāhitam jānanto pāpāni lāmakāni duccharitāni parivajjeyyāti. Ayaṃ āṇattīti yā ayaṃ “pāpāni parivajjetabbānī”ti dhammarājassa bhagavato āṇā, ayaṃ āṇattīti.

Evaṃ visum visum suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo udāharaṇabhāvena dassetvā idāni tā ekato āgatā dassetum “suññato”ti gāthamāha.

Tattha suññato lokam avekkhassu, mogharājāti āṇattīti “mogharāja, sabbampi saṅkhāralokam avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā suññoti passā”ti idaṃ dhammarājassa vacanam vidhānabhāvato āṇatti. Sabbadā satikiriyaṃ taṃsuññatādassanam sampajjatīti “sadā satoti upāyo”ti vuttam. Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti vīsativatthukam sakkāyadassanam uddharitvā samucchinditvā. Evaṃ maccutaro siyāti. Idaṃ phalanti yaṃ evaṃ vuttena vidhinā maccutaraṇam maccuno visayātikkamanam tassa yaṃ pubbabhāgapāṭipadāpāṭipajjanam, idaṃ desanāya phalanti attho. Yathā pana assādādayo sutte katthaci sarūpato katthaci niddhāretabbatāya katthaci visum visum katthaci ekato dasseti, na evaṃ phalādayo. Phalādayo pana sabbattha sutte gāthāsu vā ekato dassetabbāti imassa nayassa dassanattam visum visum udāharitvāpi puna “suññato loka”ntiādinā ekato udāharaṇam katanti daṭṭhabbam.

6. Evaṃ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgam dassetum “tattha bhagavā”tiādi vuttam.

Tattha ugghaṭitam ghaṭitamattam uddiṭṭhamattam yassa niddesapaṭiniddesā na katā, tam jānātīti ugghaṭitaññū. Uddesamattena sappabhedam savitthāramattam paṭivijjhatīti attho, ugghaṭitam vā uccalitam utthapitanti attho, tam jānātīti ugghaṭitaññū. Dhammo hi desiyamāno desakato desanābhājanam saṅkamanto viya hoti, tamesa uccalitameva jānātīti attho, calitameva vā ugghaṭitam.

Sassatādiākārassa hi veneyyānam āsayassa buddhāveṇikā dhammadesanā taṅkhaṇapatitā eva calanāya hoti, tato paramparānuvattiyā, tatthāyaṃ ugghaṭite calitamatteyeva āsaye dhammam jānāti avabujjhatīti ugghaṭitaññū, tassa ugghaṭitaññussa nissaraṇam desayati, tattakeneva tassa atthasiddhito. Vipāñcitam vitthāritam niddiṭṭham jānātīti vipāñcitaññū, vipāñcitam vā mandam saṅkam dhammam jānātīti vipāñcitaññū, tassa vipāñcitaññussa ādīnavaṇca nissaraṇaṇca desayati, nātisaṅkhepavitthārāya desanāya tassa atthasiddhito. Netabbo dhammassa paṭiniddisena attham pāpetabboti neyyo, mudindriyatāya vā paṭilomaggahaṇato netabbo anunetabboti neyyo, tassa neyyassa assādam ādīnavam nissaraṇaṇca desayati, anavasesetvāva desanena tassa atthasiddhito. Tatthāyaṃ pāli -

“Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo ugghaṭitaññū.

“Katamo ca puggalo vipāñcitaññū? Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsītassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo vipāñcitaññū.

“Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṃ anupubbena dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo neyyo”ti.

Padaparamo panettha nettiyaṃ paṭivedhassa abhājananti na gahitoti daṭṭhabbam.

Ettha ca assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇaṃca, ādīnavo ca nissaraṇaṃca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṃcāti ete satta paṭṭhānanayā.

Tesu tatiyachaṭṭhasattamā veneyyattayavinayane samatthatāya gahitā, itare cattāro na gahitā. Na hi kevalena assādena ādīnavena tadubhayena vā kathitena veneyyavinayanaṃ sambhavati, kilesānaṃ pahānāvacaṇato. Pañcamopi ādīnavāvacaṇato nissaraṇassa anupāyo eva. Na hi vimuttirasā bhagavato desanā vimuttiṃ tadupāyaṃca anāmasantī pavattati. Tasmā ete cattāro nayā anuddhaṭṭhā. Sace pana padaparamassa puggalassa vasena pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ tadubhayabhāge ṭhitam desanaṃ suttekadesaṃ gāthaṃ vā tādisaṃ etesaṃ nayānaṃ udāharaṇabhāvena uddharati, evaṃ sati sattannampi nayānaṃ gahaṇaṃ bhaveyya. Veneyyavinayanaṃ pana tesam santāne ariyamaggassa uppādanaṃ. Taṃ yathāvutthehi eva nayeti, nāvasesehīti itare idha na vuttā. Yasmā pana peṭake -

“Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

Yāni karoti puriso, tāni attani passati;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka”nti.

Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccaṇubhoti, ayaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ paccaṇubhoti, ayaṃ ādīnavo.

Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā. Katame aṭṭha? Lābhotiādi. Tattha lābho yaso sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamo assādo ca nissaraṇaṃca?

“Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;
Khippaṃca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatī”ti.

Ayaṃ assādo ca nissaraṇaṃca.

Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anañña...pe... vivaṭacchadoti sabbam lakkhaṇasuttaṃ, ayaṃ assādo ca nissaraṇaṃca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇaṃca?

“Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;
Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

“Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto”ti.

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇaṃca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṃca?

“Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittam;
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmāññaṃ eva seyyoti.

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅcā”ti vuttaṃ. Tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsupi ayaṃ nayo labbhati eva. Yasmā peṭake “tattha katamaṃ phalaṅca upāyo ca? Sīle patiṭṭhāya naro sapaṇṇo”ti gāthā, idaṃ phalaṅca upāyo ca.

Tattha katamaṃ phalaṅca āṇatti ca?

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā rahoti.

Idaṃ phalaṅca āṇatti ca.

Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

“Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā;
Yodhetha māraṃ paṇṇāvudhena, jitaṅca rakkhe anivesano siyā”ti.

Ayaṃ upāyo ca āṇatti ca. Evaṃ phalādīnaṃ dukkavasenapi udāharaṇaṃ veditabbam. Ettha ca yo nissaraṇadesanāya vinetabbo, so ugghaṭṭitaññūtiādinā yathā desanāvibhāgena puggalavibhāgasiddhi hoti, evaṃ ugghaṭṭitaññussa bhagavā nissaraṇaṃ desetītiādinā puggalavibhāgena desanāvibhāgo sambhavatīti so tathā dassito.

Evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadāvibhāgena vibhajitvā dassetuṃ “catasso paṭipadā”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotīti āha - “catasso paṭipadā”ti. Tā panetā ca samathavipassanāpaṭipattivasena duvidhā honti. Kathaṃ? Samathapakkhe tāva paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samathabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paṇṇā “abhiññā”ti vuccati.

Sā panāyaṃ paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhasevanāti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti, ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Vipassanāpakkhe pana yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthapite ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti. Tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhāti, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānipi paṭivijjhivā vipassanāñāṇe tikkhe sūre suppasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiṇca pariyādiyitvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti. Imināvupāyena itarāpi tisso paṭipadā veditabbā. Vipassanāpakkhikā eva panettha catasso paṭipadā daṭṭhabbā.

Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgena cattāro paṭipannakapuggalā. Taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ “taṇhācarito”tiādi vuttaṃ.

Tattha caritanti cariyā, vuttīti attho. Taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassāti taṇhācarito, taṇhāya vā pavattito carito taṇhācarito, lobhajjhāsayoti attho. Diṭṭhicaritoti etthāpi eseva nayo. Mandoti mandiyaṃ vuccati avijjā, tāya samannāgato mando, mohādhikoti attho.

Satindriyenāti satiyā ādhipaccaṃ kurumānāya. Satindriyameva hissa visadaṃ hoti. Yasmā taṇhācaritatāya pubbabhāge kosajjābhibhavena na vīriyaṃ balavaṃ hoti, mohādhikatāya na paññā balavatī. Tadubhayenāpi na samādhī balavā hoti, tasmā “satindriyameva hissa visadaṃ hoti”ti vuttaṃ. Tenevāha - “satipaṭṭhānehi nissayehī”ti. Taṇhācaritatāya cassa kilesavikkhambhanaṃ na sukaranti dukkhā paṭipadā, avisadaññatāya dandhābhiññāti pubbe vuttanayaṃ ānetvā yojetabbā. Niyyātīti ariyamaggena vaṭṭadukkhato niggacchati.

Udatthoti udattho, uḷārapaññoti attho. Paññāsahāyapaṭilābhena cassa samādhī tikkho hoti sampayuttesu ādhipaccaṃ pavatteti. Tenevāha - “samādhindriyenā”ti. Visadaññatā “khippābhiññāyā”ti vuttaṃ. Samādhīpadhānattā jhānānaṃ jhānehi nissayehīti ayaṃ viseso. Sesāṃ purimasadisameva. Diṭṭhicarito aniyyānikamaggampi niyyānikanti maññamāno tattha ussāhabahulattā vīriyādhiko hoti. Vīriyādhikatāyeva cassa kilesavikkhambhanaṃ sukaranti sukhā paṭipadā, avisadaññatāya pana dandhābhiññāti imamattaṃ dasseti “diṭṭhicarito mando”tiādinā. Sesāṃ vuttanayameva.

Sacchēti ariyasacchehi. Ariyasaccāni hi lokiyāni pubbabhāgaññassa sammāsanaṭṭhānatāya lokuttarāni adhimuccanatāya maggaññassa abhisamayaṭṭhānatāya ca nissayāni hontīti. Sesāṃ vuttanayameva. Ettha ca diṭṭhicarito udattho ugghaṭitaññū. Taṇhācarito mando neyyo. Itare dvehi vipaṇcitaññūti evaṃ yena veneyyattayena pubbe desanāvibhāgo dassito, tadeva veneyyattayaṃ iminā paṭipadāvibhāgena dassitanti daṭṭhabbā.

Idāni taṃ veneyyupuggalavibhāgaṃ atthanayayojanāya visayaṃ katvā dassetuṃ “ubho taṇhācaritā”tiādi vuttaṃ. Taṇhāya samādhīpaṭipakkhattā taṇhācarito visujjhamāno samādhimukhena visujjhatīti āha - “samathapubbaṅgamāyā”ti.

“Samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti vacanato pana sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ, na sammāsamādhinā evāti āha - “samathapubbaṅgamāya vipassanāyā”ti. “Rāgavirāgā cetovimuttīti arahattaphalasamādhī”ti saṅgahesu vuttaṃ. Idha pana anāgāmiphalasamādhīti vakkhati. So hi samādhismiṃ paripūrakārīti. Tattha rañjanaṭṭhena rāgo. So virajjati etāyāti rāgavirāgā, tāya rāgavirāgāya, rāgappahāyikāyāti attho.

Cetovimuttiyāti cetoti cittaṃ, tadapadesena cettha samādhī vuccati “yathā cittaṃ paññañca bhāvaya”nti. Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti vimutti, tena vā vimutto, tato vimuccananti vā vimutti, samādhiyeva. Yathā hi lokiyakathāyaṃ saññā cittañca desanāsisaṃ. Yathāha - “nānattakāyā nānattasaññino”ti “kiṃ citto tvaṃ, bhikkhū”ti ca, evaṃ lokuttarakathāyaṃ paññā samādhī ca. Yathāha - “paññañāṇiko sammāsamādhī”ti ca “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti ca. Tesu idha rāgassa ujuvipaccanīkato samathapubbaṅgamatāvacanato ca cetoggahaṇena samādhī vutto. Tathā vimuttivacanena. Tena vuttaṃ “samādhiyevā”ti. Ceto ca taṃ vimutti cāti cetovimutti. Atha vā vuttappakārasseva cetaso paṭipakkhato vimutti vimokkhoti cetovimutti, cetasi vā phalaviññāṇe vuttappakāraṇa vimuttīti cetovimutti, cetaso vā phalaviññāṇassa paṭipakkhato vimutti vimokkho etasminti cetovimutti, samādhiyeva. Paññāvimuttiyāti etthāpi ayaṃ nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti diṭṭhicarito visujjhamāno paññāmukhena visujjhatīti āha - “ubho diṭṭhicaritā vipassanā”tiādi. Avijjāvirāgā paññāvimuttīti arahattaphalapaññā. Samathaggahaṇena tappaṭipakkhato taṇhaṃ vipassanāggahaṇena avijjañca niddhāretvā paṭhamanayassa bhūmiṃ sakkā sukhena dassetunti āha - “ye samatha...pe... hātabbā”ti.

Tattha samathapubbaṅgamā paṭipadāti purimā dve paṭipadā, itarā vipassanāpubbaṅgamāti daṭṭhabbā. Hātabbāti gametabbā, netabbāti attho. Vipassanāya aniccadukkhaanattasaññābhāvato dukkhasaññāparivārattā ca asubhasaññāya imā catasso saññā dassitā honti. Tappaṭipakkhena ca cattāro vipallāsāti sakalassa sīhaviikkīṭanayassa bhūmiṃ sukhena sakkā dassetunti āha - “ye vipassanā...pe... hātabbā”ti.

7. Evaṃ paṭipadāvivbhāgena veneyyapuggalavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃ ñāṇavibhāgena dassento yasmā bhagavato desanā yāvadeva veneyyavinayanatthā, vinayanañca nesaṃ sutamayādīnaṃ tissannaṃ paññānaṃ anukkamena nibbattanaṃ, yathā bhagavato desanāya pavattibhāvavibhāvanañca hāranayabyāpāro, tasmā imassa hārassa samuṭṭhitappakāraṃ tāva pucchitvā yena puggalavibhāgadassanena desanābhājanaṃ vibhajitvā tattha desanāyaṃ desanāhāraṃ niyojetukāmo taṃ dassetuṃ “svāyaṃ hāro kattha sambhavatī”tiādimāha.

Tattha yassāti yo so aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto sotāvadhānapariyosānāhi ca sampattīti samannāgato yassa. Satthāti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsanato satthā. Dhammanti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, taṃ dhammaṃ. Desayatīti saṅkhepavittāranayehi bhāsati katheti. Aññataroti bhagavato sāvakesu aññataro. Garuṭṭhānīyoti sīlasutādiguṇavisesayogena garukaraṇīyo. Sabrahmacārīti brahmaṃ vuccati seṭṭhaṭṭhena sakalaṃ satthusāsaṃ. Samaṃ saha vā brahmaṃ carati paṭipajjatīti

sabrahmacārī. Saddham paṭilabhatīti “sammāsambuddho vata so bhagavā yo evarūpassa dhammassa desetā”ti tathāgate, “svākkhāto vatāyaṃ dhammo yo evaṃ ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho”tiādīnā dhamme ca saddham labhati uppādetīti attho.

Tatthāti tasmim yathāsute yathāpariyatte dhamme. Vīmaṃsāti pāliyā pāliatthassa ca vīmaṃsanapaññā. Sesam tassā eva vevacanaṃ. Sā hi yathāvuttavīmaṃsane saṅkocaṃ anāpajjitvā ussahanavasena ussāhanā, tulanavasena tulanā, upaparikkhaṇavasena upaparikkhāti ca vuttā. Atha vā vīmaṃsatīti vīmaṃsā, sā padapadatthavicāraṇā paññā. Ussāhanāti vīriyena upatthambhitā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā. Tulanāti padena padantaram, desanāya vā desanantaram tulayitvā saṃsanditvā gahaṇapaññā. Upaparikkhāti mahāpadese otāretvā pāliyā pāliatthassa ca upaparikkhaṇapaññā. Attahitaṃ parahitaṃ ca ākaṅkhanthehi suyyatīti sutam, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Kiṃ pana tanti? Adhikārato sāmattihiyato vā pariyattidhammoti viññāyati. Atha vā savanaṃ sutam, sotadvārānusārena pariyattidhammassa upadhāraṇanti attho. Sutena hetunā nibbattā sutamayī. Pakārena jānātīti paññā. Yā vīmaṃsā, ayaṃ sutamayī paññāti paccekampi yojetabbaṃ. Tathāti yathā sutamayī paññā vīmaṃsādipariyāyavatī vīmaṃsādivibhāgavatī ca, tathā cintāmayī cāti attho. Yathā vā sutamayī oramattikā anavaṭṭhitā ca, evaṃ cintāmayī cāti dasseti.

Sutena nissayenāti sutena pariyattidhammena pariyattidhammassavanena vā upanissayena itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, yathāvuttaṃ sutam upanissāyāti attho. Vīmaṃsātiādīsu “idaṃ sīlaṃ, ayaṃ samādhi, ime rūpārūpadhammā, ime pañcakkhandhā”ti tesam tesam dhammānaṃ sabhāvavīmaṃsanabhūtā paññā vīmaṃsā. Tesameva dhammānaṃ vacanattham muñcitvā sabhāvasarasalakkhaṇassa tulayitvā viya gahaṇapaññā tulanā. Tesameva dhammānaṃ salakkhaṇaṃ avijahitvā aniccatādiruppanasappaccayādiākāre ca takketvā vitakketvā ca upaparikkhaṇapaññā upaparikkhā, tathā upaparikkhite dhamme saviggahe viya upaṭṭhahante evametehe nijjhānakkhame katvā cittaṃ anu anu pekkhaṇā manasānupekkhaṇā. Ettha ca yathā sutamayī paññā yathāsutassa dhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato ussāhajātā “ussāhanā”ti vattabbataṃ arahati, na evaṃ cintāmayīti idha “ussāhanā”ti padaṃ na vuttaṃ. Cintanaṃ cintā, nijjhānanti attho. Sesam vuttanayameva.

Imāhi dvīhi paññāhīti yathāvuttāhi dvīhi paññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutacintāmayaññesu hi patiṭṭhito vipassanaṃ ārabhatīti. “Imāsu dvīsu paññāsū”tipi paṭhanti. “Tehi jātāsu uppannāsū”ti vā vacanaseso yojetabbo. Manasikārasampayuttassāti rūpārūpapariggahādimanasikāre yuttappayuttassa. Yaṃ ñāṇaṃ uppajjatīti vuttanayena manasikārappayogena diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhimaggāmaggañāṇadassanavisuddhipaṭipadāñāṇ adassanavisuddhīnaṃ sampa ādanena vipassanaṃ ussukkantassa yaṃ ñāṇadassanavisuddhisāṅkhātāṃ ariyamaggañāṇaṃ uppajjati, ayaṃ bhāvanāmayī paññāti sambandho. Taṃ pana dassanaṃ bhāvanāti duvidhanti āha - “dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā”ti. Yadi dassananti vuccati, kathaṃ tattha paññā bhāvanāmayīti? Bhāvanāmayameva hi taṃ ñāṇaṃ, paṭhamam nibbānadassanato pana “dassana”nti vuttanti saphalo paṭhamamaggo dassanabhūmi. Sesā sekkhāsekkhadhammā bhāvanābhūmi.

8. Idāni imā tisso paññā pariyāyantarena dassetuṃ “paratoghosa”tiādi vuttaṃ.

Tattha paratoti na attato, aññato satthuto sāvakato vāti attho. Ghosāti tesam desanāghosato, desanāpaccayāti attho. Atha vā parato ghoso etissāti paratoghosā, yā paññā, sā sutamayīti yojetabbaṃ. Paccattasamuṭṭhitāti paccattaṃ tassa tassa attani sambhūtā. Yonisomanasikārāti tesam tesam dhammānaṃ sabhāvapariggaṇhanādinā yathāvuttena upāyena pavattamanasikārā. Parato ca ghosenāti paratoghosena hetubhūtena. Sesam vuttanayameva.

Idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetuṃ “yassā”tiādi vuttaṃ. Tattha imā dveti gaṇanavasena vatvā puna tā sutamayī cintāmayī cāti sarūpato dasseti. Ayaṃ ugghaṭṭitaññūti ayaṃ sutamayacintāmayaññāhehi āsayapayogapabodhassa nipphāditattā uddesamatteneva jānanato “ugghaṭṭitaññū”ti vuccati. Ayaṃ vipaṇcitaññūti cintāmayaññāhehi āsayassa aparikkhatattā uddesaniddesehi jānanato vipaṇcitaññū. Ayaṃ neyyoti sutamayaññāhehi abhāvato niravasesaṃ vitthāradesanāya netabbato neyyo.

9. Evaṃ desanāpaṭipadāññānavibhāgehi desanābhājanam veneyyattayaṃ vibhajitvā idāni tattha pavattitāya bhagavato dhammadesanāya desanāhāraṃ niddhāretvā yojetuṃ “sāyaṃ dhammadesanā”tiādi āraddhaṃ.

Tattha sāyanti sā ayaṃ. Yā pubbe “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī”tiādinā paṭiniddesavārassa ādito desanāhārassa visayabhāvena nikkhattā pāḷi, tamevettha desanāhāraṃ niyojetuṃ “sāyaṃ dhammadesanā”ti paccāmasati. Kiṃ desayatīti kathetukamyatāvasena desanāya piṇḍatthaṃ pucchitvā taṃ gaṇanāya paricchinditvā sāmāññato dasseti “cattāri saccāni”ti. Saccavinimuttā hi bhagavato desanā natthīti. Tassā ca cattāri saccāni piṇḍattho. Pavattipavattakanivattitadupāyavimuttassa neyyassa abhāvato cattāri aviparītabhāvena saccānīti daṭṭhabbaṃ. Tāni “dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga”nti sarūpato dasseti.

Tattha anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattā bālaajanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchattā ca dukkhaṃ. Avasesapaccayasamavāye dukkhassa uppattikāraṇattā samudayo. Sabbagatisuññattā natthi ettha saṃsārācārakasaṅkhāto dukkharodho, etasmiṃ vā adhigate saṃsārācārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvotipi nirodho, anuppādanirodhapaccayattā vā. Mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyatīti vā maggo. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ. Evaṃ yasmiṃ sutte cattāri saccāni sarūpato āgatāni, tattha yathārutavasena. Yattha pana sutte cattāri saccāni sarūpato na āgatāni, tattha atthato cattāri saccāni uddharitvā tesam vasena assādādayo niddhāretabbā. Yattha ca assādādayo sarūpato āgatā, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana na āgatā, tattha atthato uddharitvā tesam vasena cattāri saccāni niddhāretabbāni. Idha pana assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassitāti tehi saccāni niddhāretuṃ “ādīnavo cā”tiādi vuttaṃ.

Tattha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti vacanato taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, te ca aniccādisabhāvattā ādīnavo, phalañca desanāya sādhetabbaṃ. Tattha yaṃ lokiyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ “phalañca dukkha”nti. Assādoti taṇhāvīpallāsānampi icchitattā te sandhāya “assādo samudayo”ti vuttaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggo desanā ca desanāphalādhigamassa upāyoti katvā “upāyo āṇatti ca maggo”ti vuttaṃ. Nissaraṇapade cāpi ariyamaggo niddhāretabbo, na cāyaṃ saccavibhāgo ākuloti

daṭṭhabbo. Yathā hi saccavibhaṅge “taṇhā avasiṭṭhā kilesā avasiṭṭhā akusalā dhammā sāsavāni kusalamūlāni sāsavā ca kusalā dhammā samudayasaccabhāvena vibhattā”ti tasmim̐ tasmim̐ naye taṃtaṃavasiṭṭhā tebhūmakadhammā dukkhasaccabhāvena vibhattā, evamidhāpi daṭṭhabbanti. Imāni cattāri saccānīti nigamanam̐. Idaṃ dhammacakkanti yāyam̐ bhagavato catusaccavasena sāmukkaṃsikā dhammadesanā, idaṃ dhammacakkaṃ.

Idāni tassā dhammadesanāya dhammacakkabhāvaṃ saccavibhaṅgasuttavasena dassetuṃ “yathāha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha idaṃ dukkhanti idaṃ jātīadivibhāgaṃ saṅkhepato pañcupādānakkhandhasaṅgahaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena dukkhadukkhādibhāvena ca dukkhaṃ ariyasaccanti attho. Meti bhagavā attānaṃ niddisati. Bārāṇasiyanti bārāṇasīnāmakassa nagarassa avidūre. Paccekabuddhaisīnaṃ ākāso otaraṇaṭṭhānatāya isipatanaṃ. Migānaṃ tattha abhayassa dinnattā migadāyanti ca laddhanāme assame. Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi etassa uttaranti anuttaraṃ. Anatisayaṃ appaṭibhāgaṃ vā. Kiñcāpi bhagavato dhammadesanā anekāsu devamanussaparīsāsu anekasatakkhattuṃ tesam̐ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattitā, tathāpi sabbapaṭhamam̐ aññāsikoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparimāṇāya brahmakoṭiyā catusaccappaṭivedhavibhāvanīyā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññāti “dhammacakkaṃ pavattita”nti vuttaṃ.

Tattha satipaṭṭhānādiddhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ, cakkanti vā āṇā. Dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ. Dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha - “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakka”ntiādi. Appaṭivattiyanti dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhabhāvato dhammacakkassa ca anuttarabhāvato appaṭisedhanīyam̐. Kena pana appaṭivattiyanti āha “samaṇena vā”tiādi. Tattha samaṇenāti pabbajjaṃ upagatena. Brāhmaṇenāti jātibrāhmaṇena. Paramatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomanacittaṃyeva natthi. Devenāti kāmāvacaradevena. Kenacīti yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvata aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. Lokasminti sattaloke.

Tatthāti tissaṃ catusaccadhammadesanāyam̐. Aparimāṇā padā, aparimāṇā akkharāti uppaṭipāṭivacanaṃ yebhuyyena padasaṅgahitāni akkharānīti dassanattamaṃ. Padā akkharā byañjanāti līṅgavipallāso katoti daṭṭhabbaṃ. Atthassāti catusaccasaṅkhātassa atthassa. Saṅkāsanāti saṅkāsitabbākāro. Esa nayo sesesupi. Atthassāti ca sambandhe sāmivacanaṃ. Itipidanti itīti pakārattho, pi-saddo sampiṇḍanattho, imināpi imināpi pakārena idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbanti attho. Tena jātīadibhedena yathāvuttassa dukkhasaccassa anekabhedaṃ taṃdīpakānaṃ akkharapadādīnaṃ vuttappakāraṃ aparimāṇatañca samattheti.

Ayam̐ dukkhasamudayoti ayam̐ kāmataṇhādibhedā taṇhāvaṭṭassa mūlabhūtā yathāvuttassa dukkhassa nibbattihetubhāvato dukkhasamudayo. Ayam̐ dukkhanirodhoti ayam̐ sabbasaṅkhatanissaṭṭā asaṅkhatadhātu yathāvuttassa dukkhassa anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodho. Ayam̐ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti ayam̐ sammādiṭṭhiādiatṭhaṅgasamūho dukkhanirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyāti dukkhanirodhagāminī paṭipadā. Itipidanti padassa pana

samudayasacce aṭṭhasatataṇhāvicaritehi, nirodhasacce
madanimmadanādi pariyāyehi, maggasacce sattattiṃsabodhipakkhiyadhammehi
attho vibhajitvā veditabbo. Sesam vuttanayameva.

Evam “dvādasa padāni sutta”nti gāthāya sakalassa sāsanassa channaṃ
atthapadānaṃ channañca byañjanapadānaṃ vasena yā dvādasapadatā vuttā,
tameva “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”tiādinā desanāhārassa
visayadassanavasena chachakkapariyāyaṃ ekadesena uddisitvā
dhammacakkappavattanasuttena tadatthassa saṅgahitabhāvadassanamukhena
sabbassāpi bhagavato vacanassa catusaccadesanābhāvaṃ tadatthassa ca
catusaccabhāvaṃ vibhāvento “idaṃ dukkhanti me, bhikkhave, bārāṇasiya”ntiādinā
saccavibhaṅgasuttaṃ uddesato dassetvā “tattha aparimāṇā padā”tiādinā
byañjanatthapadāni vibhajanto dvādasapadabhāvaṃ dīpetvā idāni tesam
aññaṃaññaṃvisayavisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ “tattha bhagavā
akkharehi saṅkāseti”tiādi vuttaṃ.

Tattha padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahite ca pade
padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hoti. Tattha ca padāvayavaggahaṇena viya
padaggahaṇassa, padatthāvayavaggahaṇenāpi padatthaggahaṇassa visesādhānaṃ
jāyatīti āha - “akkharehi saṅkāseti”ti. Yasmā pana akkharehi saṃkhittena
dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padeneva pakāsito dīpito
hoti, tasmā “padehi pakāseti”ti vuttaṃ. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito
vivaṇṇo kato hotīti vuttaṃ “byañjanehi vivarati”ti. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate
tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā “ākārehi vibhajati”ti vuttaṃ. Tathā
vākyāvayavānaṃ paccekaṃ nibbānavibhāge kate so attho pakāṇo hotīti vuttaṃ
“niruttīhi uttānīkaroti”ti. Katanibbāvanehi vākyāvayavehi vitthāravasena
niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca kataṃ hotīti
āha - “niddesehi paññāpeti”ti. Ettha ca akkharehi eva saṅkāseti avadhāraṇaṃ
akatvā akkharehi saṅkāsetiyevāti evaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati
atthapadānaṃ nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva
atthapadāni, nānānusandhike pana anusandhimhi anusandhimhi cha cha atthapadāni
niddhāretabbāni.

“Akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti”tiādinā byañjanapadānaṃ kiccasādhanaṃ
dasseti. Veneyyattayavinayameva hi tesam byāpāro. Aṭṭhānabhāvato pana
saccappaṭivedhassa padaparamo na idha vutto. Neyyaggahaṇeneva vā tassāpi idha
gahaṇaṃ sekkhaggahaṇena viya kalyāṇaputhujjanassāti daṭṭhabbaṃ.
Akkharehītiādisu karaṇasādhane karaṇavacanaṃ, na hetumhi. Akkharādīni hi
ugghaṭanādiatthāni, na ugghaṭanādiakkharādiatthāni. Yadatthā ca kiriyā so hetu,
yathā “annenavasati”ti. Ugghaṭetīti sotāvadhānaṃ katvā samāhitacittānaṃ
veneyyānaṃ saṅkāsanavasena akkharehi visesaṃ ādahanto yathā padapariyosāne
āsayappaṭibodho hoti, tathā yathādhīpetam attham saṅkhepena katheti uddisatīti
attho. Vipāñcayati yathāuddiṭṭham attham niddisati. Vitthāretīti vitthāraṃ karoti,
vitthāraṃ katvā ācikkhati vā, paṭiniddisatīti attho. Yasmā cettha ugghaṭetīti
uddisanaṃ adhippetam. Uddeso ca desanāya ādi, tasmā vuttaṃ - “ugghaṭanā ādi”ti.
Tathā vipāñcanaṃ niddisanaṃ, vitthāraṇaṃ paṭiniddisanaṃ, niddesapaṭiniddesā ca
desanāya majjhāpariyosānāti. Tena vuttaṃ - “vipāñcanā majjhe, vitthāraṇā
pariyosāna”nti.

Evam “akkharehi saṅkāseti”tiādinā channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā

idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ “soyaṃ dhammavinayo”tiādi vuttaṃ. Tattha sīlādidhammo eva pariyattiatthabhūto veneyyavinayanato dhammavinayo. Ugghaṭṭiyantoti uddisiyamāno. Tenāti ugghaṭṭitaññūvinayanena. Vipañcīyantoti niddisiyamāno. Vitthārīyantoti paṭiniddisiyamāno.

10. Ettāvatā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”ti uddiṭṭhāya pāḷiyā tividhakalyāṇataṃ dassetvā idāni atthabyañjanasampattiṃ dassetuṃ “cha padāni attho”tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyaṃ. “Tenāha bhagavā”tiādinā desanāhārassa visayabhāvena uddiṭṭhaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti. Lokuttarantiādi “kevalaparipuṇṇaṃ parisuddha”nti padānaṃ atthavivaraṇaṃ. Tattha upaṭṭhitaṃ sabbavisesānanti sabbesaṃ uttarimanussadhammasaṅkhātānaṃ visesānaṃ adhisīlasikkhādivisesānaṃ vā upatiṭṭhanaṭṭhānaṃ. “Idaṃ nesaṃ padakkanta”ntiādīnaṃ viya etassa saddasiddhi veditabbā. “Idaṃ vuccati tathāgatapadaṃ itipī”tiādīsu idaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsana brahmacariyaṃ tathāgata gandhahatthino paṭipattidesanāgamanehi kilesagahanaṃ ottharivā gatamaggotipi. Tena gocarabhāvanāsevanāhi nisevitaṃ bhajitantipi. Tassa mahāvajiraññasabbaññutaññāḍadantehi ārañjitaṃ tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatīti attho. Ato cetanti yato tathāgatapadādibhāvena vuccati, ato aneneva kāraṇena brahmuno sabbasattuttamassa bhagavato, brahmaṃ vā sabbasetṭhaṃ cariyanti paññāyati yāvadeva manussehi suppakāsitattā yathāvuttappakārehi ñāyati. Tenāha bhagavāti yathāvuttatthaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti.

Anupādāparinibbānatthātāya bhagavato desanāya yāvadeva ariyamaggasampāpanattho desanāhāroti dassetuṃ “kesaṃ ayaṃ dhammadesanā”ti pucchitvā “yogīna”nti āha. Catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttāti yogino. Te hi imaṃ desanāhāraṃ payojentīti. Idaṃ vacanaṃ desanāhāravibhaṅgassa yathānusandhinā sammā ṭhapitabhāvaṃ dassetuṃ pakaraṇaṃ saṅgāyantehi ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “tenāha āyasmā mahākaccāyano”ti. Niyuttoti pālito assādādipadatthe niddhāretvā yojitoti attho.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. Tattha katamo vicayo hārotiādi vicayahāravibhaṅgo. Tatthāyaṃ apubbapadavaṇṇanā - kiṃ vicinatīti ettha “vicinatī”ti etena vicayasaddassa kattuniddesataṃ dasseti. Kinti panatthassa hārassa visayo pucchitoti taṃ tassa visayaṃ dassetuṃ “padaṃ vicinatī”tiādi vuttaṃ. Tattha padaṃ vicinatīti ādito paṭṭhāya yāva nigamanā suttassa sabbhaṃ padaṃ vicinati. Ayañca vicayo duvidho saddato atthato ca. Tesu “idaṃ nāmapadaṃ, idaṃ ākhyātapadaṃ, idaṃ upasaggapadaṃ, idaṃ nipātapadaṃ, idaṃ itthiliṅgaṃ, idaṃ purisaliṅgaṃ, idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ, idaṃ atītakālaṃ, idaṃ anāgatakālaṃ, idaṃ vattamānakālaṃ, idaṃ kattusādhanaṃ, idaṃ karaṇasādhanaṃ, idaṃ kammaśādhanaṃ, idaṃ adhikaraṇasādhanaṃ, idaṃ paccattavacanaṃ, idaṃ upayogavacanaṃ, yāva idaṃ bhumma vacanaṃ, idaṃ ekavacanaṃ, idaṃ anekavacana”nti evamādivibhāgavacanaṃ, ayaṃ saddato padavicayo. So panāyaṃ padavicayo aviparītasabhāvaniruttisallakhaṇeneva sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Atthato pana

vicayo tena tena padena vattabbaatthasaṃvaṇṇanā. Sace pana padaṃ pucchādivasena pavattaṃ, tassa tadatthassa ca pucchādibhāvo vicetabboti imamatthaṃ dassento “pañhaṃ vicinātī”tiādimāha.

Yasmā ca sabbo desanāhāro vicayahārassa visayo suttassa vicayoti katvā, tasmā vuttaṃ - “assādaṃ vicinātī”tiādi. Yasmā pana anugītīti ettha anurūpā gīti anugītīti ayampi attho icchito, tasmā viciyamānassa suttapadassa anurūpato suttantarapadānīpi atthuddhāravasena vā paduddhāravasena vā ānetvā vicetabbānīti dassento “sabbe nava suttante vicinātī”ti āha. Nava suttanteti suttageyyādi ke nava sutte, yathāsambhavatoti adhippāyo. Ayaṃ vicayahārassa padatthaniddeso.

Evam niddesavāre vicayahāro saṅkhepato niddiṭṭhoti taṃ vibhāgena niddisitvā paṭiniddesavasena vibhajanto yasmā padavicayo suttassa anupadaṃ pavattetabbatāya atibhāriko na sukaro cāti taṃ anāmasitvā pañhavissajjanavicaye tāva dassento “yathā kiṃ bhavē”tiādimāha. Tattha yathā kiṃ bhaveti yena pakārena so vicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kiṃ bhavē, kīdisaṃ bhaveyyāti attho. “Yathā kiṃ bhaveyyā”tipi pāṭho. Puna yathāti nipātamattaṃ. Āyasmāti piyavacanāṃ ajitoti bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānaṃ soḷasannaṃ aññataro. Pārāyaneti pārāṇaṃ vuccati nibbānaṃ, tassa adhigamūpāyadesanattā kiñcāpi sabbāṃ bhagavato vacanaṃ “pārāyana”nti vattabbaṃ arahati, saṅgītikārehi pana vatthugāthānugītigāthādīhi saddhiṃ ajitasuttādīnaṃ soḷasannaṃ suttānaṃ idaṃ nāmaṃ katanti tesaññeva pārāyanasamaññāti āha “pārāyane”ti. Keci “pārāyaniko”ti paṭhanti. Te kira tāpasapabbajjūpagamanato pubbe pārāyanaṃ adhīyanta vicariṃsu. Tasmā ayampi pārāyanaṃ vattetīti pārāyanikoti vutto. Pucchatīti kasmā vuttaṃ, nanu pucchānibbattattā atītāti? Saccametaṃ, pucchanākāraṃ pana buddhiyaṃ viparivattamānaṃ katvā evamāha.

Pucchā ca nāmesā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanaṃ vimaticchedanā anumati pucchā kathetukamyatāpucchā ekaṃsabyākaraṇīyā vibhajjabyākaraṇīyā paṭipucchābyākaraṇīyā ṭhapanīyā dhammādiṭṭhānā sattādiṭṭhānāti anekavidhā. Tasmā “kimayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā”tiādinā yathāsambhavaṃ pucchā vicetabbā. Yathā cettha pucchāvibhāgo, evaṃ vissajjanavibhāgopi vissajjanavicaye yathāsambhavaṃ vattabbo. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idha pana vimaticchedanaṃ sattādiṭṭhānaṃ pucchaṃ udāharitvā tattha vicayanākāraṃ dassetuṃ “kenassu nivuto loko”tiādimāha.

Tattha kenāti kattari karaṇavacanāṃ. Sūti nipātamattaṃ, sūti vā saṃsaye nipāto, tenassa pañhassa vimaticchedanapucchābhāvaṃ dasseti. Nivutoti paṭicchādito. Lokoti sattaloko. Iccāyasmā ajitoti saṅgītikāravacanāṃ. Nappakāsatīti na paññāyati. Kissābhilepanaṃ brūsīti kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadasi. “Kiṃ svābhilepana”ntipi pāṭho, tassa kiṃ su abhilepananti padavibhāgo.

Padānīti pajjati etehi atthoti padāni, vākyāni. Pucchitānīti pucchābhāvena vuttānīti attho. Eko pañhoti yadipi cattāri padāni pucchanavasena vuttāni, ñātuṃ icchito pana attho eko evāti “eko pañho”ti vuttaṃ. Tattha kāraṇamāha “ekavatthupariggahā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - kiñcāpi nivāraṇaappakāsanaabhilepanamahābhayaṣaṅkhātā pucchāya gahitā cattāro ete atthā, te panekaṃ lokaṃ patiguṇabhūtā, loko padhānabhāvena gahitoti tabbasena ekovāyaṃ pañhoti. Tenevāha “lokādiṭṭhāna”ntiādi. Ko pana so lokoti? Āha “loko tividho”tiādi.

Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā kilesaloko. Jhānābhiññāparibuddhiyā

rūpāvacarasattā bhavaloko. Āneñjasamādhībahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā indriyaloko. Atha vā kilissanaṃ kilesa, vipākadukkanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya apāyesu sattā kilesaloko. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato bhavaloko. Tattha ye vimutti-paripācākehi indriyehi samannāgatā sattā, so indriyalokoti veditabbaṃ. Pariyāpannadhammasena lokasamaññāti ariyapuggalā idha na saṅgayhanti.

Avijjāya nivuto lokoti caturaṅgasamannāgatena andhakārena viya rathaghaṭṭadidhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya nivuto paṭicchādito loko. Vivicchāti vicikicchāhetu. “Vivicchā macchariya”nti saṅgahe vuttaṃ. Pamādāti pamādahetu. Jappābhilepananti jappā taṇhā assa lokassa makkaṭālepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ silesoti brūmi. Dukkanti jātīādikaṃ vaṭṭadukkanti ayaṃ padattho. Sesāṃ pāḷiyā eva viññāyati. Imāni cattāri padāni pucchāgāthāyaṃ vuttāni “imehī”ti vissajjanagāthāyaṃ vutthehi imehi catūhi padehi vissajjitāni. Kathanti āha “paṭhama”ntiādiṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanāni veditabbānīti dasseti.

Idāni taṃ yathākkamaṃ pucchāṃ vissajjanañca sarūpato dassetuṃ gāthāya ca atthaṃ vivarituṃ “kenassū”tiādi vuttaṃ. Tattha “nīvaraṇehī”ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā”tiādi vuttaṃ. Ettha ca “yathāhā”tiādinā suttantaradassanena imasmim pañhavissajjanavicaye anugītivicayaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tattha pariyāyatoti kāraṇato. Nīvaraṇasaṅkhātānaṃ kāmaccchandādīnampi kāraṇabhāvato paṭicchādanabhāvato ca ekaṃyeva nīvaraṇaṃ vadāmi, na pana aññesaṃ nīvaraṇasabhāvānaṃ abhāvāti attho. Yathā ca avijjāya sati nīvaraṇānaṃ bhāvo, evaṃ avijjāya asati na santi nīvaraṇānīti dassetuṃ “sabbaso”tiādi vuttaṃ.

Tenāti “avijjāya nivuto loko”ti padena. Paṭhamassa padassāti “kenassu nivuto loko”ti padassa. Yuttāti yojitā, anurūpāti vā attho. Etena pucchānurūpatā vissajjanassa dassitāti pubbāparavicayo vuttoti veditabbaṃ. “Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto”tiādinā vivicchāpamādānaṃ avijjāya paccayabhāvaṃ dasseti. Nivuto eva hi nappakāsati. Vivicchāti vicikicchā. Tenevāha - “vivicchā nāma vuccati vicikicchā”ti. Tatrāyaṃ padasiddhi - yathā micchādītṭhisammāditṭhiyo “niccaṃ anicca”ntiādinā ekaṃsaggāhabhāvena pavattanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana anekāmsaggāhabhāvato “niccaṃ nu kho aniccaṃ nu kho”tiādinā vividhaṃ viruddhaṃ vā icchatī esatīti vivicchāti. “So vicikicchanto”tiādinā appakāsanassa vivicchāpamādānaṃ kāraṇabhāvaṃ vivarati. Sukke dhamme na uppādiyatīti na samādāya vattati. Nappakāsantīti te attano santāne anuppādiyamānā kusalā dhammā taṃ puggalaṃ pakāsaṃ loke abhiññātaṃ na karontīti attho. Abhilimpati makkaṭālepo viya makkaṭaṃ dārusilādīsu purisaṃ rūpādivisaye allīyāpetīti attho. Āsattibahulassāti āsaṅgabahulassa. Evaṃ abhijappāti karitvāti evaṃ pariyuṭṭhānatṭhāyinīti iminā kāraṇena. Tatthāti tāya taṇhāya. Loko abhilitto silesena makkhito viya hotīti attho.

Bhāyati etasmāti bhayaṃ. Mahantaṃ bhayaṃ mahabbhayaṃ. Tenevāha - “dukkhamassa mahabbhaya”nti. Dukkhaṃ domanassanti dukkhameva vibhattanti sabbaṃ dukkhaṃ vibhajitvā dassetuṃ “tisso dukkhatā”tiādi vuttaṃ. Odhasoti kadāci attūpakkamamūlāya kadāci parūpakkamamūlāyātiādinā vibhāgena dukkhadukkhatāya muccanakā visesena rūpāvacarā. Tathāti odhaso kadāci karahacīti evaṃ ākaḍḍhati. Vipariṇāmadukkhatāya muccanakā upekkhāsamāpattibahulā visesena arūpāvacarasattā. Appābādhāti padaṃ dukkhadukkhatāya muccanassa

kāraṇavacanaṃ. Dīghāyukāti vipariṇāmadukkhātāya. Arūpadevā hi loke visesato dīghāyukāti. Idañca muccanamaccantikaṃ. Yasmā ca dukkhā vedanāpi saṅkhatattā aniccatādisaṅkhāradukkhāsabhāvā eva, tasmā yato muccanamaccantikaṃ, taṃ anavasesapariyādānavasena saṅgaṇhitvā dassetuṃ “saṅkhāradukkhātāya panā”tiādimāha.

Tattha upādiyatīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Upādisa sesaṃ upādisesaṃ, taṃ natthi etissāti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya anupādisesāya nibbānadhātuyā, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca nibbāyanamattaṃ. Tasmāti yasmā sakalalokabyāpinī sabbasaṅgāhinī ca saṅkhāradukkhātā, tasmā. Lokassāti sambandhe sāmivacanaṃ. Tena “dukkhamassā”ti padassa atthaṃ dasseti. Evamettha lokassa nīvaraṇādīni ajānanta, samayantaraparicayena vā tattha saṃsayapakkhanda ekaseneva byākātabbattā sattādhiṭṭhānā pucchā katā, sā ca ajānassa, saṃsayassa vā nīvaraṇādivisayatāya catubbidhā. Pāḷiyaṃ pana nīvaraṇādīnaṃ loko ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti eko pañhoti dassitanti. Ayamettha pucchāvicayo. Vissajjanavicayopi adiṭṭhajotiniṃ vissajjanā vimaticchediniṃ cātiādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditaḃbo.

Evaṃ ekādhāraṃ pucchāṃ dassetvā idāni anekādhāraṃ dassetuṃ “savanti sabbadhī”tiādi vuttaṃ. Tattha savantīti sandanti. Sabbadhīti sabbesu rūpādīsu āyatanesu. Sotāti taṇhādisotā. Kiṃ nivāraṇanti tesaṃ kiṃ āvaraṇaṃ kā rakkhā. Saṃvaraṃ brūhīti taṃ nesaṃ nīvaraṇasaṅkhātāṃ saṃvaraṃ kathehi. Kena sotā pidhīyareti kena dhammena taṇhādisotā pidhiyyanti pacchijjantīti ayamettha padattho. Sesaṃ pāḷivaseneva āvi bhavissati.

Te dve pañhāti yadipi imissā gāthāya pucchāvasena pavattāya cattāri padāni cattāri vākyāni. Nātuṃ icchitassa pana atthassa duvidhattā te dve pañhā. Kasmāti ce? “Imehi bahvādhivacanena pucchitā”ti āha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho - ime etāya gāthāya gahitā atthā yasmā bahūni adhikicca pavattavacanena pucchitā, tasmā te dve pañhāti. Ekato upari bahūti hi sāsanavohāro, tameva pucchāya duvidhatthavisayaṃ vivarituṃ “eva”ntiādi vuttaṃ. Tassattho - yāhi ñāti byasanādisaṅkhātāhi pāṇavadhādīhi eva vā duggatīhetubhūtāhi āpadāhi samaṃ saha, sabbathā vā ayaṃ loko āpanno ajjhotthaṇo. Taṃnimittehi dasahi kilesavattthūhi saṃkiliṭṭho ca, tassa taṃ āpannākāraṃ saṃkiliṭṭhākārañca buddhiyaṃ katvā āha - “evaṃ samāpannassa evaṃ saṃkiliṭṭhassā”ti. Vodāyati sujjhāti etenāti vodānaṃ, samathavipassanā. Vuṭṭhāti etena nimittato pavattato cāti vuṭṭhānaṃ, ariyamaggo.

Asamāhitassāti nānārammaṇesu vikkhittacittassa. Savantīti pavattanti. Abhijjhātiādi asamādhānahetudassanaṃ. Tenevāha - “evaṃ asamāhitassā”ti. “Yathāha bhagavā”tiādinā idhāpi anugītivicayaṃ dasseti. Sotānaṃ savanaṃ yebhuyyena anurodhavasenevāti āha - “savati manāpikesu rūpesū”ti. Ettha ca cakkhādayo sotānaṃ dvārabhāvena pavattamānā upacāravasena sayaṃ savantā viya vuttā. Itīti evaṃ. Sabbāti sabbasmā. Sabbathāti sabbappakārena. Idaṃ vodānanti idaṃ “pariyuṭṭhānavighāta”nti vuttaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ vodānaṃ.

Vissajjanagāthāya sati tesaṃ nivāraṇanti vipassanāsampayuttā sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā tesaṃ sotānaṃ nivāraṇanti. Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmīti tameva satīṃ sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi. Paññāyete pidhīyareti

rūpādīsu aniccatādīpaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso pidhiyyanti, uppajjitum appadānavasena samucchijjantīti attho.

Nāviñchatīti abhijjhāpavattidvārabhāvena cittasantānaṃ, puggalaṃ vā nākaḍḍhati. Anusayappahānaṃ idha pidhānaṃ adhippetanti āha - “paññāya anusayā pahīyanti”ti. Yasmā anusayanimittaṃ pariyuṭṭhānaṃ anusayābhāve na hotīti āha “anusayesū”tiādi. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvento “taṃ yathā khandhavantassā”tiādimāha. Etthāpi sotānaṃ nivāraṇasaṅkhātāṃ saṃvaraṃ pidhānaṃca ajānantena tattha vā saṃsayitena ekaṃsikkatā dhammādhīttānā pucchā katāti idha pucchāvicayo vuttanayeneva vissajjanavicayo ca veditabbo.

Ettha ca yena adhippāyena “kenassu nivuto loko”ti gāthāya satipi nivāraṇādīnaṃ catunnaṃ pucchitabbabhāve eko pañhoti vuttaṃ. Tena tāva sotānaṃyeva saṃvaro pidhānaṃca pucchitanti sote ekatthavasena gahetvā pucchāya ekādhiṭṭhānabhāvato eko pañhoti vattabbaṃ siyā. Sotānaṃ vā bahubhāvato bahūti yattakā sotā, tattakā pañhāti. Yena pana adhippāyena “savanti sabbadhi sotā”ti gāthāyaṃ sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena “dve pañhā”ti vuttaṃ. Tena paṭhamagāthāyaṃ satipi nivāraṇādīnaṃ lokādhārabhāve lokaṃ anāmasitvā nivāraṇādīnaṃ vibhāgena cattāro pañhāti pi vattabbanti ayaṃ nayo dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Idāni yasmā pucchanto na kevalaṃ pubbe attanā racitanīyāmeneva pucchati, atha kho desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvāpi pucchati, tasmā tassa anusandhiṃ pucchāya vicetabbākāraṃ dassento “yāni sotānī”ti gāthāya anantaraṃ “paññā ceva sati cā”ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho - yāyaṃ bhagavatā vuttā paññā, yā ca sati yañca tadavasesaṃ nāmarūpaṃ, etaṃ sabbampi kattha nirujjhati, etaṃ me puṭṭho pabrūhīti.

Vissajjanagāthāyaṃ panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayañcettha saṅkhepattho - yaṃ maṃ tvaṃ, ajita, etaṃ pañhaṃ apucchi - “katthetaṃ uparujjhatī”ti anantaragāthāyaṃ, yattha taṃ asesam uparujjhati, taṃ te vadāmi. Tassa tassa hi viññāṇassa nirodhena saheva apubbaṃ acarimaṃ etthetaṃ uparujjhati, ettheva viññāṇassa nirodhena nirujjhati, etaṃ viññāṇanirodhaṃ tassa nirodho nātivattatīti vuttaṃ hotīti. Ayaṃ pañhe anusandhiṃ pucchati anantaragāthāyaṃ sotānaṃ pariyuṭṭhānānusayappahānakiccena saddhiṃ sati paññā ca vuttā, taṃ sutvā tappahāne paññāsatisu tiṭṭhantīsu tāsam sannissayena nāmarūpena bhavitabbaṃ, tathā ca sati vaṭṭati eva. Kattha nu kho imāsaṃ sanissayānaṃ paññāsatināṃ asesanirodhoti iminā adhippāyena ayaṃ pucchā katāti āha - “ayaṃ pañhe...pe... dhātu”nti. Tattha anusandhiyati desanā etāyāti anusandhi.

Yāya paṭipadāya anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ adhigacchanti, taṃ catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ saha visayena dassetuṃ “tīṇi ca saccānī”tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhatānīti samecca sambhūya paccayehi katānīti saṅkhatāni. Nirodhadhammānīti nirujjhanasabhāvāni. Dukkhaṃ samudayo maggoti tesam sarūpadassanaṃ. Nirodho pana kathanti āha “nirodho asaṅkhato”ti. So hi kenaci paccayena na saṅkhatoti asaṅkhato. Saha visayena pahātabbapahāyakasabhāvesu ariyasaccesu pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetuṃ “tattha samudayo”tiādi vuttaṃ.

Tattha avijjāvasesāti dassanamaggena pahīnāvasesā avijjāti attho. Ayañca sesa-

saddo kāmaccchando byāpādo māno uddhaccanti etthāpi yojetabbo. Yathā hi avijjā, evaṃ etepi dhammā apāyagamanīyasabhāvā paṭhamamaggena pahīyanti evāti. “Avijjāniravasesā”tipi pāṭho, etthāpi yathāvuttesu kāmaccchandādipadesupi niravasesa-saddo yojetabbo. Sāvasesaṃhi purimamaggadvayena kāmaccchandādayo pahīyanti, itarehi pana niravasesanti. Tedhātuke imāni dasa saṃyojanānīti ettha tedhātuketi saṃyojanānaṃ visayadassanaṃ. Tattha hi tāni saṃyojanavasena pavattanti.

12. Anaññātaññassāmītindriyaṃ adhiṭṭhāyāti taṃ pahāyakaṃ patvā. Yaṃ panāti ettha yanti hetuatthe nipāto. Idaṃ khaye ñāṇanti yena ñāṇena hetubhūtena “khīṇā me jātī”ti attano jātiyā khīṇabhāvaṃ jānāti, idaṃ evaṃ paccavekkhaṇassa nimittabhūtaṃ arahattaphalañāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. Nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti etthāpi yanti ānetabbaṃ “yaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānātī”ti. Idaṃ anuppāde ñāṇanti idhāpi pubbe vuttanayeneva arahattaphalañāṇavasena attho yojetabbo. Aṭṭhasālīniyaṃ pana “khaye ñāṇaṃ kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇanti vuttaṃ. Anuppāde ñāṇaṃ paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇa”nti vuttaṃ. Idha pana ubhayampi arahattaphalañāṇavaseneva vibhattaṃ. Tenevāha - “imāni dve ñāṇāni aññātāvindriya”nti, “ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhanti”ti ca.

Aññindriyaṃ heṭṭhimesu tīsu phalesu, uparimesu ca tīsu maggesu uppattiyā punappunaṃ uppajjamānampi anaññātaññassāmītindriyaṃ viya paṭhamaphaluppattiyā aggaphaluppattiyā anuppādanirodhena nirujjhatīti āha - “yañca anaññātaññassāmītindriya”ntiādi. Etena pahātabbadhammā viya dassanabhāvanāhi aggaphaluppattiyā tadavasesaphaladhammāpi anuppādanirodhena nirujjhanti. Ko pana vādo tebhūmakadhammānanti dasseti, ekā paññā aññātāvindriyattā. Yadi ekā, kathaṃ dvidhā vuttāti āha “api cā”tiādi. Ārammaṇasaṅketenāti khaye anuppādeti imāya ārammaṇasamaññāya. Sā pajānanaṭṭhena paññāti yā pubbe sotānaṃ pidhānakiccā vuttā paññā, sā pajānanaśabhāvena paññā. Itarā pana yathādiṭṭhaṃ yathāgahitaṃ ārammaṇaṃ apilāpanaṭṭhena ogāhanaṭṭhena satīti.

13. Evaṃ “paññā ceva sati cā”ti padassa atthaṃ vivaritvā idāni “nāmarūpa”nti padassa atthaṃ vivaranto “tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpa”nti āha. Nāmarūpañca vibhāgena dassento sukhaḡḡaḡaḡatthaṃ pākāṭanāmarūpameva vibhāvetuṃ “tattha ye”tiādimāha. Taggaḡaḡeneva hi sahacaraḡādinā tadaññe cittacetasiḡā rūpadhammā ca gahitā hontīti. Nāmaggaḡaḡena cettha khandhattayameva gahitanti “nāmarūpaṃ viññāḡasampayutta”nti vuttaṃ. Taṃ pana rūpaṃ sampayuttanti? Nayidaṃ sampayuttapaccayavasena vuttaṃ. Pacurajanassa pana avibhāgena gahaḡīyasabhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Gāthāya anupādisesā nibbānadhātu pucchitāti taṃ caturiddhipādamukhena ariyamaggādhigamena pattabbanti dassento iddhipādabhāvanāmūlabhūtāni indriyāni satipaññāhi niddhāretuṃ “tattha sati ca paññā ca cattāri indriyānī”ti āha. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati sijjhantī ekantena samādhimḡ nipphādeti. Satiggaḡaḡena cettha pariyaṭṭhānappahānaṃ idhādhippetanti āha - “sati dve indriyāni, satindriyañca samādhindriyañcā”ti. Tathā anusayasamugghātavidhāyinī paññā sijjhamānā na vinā catubbidhasammappadhānavīriyaṃ sijjhatīti vuttaṃ - “paññā dve indriyāni

paññindriyañca vīriyindriyañcā”ti.

Yā imesu catūsu indriyesūti imesu satiādīsu catūsu indriyesu nissayapaccayatāya adhiṭṭhānabhūtesu taṃsahajāta eva yā saddahanā. “Imehi catūhi indriyehi”tipi pāḷi, tassā imehi catūhi indriyehi sampayuttāti vacanaseso, ārammaṇe abhippasādalakkhaṇā saddhā kattukāmatāsabhāvassa chandassa visesapaccayo hotīti āha - “yā saddhādhipeyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhī”ti. Samāhite citteti vipassanāsamādhinā samāhite citte. Idaṃ pahānanti vikkhambhanappahānasādhako samādhī pahānanti vutto pajahati etenāti katvā. “Padhāna”ntipi pāṭho, aggoti attho. Tathā hi “samādhī ekodī”ti vuccati.

“Assāsapassāsā”tiādīnā kāyavacīcittasaṅkhārasīsenā taṃsamutṭhāpakā vīriyasaṅkhārāva gahitā. Te hi yāva bhāvanānippatti tāva ekarasena saraṇato saṅkappetabbato ca sarasaṅkappā”ti vuttā “evaṃ me bhāvanā hotū”ti yathā icchitā, tathā pavattiyā hetubhāvato. Tadubhayanti chandasamādhisaṅkhātāñca padhānasaṅkhārasaṅkhātāñca vīriyanti taṃ ubhayaṃ. Ubhayameva hi upacāravasena aññaṃ viya katvā “chandasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipāda”nti vuttaṃ. Abhinnaṃpi hi upacāravasena bhinnaṃ viya katvā voharanti, yathā “silāputtakassa sarīra”nti.

Tattha ijjhatīti iddhi, samijjhati nippahajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patitṭhā adhigamūpāyoti iddhipādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca iddhipādaṃ bhāvetīti attho. Tathā hi ayaṃ iddhipādabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ. Maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ iddhipādaṃ bhāvetīti. Esa nayo virāganissitantiādīsu.

Vivekattā eva hi virāgādayo, kevalaṅcettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthasaṃvaṇṇanānaye yujjati. Tathā hi ayaṃ paṭhamiddhipādo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānañca pakkhandati. Vossaggapariṇāminti iminā pana vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripaccantaṃ paripakkañcāti attho. Ayañhi iddhipādabhāvanānuyutto yogī yathā paṭhamo iddhipādo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Sesiddhipādesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso - yathā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī chandasamādhī. Evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī vīmaṃsāsamādhīti.

14. Na kevalaṃ catutthaidhipādo eva samādhīñāṇamūlako, atha kho sabbopīti dassetuṃ “sabbo samādhī ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivattī”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā so eva vīmaṃsāsamādhīti vuttoti? Vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattitattāti vuttovāyamattho. Tattha pubbabhāgapaññāya ñāṇamūlako.

Adhigamapaññāya ñāṇapubbaṅgamo. Paccavekkhaṇapaññāya ñāṇānuparivatti. Atha vā pubbhāgapaññāya ñāṇamūlako. Upacārapaññāya ñāṇapubbaṅgamo. Appanāpaññāya ñāṇānuparivatti. Upacārapaññāya vā ñāṇamūlako. Appanāpaññāya ñāṇapubbaṅgamo. Abhiññāpaññāya ñāṇānuparivattīti veditabbaṃ.

Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvena pure pubbe atītāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pacchā samādhissa anāgataṃsañāṇānuparivattibhāvena anāgatāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho.

Yathā pacchāti yathā samādhissa cetopariyañāṇānuparivattibhāvena anāgatesu sattaṃ divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pure atītesu sattaṃ divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho. Yathā divāti yathā divasabhāge sūriyālokena andhakārassa vidhamitattā cakkhumantānaṃ sattānaṃ āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ suviññeyyaṃ. Tathā rattinti tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne samādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattitāya duppaṭivijjhaṃ rūpāyatanaṃ natthi.

Yathā rattim tathā divāti yathā ca rattiyaṃ tathā divāpi atisukhumaṃ kenaci tirohitaṃ yaṅca atidūre, taṃ sabbarūpaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi. Yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotañāṇānuparivattitāya saddāyatane ca netabbaṃ. Tenevāha “iti vivaṭṭena cetasā”tiādi. Tattha apariyonaddhenāti abhiññāñāṇassa pāribandhakakilesehi anajjhotthaṭṭena, apariyonaddhattā eva sappabhāsaṃ cittaṃ. Eteneva samādhissa iddhipādasampayuttāni sekkhassa pañcindriyāni adhippetānīti āha “kusalānī”ti. Cittasahabhūnītiādi tesam viññāṇanīrodhena nirodhadassanattaṃ āraddhaṃ. Tathā “nāmarūpaṅcā”tiādi. Tenetaṃ dasseti “na kevalaṃ pañcindriyāni eva, atha kho nāmarūpaṅca viññāṇahetukaṃ viññāṇassa nirodhā nirujjhatī”ti.

Tassāti viññāṇassa. Hetūti taṇhāavijjādiko. Anāhāranti padassa atthavivaraṇaṃ. Anabhinanditanti abhinandanabhūtāya taṇhāya pahīnattā eva apatthitaṃ. Tato eva appaṭisandhikaṃ viññāṇaṃ taṃ nirujjhati. Yathā ca viññāṇaṃ, evaṃ nāmarūpampi viññāṇasaṅkhātassa hetuno paccayassa ca abhāvā tappaccayānaṃ saṅkhārādīnaṃ abhāvā ahetu appaccayaṃ. Sesam pākaṭameva. Pucchāvissajjanavicayopi vuttanayānusārena veditabbo.

Evaṃ anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visuṃ visuṃ dassitāti idāni tā saha dassetuṃ “ye ca saṅkhātadhammāse”tiādi āraddhaṃ. Tatthāyaṃ padattho - saṅkhātadhammāti aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahataṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sekkhāti sīlādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. Puthūti bahū sattajanā. Tesam me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhīti tesam sekhāsekhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ bhagavā paṭipattim puṭṭho me brūhīti. Sesam pāḷivaseneva viññāyati.

15. Kissāti kissa hetu, kena kāraṇenāti attho. Sekhāsekhavipassanā pubbaṅgamappahānāyogenāti sekhe aseke vipassanāpubbaṅgamappahāne ca pucchanayogena, pucchāvidhināti attho.

Vissajjanagāthāyaṃ kāmesu nābhigijjheyyāti vatthukāmesu kilesakāmena na abhigijjheyya. Manasānāvilo siyāti byāpādavittakkādayo kāyaduccarittādayo ca manaso āvilabhāvakare dhamme pajahanto cittena anāvilo bhavēyya. Yasmā pana asekkho aniccatādivasena sabbadhammānaṃ paritullitattā kusalo sabbadhammesu kāyānupassanāsatiādīhi ca sato sabbakilesānaṃ bhinnattā uttamabhikkhubhāvaṃ patto ca hutvā sabbairiyāpathesu pavattati, tasmā “kusalo...pe... paribbaje”ti āhāti ayaṃ saṅkhepattho.

Tattha yaṃ pucchāgāthāyaṃ “nīpako”ti padaṃ vuttaṃ, taṃ bhagavantaṃ sandhāya vuttaṃ, bhagavato ca nepakkaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ anāvaraṇaṇṇadassanena dīpetabbanti anāvaraṇaṇṇaṃ tāva kammadvārabhedehi vibhajitvā sekhāsekhapaṭipadaṃ dassetuṃ “bhagavato sabbaṃ kāyakamma”ntiādi vuttaṃ. Tena sabbattha appaṭihataṇṇadassanena tathāgatassa sekhāsekhapaṭipattidesanākosallameva vibhāveti. Tattha ko cāti kva ca, kasmīṃ visayeti attho. Taṃ visayaṃ dasseti “yaṃ anicce dukkhe anattani cā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - ṇṇadassanaṃ nāma uppajjamānaṃ “sabbaṃ saṅkhatāṃ aniccaṃ dukkhaṃ sabbe dhammā anattā”ti uppajjati, tassa pana tasmīṃ visaye yena appavatti, so paṭighātoti, etena lakkhaṇattayappaṭivedhassa durabhisambhavataṃ anaṇṇasādhāraṇatañca dasseti. Lakkhaṇattayavibhāvanena hi bhagavato catusaccappaṭivedhaṃ sammāsambodhiṇca paṇḍitā paṭijānanti.

Āṇṇaṃ adassananti taṃ paṭighātaṃ sarūpato dasseti. Chaḷārammaṇasabhāvappaṭicchādako hi sammoho ṇṇadassanassa paṭighātoti. Yasmīṃ visaye ṇṇadassanaṃ uppattirahaṃ, tattheva tassa paṭighātena bhavitabbanti āha - “yaṃ anicce dukkhe anattani cā”ti. Yathā idha purisotiādi upamādasanaṃ. Tatridaṃ opammaṣaṃsandanaṃ - puriso viya sabbo loko, tāraakurūpāni viya cha ārammaṇāni, tassa purisassa tāraakurūpānaṃ dassanaṃ viya lokassa cakkhuviṇṇāṇādīhi yathārahaṃ chaḷārammaṇajānaṃ, tassa purisassa tāraakurūpāni passantassāpi “ettakāni satāni, ettakāni sahaṣṣāni”tiādinā gaṇanaṣaṅketena ajānaṃ viya lokassa rūpādīrammaṇaṃ kathaṇci jānantassāpi aniccādīlakkhaṇattayānavabodhoti. Sesāṃ pākāṭameva.

Idāni yehi padehi bhagavatā āyasmato ajitassa sekhāsekhapaṭipadā vuttā, tesāṃ padānaṃ atthaṃ vibhajituṃ “tattha sekheṇā”tiādimāha. Tattha tatthāti nīpātamattaṃ, tasmīṃ vā vissajjane. Sekheṇāti sikkhā etassa sīlanti sekho, tena sekheṇa. Dvīsu dhammesūti duvidhesu dhammesūti adhippāyo. Pariyutṭhānīyesūti dosena pariyutṭhitena yattha parivattitabbaṃ, tesu āghātavatthūsūti attho. “Paṭighaṭṭhānīyesū”tipi pāṭho, soye vattho.

Ettha ca gedhapaṭisedhacodanāyaṃ gedhanimitto doso gedhe sati hotīti tatopi cittassa rakkhitaṃ niddhāretvā vuttā. Yasmā pana bhagavatā “kāmesu nābhigijjheyyā”ti vuttaṃ, tasmā “tattha yā icchā”tiādinā gedhavasena niddeso kato. Atha vā dosato cittassa rakkhitaṃ gāthāya dutiyapādena vuttāyevāti daṭṭhabbā. Dutiyapādena hi sesakilesavodānadhammā dassitā. Tathā hi uppannānuppannabhedato sammāvāyāmassa visayabhāvena sabbe saṃkilesavodānadhamme catudhā vibhajitvā sammappadhānamukhena sekhapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “sekho abhigijjhanto”tiādi vuttaṃ. Tattha anāvilasaṅkappoti āvilānaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ abhāvena anāvilasaṅkappo. Tato eva ca anabhigijjhanto vāyamati, vīriyaṃ pavatteti. Kathaṃ vāyamati āha - “so anuppannāna”ntiādi.

Tattha soti uttarivisesatthāya paṭipajjamāno sekkho. Anuppannānantī anibbattānaṃ. Pāpakānantī lāmakānaṃ. Akusalānaṃ dhammānantī akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Anupādāyāti na uppādanatthāya. Chandaṃ janetīti kattukamyatāsāṅkhātaṃ kusalaacchandaṃ uppādeti. Vāyamatīti payogaparakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ ārabhatīti kāyikacetāsikavīriyaṃ karoti. Cittaṃ paggaṇhātīti teneva sahaajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. Padahatīti padhānavīriyaṃ karoti. Vāyamatītiādīni pana cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaśācakkariyāhi yojetabbāni. Uppannānaṃ pāpakānantī anuppannāti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. Pahānāyāti pajahanatthāya. Anuppannānaṃ kusalanāntī anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Uppādāyāti uppādanatthāya. Uppannānantī nibbattānaṃ. Thitīyāti thitattamaṃ. Asammosāyāti anassanattamaṃ. Bhiyyobhāvāyāti punappunaṃ bhāvāya. Vepullāyāti vipulabhāvāya. Bhāvanāyāti vaḍḍhiyā. Pāripūriyāti paripūraṇatthāyāti ayaṃ tāva padattho.

16. “Katame anuppannā”tiādi akusaladhammā kusalaadhammā ca yādisā anuppannā yādisā ca uppannā, te dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha ime anuppannāti ime kāmavitakkādayo asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannā nāma. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma akusalā dhammā natthi. Vitakkattayaggahaṇaṇcettaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Akusalamūlānīti anusayā eva sabbesaṃ akusalānaṃ mūlabhāvato evaṃ vuttā, na lobhādayo eva. Ime uppannā anusayā bhūmiladdhuppannā asamugghātītippannātiādiuppannapariyāyasabbhāvato nāmavasena uppannā nāma, na vattamānabhāvenāti attho. Ime anuppannā kusalā dhammāti ime sotāpannassa saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipannassa anuppannā kusalā dhammā nāma, ko pana vādo puthujjanānantī dasseti. Kusalasaddo cettha bāhitikasutte viya anavajjapariyāyo daṭṭhabbo. Ime uppannā kusalā dhammāti ime paṭhamamagge saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipannassa uppannā kusalā dhammā nāma.

Satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakkoti āha - “yena kāmavitakkaṃ vāreti, idaṃ satindriya”nti. Anavajjasukhapadaṭṭhānena avikkhepena cetodukkasannissayo vikkhepapaccayo byāpādavitakko suniggahitoti vuttaṃ - “yena byāpādavitakkaṃ vāreti, idaṃ samādhindriya”nti. Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo parāparādhaṃ sukhena sahatīti vīriyena vihiṃsāvitakko suniggahitoti āha - “yena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ vīriyindriya”nti. Samādhīdīnampi yathāsakaṃpaṭipakkhappahānaṃ paññavantasseva ijjhatīti imamatthaṃ dassento āha - “yena uppannuppanne”tiādi.

Etesaṃ yathāniddhāritānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvaṃ dassetuṃ “saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabba”ntiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Imesañca saddhādīnaṃ sekhānaṃ indriyānaṃ nibbattiyā sabbepi sekhā dhammā matthakappattā hontīti dassento “evaṃ sekho”tiādinā sekhapaṭipadaṃ nigameti.

17. Evaṃ sekhapaṭipadaṃ vibhajitvā idāni asekhapaṭipadaṃ vibhajituṃ “kusalo sabbadhammāna”ntiādimāha. Tattha sabbadhammānantī iminā padena vuttadhamme tāva vibhajitvā tattha asekkhassa kosallaṃ dassetuṃ “loko nāmā”tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. Kilesalokaṃ bhavaloko samudāgacchatīti kāmāvacaradhammaṃ nissāya rūpārūpāvacaradhamme samudāgacchatīti attho. Soti so mahaggatadhammesu, parittamahaggatadhammesu vā thito. Indriyāni nibbattetīti

sīlasamādhayo nibbedhabhāgiye katvā vimuttiparipācanīyāni saddhādīni indriyāni uppādeti. Indriyesu bhāviyamānesūti yathāvuttaindriyesu vaḍḍhiyamānesu rūpārūpapariggahādivasena neyyassa pariññā bhavati.

Dassanapariññāti ñātapariññā. Bhāvanāpariññāti tīraṇapariññā pahānapariññā ca. “Sā duvidhenā”tiādīnā saṅkhepato vuttamatthaṃ “yadā hi sekho”tiādīnā vivarati. Tattha “nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi”ti iminā balavavipassanaṃ dasseti. Yadā hi sekhoti cettha sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjanopi sekhapadena saṅgahitoti katvā “dve dhammā kosallaṃ gacchanti dassanakosallañcā”tiādi vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo - yadā kalyāṇaputhujjano pubbabhāgasikkhaṃ sikkhanto nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi ñeyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādharmā dassanakosallaṃ paṭhamamaggañāṇaṃ gacchanti sampāpuṇanti tena saddhiṃ ghaṭenti. Yadā pana sotāpannādisekho vuttanayena neyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādharmā bhāvanākosallaṃ gacchantīti.

Taṃ ñāṇanti yā pubbe neyyassa pariññā vuttā, taṃ neyyaparijānanañāṇaṃ. Pañcavidhena veditabbanti visayabhedena tassa bhedaṃ dasseti. Dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇanti rūpārūpadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādisalakkhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ pana yasmā sabbaṃ neyyaṃ hetuhetuphalabhedato duvidhameva hoti, tasmā “dhammapaṭisambhidā ca atthapaṭisambhidā cā”ti niddiṭṭhaṃ.

Pariññāti tīraṇapariññā adhippetā. Yasmā panassa rūpārūpadhamme salakkhaṇato paccayato ca abhijānitvā kusalādivibhāgehi te pariggahetvā aniccādivasena jānanā hoti, tasmā “evaṃ abhijānitvā yā parijānanā, idaṃ kusala”ntiādi vuttaṃ. Tattha evaṃgahitāti evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammāsītā. Idaṃ phalaṃ nibbattenti idaṃ udayabbayañāṇādikaṃ phalaṃ paṭipāṭiyā uppādeti, nimittassa kattubhāvena upacaraṇato yathā ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānīti. Tesanti udayabbayañāṇādīnaṃ. Evaṃgahitānanti evaṃpavattitānaṃ. Ayaṃ atthoti ayaṃ saccānaṃ anubodhapaṭivedho attho. Yathā hi pariññāpaññā sammāsītabbadhamme sammasanadhamme tattha sammasanākāraṃ parijānāti, evaṃ sammasanaphalampi parijānātīti katvā ayaṃ nayo dassito.

Ye akusalāti samudayasaccamāha. Sabbe hi akusalā samudayapakkiyāti. Ye kusalāti maggadhammā sammādiṭṭhiādayo. Yadi pi phaladhammāpi sacchikātabbā, catusaccappaṭivedhassa pana adhippetattā “katame dhammā sacchikātabbā, yaṃ asaṅkhata”nti vuttaṃ. Atthakusaloti paccayuppannesu atthesu kusalo. Dhammakusaloti paccayadhammesu kusalo. Pāḷiatthapāḷidhammā vā atthadhammā. Kalyāṇatākusaloti yuttatākusalō, catunayakovidoti attho, desanāyuttikusalo vā. Phalatākusaloti khīṇāsavaphalakusalō. “Āyakusalō”tiādīsu āyoti vaḍḍhi. Sā anattahānito aṭṭhuppattito ca duvidhā. Apāyāti avaḍḍhi. Sāpi anattahānito anattahuppattito ca duvidhā. Upāyoti sattānaṃ accāyike kicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanasamatthaṃ ṭhānuppattikāraṇaṃ, tattha kusaloti attho. Khīṇāsavo hi sabbaso avijjāya pahīnattā paññāvepullappatto etesu āyādīsu kusaloti. Evaṃ asekhassa kosallaṃ ekadesena vibhāvetvā puna anavasesato dassento “mahatā kosallena samannāgato”ti āha.

Pariniṭṭhitasikkhassa asekhassa satokāritāya aññaṃ payojanaṃ natthīti vuttaṃ “diṭṭhadhammasukhavihārattha”nti. Idāni yathāniddiṭṭhaṃ sekhāsekhapaṭipadaṃ nigamento “imā dve cariyā”tiādimāha. Tattha bojjhanti bujjhitabbaṃ. Taṃ catubbidhanti taṃ bojjhaṃ catubbidhaṃ, catusaccabhāvato. Evaṃ jānātīti evaṃ

pariññābhisamayādivasena yo jānāti. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ asekho sativapullappatto nippariyāyena “sato abhikkamatī”tiādīnā vuccatīti. Sesāṃ uttānatthameva. Idhāpi pucchāvissajjanavicayā pubbe vuttanayānusārena veditabbā.

Ettāvatā ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto ajitasuttavasena pucchāvicayaṃ vissajjanavicayañca dassetvā idāni suttantareshu pucchāvissajjanavicayānaṃ nayaṃ dassento “evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ vissajjitabba”nti āha. Tattha evanti iminā nayena. Pucchitabbanti pucchā kātabbā, ācikkhitabbā vā, vivecetabbāti attho. Evaṃ vissajjitanti etthāpi eseva nayo. Suttassa cātiādi anugītivicayanidassanaṃ. Anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbāti suttantaradesanāsaṅkhātā anugīti atthato byañjanato ca saṃvaṇṇiyamānena suttena samānā sadisī kātabbā, tasmīṃ vā sutte sammā ānetabbā. Atthāpagatanti atthato apetaṃ, asambandhatthaṃ vā dasadāḷimādivacanaṃ viya. Tenevāha “saṃphappalāpaṃ bhavatī”ti. Etena atthassa samānetabbatāya kāraṇamāha. Dunnikkhittassāti asammāvuttassa. Dunnayoti dukkhena netabbo, netuṃ vā asakkuṇeyyo. Byañjanupetanti sabhāvaniruttisamupetaṃ.

Evaṃ anugītivicayaṃ dassetvā niddesavāre “suttassa yo pavicayo”ti saṃkhittena vuttamatthaṃ vibhajituṃ “suttañca pavicinītabba”nti vatvā tassa vicinānākāraṃ dassento “kiṃ idaṃ suttaṃ āhaccavacana”ntiādimāha. Tattha āhaccavacananti bhagavato tṭhānakaraṇāni āhacca abhihantvā pavattavacanaṃ, sammāsambuddhena sāmaṃ desitasuttanti attho. Anusandhivacananti sāvakaabhāsitaṃ. Tañhi bhagavato vacanaṃ anusandhetvā pavattanato “anusandhivacana”nti vuttanti. Nītatthanti yathārutavasena nītabbatthaṃ. Neyyatthanti niddhāretvā gahetabbatthaṃ. Saṃkilesabhāgiyantiādīnaṃ padānaṃ attho paṭṭhānavāraṇaṇāyaṃ āvi bhavissati. Yasmā pana bhagavato desanā soḷasa vidhe sāsana paṭṭhāne ekaṃ bhāgaṃ abhajanā nāma natthi, tasmā sopi nayo vicetabbabhāvena idha nikkhitto.

Kuhiṃ imassa suttassāti imassa suttassa kasmīṃ padese ādimajjhapariyosānesu. Sabbāni saccāni passitabbānīti dukkhasaccaṃ suttassa “kuhiṃ kasmīṃ padese kasmīṃ vā pade passitabbaṃ niddhāretvā vicetuṃ, samudayasaccaṃ nirodhasaccaṃ maggasaccaṃ kuhiṃ passitabbaṃ daṭṭhabbaṃ niddhāretvā vicetu”nti evaṃ sabbāni saccāni uddharitvā vicetabbānīti adhippāyo. Ādimajjhapariyosāneti evaṃ suttaṃ pavicetabbanti ādito majjhato pariyosānato ca evaṃ iminā pucchāvicayādinayena suttaṃ pavicetabbanti attho. Ettha ca pucchāvissajjanapubbāparānugītivicayā pāḷiyaṃ sarūpeneva dassitā. Assādādivicayo pana saccaniddhāraṇamukhena nayato dassito, so niddesavāre vuttanayeneva veditabbo. Tabbicayeneva ca padavicayo siddhoti.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. Tattha katamo yuttihārotiādi yuttihāravibhaṅgo. Tattha kiṃ yojayatīti yuttihārassa visayaṃ pucchati. Ko panetassa visayo? Atathākārena gayhamānā suttatthā visayo, te hi tena sātisaṃyaṃ yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbā. Itaresu ayaṃ hāro icchito eva. Taṃ pana bhūtakathanamattaṃ hoti. Yasmā paṇāyaṃ yuttigavesanā nāma na mahāpadesena vinā, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa lakkhaṇaṃ tāva upadisuṃ “cattāro mahāpadesā”tiādimāha.

Tattha mahāpadesāti mahāpadesā, buddhādayo mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. Atha vā mahāpadesāti mahāokāsā, mahantāni dhammassa paṭiṭṭhānānīti vuttaṃ hoti. Tatrāyaṃ vacanattho - apadissatīti apadeso, buddho apadeso etassāti buddhāpadeso. Esa nayo sesesupi. “Sammukhā metāṃ bhagavato suta”ntiādīnā kenaci ābhatassa ganthassa dhammoti vā adhammoti vā vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa tathā ābhatassa suddharaṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Apadisitappabhedato. Dhammassa hi dve sampadāyo bhagavā sāvaka ca. Tesu sāvaka saṅghaṇapuggalavasena tividdhā. “Evamamumhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha - “buddhāpadeso...pe... ekattherāpadeso”ti. Tāni padabyañjanānīti kenaci ābhatasuttassa padāni byañjanāni ca, atthapadāni ceva byañjanapadāni cāti attho. Saṃvaṇṇakena vā saṃvaṇṇanāvasena āhāriyamānāni padabyañjanāni. Sutte otārayitabbānīti sutte anuppavesitabbāni. Sandassayitabbānīti saṃsandetabbāni. Upanikkhipitabbānīti pakkhipitabbāni.

Suttādīni dassetuṃ “katamasmi”ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā bhagavato vacanaṃ ekagāthāmatampi saccavinimuttaṃ natthi, tasmā suddhetti padassa atthaṃ dassetuṃ “catūsu ariyasaccesu”ti vuttaṃ. Atṭhakathāyaṃ pana tīṇi piṭakāni suddhanti vuttaṃ, taṃ iminā nettivacanena aññadatthu saṃsandati ceva sameti cāti daṭṭhabbaṃ. Yāvadeva anupādāparinibbānatthā bhagavato desanā, sā ekantena rāgādikilesavūpasamaṃ vadatīti vinayeti padassa atthaṃ dassento “rāgavinaye”tiādimāha. Vinayoti hi kāraṇaṃ rāgādivūpasamanimittaṃ idhāhippetāṃ. Yathāha -

“Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’”nti.

Dhammatāyantipadassa atthaṃ dassetuṃ “paṭiccasamuppāde”ti vuttaṃ. Paṭiccasamuppādo hi tṭhitāva sā dhātu dhammatṭhitatā dhammaniyāmatāti vutto. “Dhammatāyaṃ upanikkhipitabbānī”ti idaṃ pāliyaṃ natthi, atthadassanavasena pana idha vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca pavattiṃ nivattiṃ tadupāyañca bādhakādibhāve niyataṃ paridīpento sutte otarati nāma. Ekantena rāgādikilesavinayaṃ vadanto vinaye sandissati nāma. Tathā sassataṃ ucchedaṇca vajjetvā ekattanayādiparidīpanena sabhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppannabhāvaṃ vibhāvento dhammataṃ na vilometi nāma.

Evamvidho ca kāmāsavādikaṃ āsavaṃ na uppādetīti imamatthaṃ dassento “yadi catūsu ariyasaccesū”tiādimāha. Nanu ca anulomato paṭiccasamuppādo pavatti, paṭilomato nivattīti so cattāri ariyasaccāni anupaviṭṭho kasmā idha visuṃ gahitoti? Saccametaṃ. Idha pana visuṃ gahaṇaṃ dhammānaṃ paccayāyattavuttidassanena aniccapaccayalakkhaṇaṃ asamatthapaccayalakkhaṇaṃ nirīhapaccayalakkhaṇaṃ vibhāvetvā tesu udayavantatā tato eva vayavantatā tadubhayena aniccatā udayabbayaapaṭipīlanena dukkhatā anattatāti tilakkhaṇasamāyogaparidīpanī sabbadiṭṭhigatakumatividdhamsanī anaññasādhāraṇā sāsanasampatti pakāsitā hotīti dassanattaṃ.

Ettha ca suttaṃ sutānulomaṃ ācariyavādo attanomatīti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ - tattha suttaṃ nāma tisso saṅgītiyo āruḥhāni tīṇi piṭakāni. Suttānulomaṃ nāma mahāpadesā, yaṃ “anulomakappiya”nti vuccati. Ācariyavādo nāma aṭṭhakathā. Attanomati nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena satthāva paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttena samentameva gahetabbaṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttena samento eva gahetabbo, na itaro. Tathā attanomati, sā pana sabbadubbalāti.

Idāni yadatthaṃ idha cattāro mahāpadesā ābhatā, taṃ dassetuṃ “catūhi mahāpadesehī”tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ yanti yaṃ yaṃ atthajātaṃca dhammajātaṃca. Yujjati yathāvuttehi catūhi mahāpadesehi yujjati. Yena yenāti yena yena kāraṇena. Yathā yathāti yena yena pakārena. Taṃ taṃ gahetabbanti saṃvaṇṇiyamāne sutte ābhatena kāraṇena pasaṅgena pakārena ca suddharitvā saṃvaṇṇanāvasena gahetabbanti attho. Tena catumahāpadesāviruddhāya yuttīyā suddharitvā atthe niddhāretvā yuttihārayojanā kātabbāti dasseti.

19. Idāni taṃ yuttiniddhāraṇaṃ dassetuṃ “pañhaṃ pucchitenā”tiādi āraddhaṃ. Tattha kati padānīti kittakāni padāni. Pariyogāhitabbanti padassa atthaṃ dassetuṃ “vicetabba”nti vuttaṃ. Yattakāni padāni yathādhippetaṃ atthaṃ abhivadanti, tattakāni padāni tadatthassekassa ñātuṃ icchitattā “eko pañho”ti vuccati, tāni pana ekagāthāyaṃ yadi vā sabbāni padāni yāva yadi vā ekaṃ padaṃ ekaṃ atthaṃ abhivadati, ekoyeva so pañhoti imamatthaṃ dasseti “yadi sabbāni”tiādinā. Tanti taṃ pañhaṃ. Aññātabbanti ājānitabbaṃ. Kiṃ ime dhammātiādi ājānanākāradassanaṃ. Tattha dhammāti pariyattidhammā. Nānatthāti nānā atthā.

Pucchāgāthāyaṃ ayaṃ padattho - kenassubbhāhato lokoti ayaṃ sattaloko coro viya coraghātakena kena abhihato vadhīyatīti attho. Kenassu parivāritoti māluvalatāya viya nissitarukkho kena loko ajjhotthaṇo. Kena sallena otiṇṇoti kena visapītakhurappena viya sarīrabbhantaranimuggena sallena anupaviṭṭho. Kissa dhūpāyitoti kissa kena kāraṇena dhūpāyito santāpito loko. Sadāti padaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Teti cattāri padāni. Pañhasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. “Vissajjetī”ti etena vissajjanato tayo pañhāti ñāyatīti dasseti.

20. Tatthāti vissajjanagāthāyaṃ dutiyapāde vuttā jarā ca paṭhamapāde vuttaṃ maraṇaṃcāti imāni dve saṅkhatassa pañcakkhandhassa “saṅkhato”ti lakkhiyati etehīti saṅkhatalakkhaṇāni. Vuttañhetam bhagavatā - “tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti. Tena vuttaṃ - “jarāyaṃ ṭhitassa aññathattaṃ, maraṇaṃ vayo”ti. Ettha ca “ṭhitassa aññathatta”nti etena khandhappabandhassa

pubbāparaviseso idha jarā, na khaṇaṭṭhitīti dasseti. “Maraṇaṃ vayo”ti iminā ca “tisso mato, phusso mato”ti evaṃ loke vuttaṃ sammutimaraṇaṃ dasseti, na khaṇikamaraṇaṃ, samucchadamaraṇaṃ vā.

Idāni “te tayo pañhā”ti vuttamatthaṃ yuttivasena dassetuṃ “jarāya cā”tiādi vuttaṃ. Tattha yebhuyyena jīṇassa maraṇadassanato jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ asampaṭicchamānaṃ pati tesāṃ nānattadassanattaṃ “gabbhagatāpi hi mīyanti”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathādhippetajarāviraḥitassa maraṇassa dassanato aññā jarā aññaṃ maraṇanti. Tenevāha - “na ca te jīṇā bhavanti”ti. Kiñca bhiyyo? Kevalassa maraṇassa diṭṭhattā aññāva jarā aññaṃ maraṇaṃ, yathā taṃ devānanti imamatthaṃ dasseti “atthi ca devāna”ntiādinā. Anuttarimanussadhammena ca tikicchanena sakkā jarāya paṭikāraṃ kātuṃ, na tathā maraṇassāti evampi jarāmaraṇānaṃ atthato nānattaṃ sampaṭicchitabbanti dassetuṃ “sakkatevā”tiādi vuttaṃ. Tattha sakkateti sakyate, sakkāti attho. Paṭikammanti paṭikaraṇaṃ. Nanu ca maraṇassāpi paṭikāraṃ kātuṃ sakkā iddhipādabhāvanāya vasibhāve satīti codanaṃ manasi katvā āha - “aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā”ti. Vuttañhetam bhagavatā -

“Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāradhā, so ākaṅkhamāno kappam vā tiṭṭheyya kappāvasesam vā”ti.

Ko panettha kappo, ko vā kappāvasesoti? Kappoti āyukappo, yasmim tasmiñhi kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamānaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto kappam tiṭṭhati nāma. “Appam vā bhiyyo”ti vuttaṃ pana vassasatādito atirekaṃ tiṭṭhanto kappāvasesam tiṭṭhati nāma. Yadi evaṃ kasmā iddhimanto cetovasippattā khīṇāsavā lokahitattaṃ tathā na tiṭṭhanti? Khandhasaṅkhātassa dukkhabhārasa pariññātattā anussukkatāya ca. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisāti. Vuttañhetam dhammasenāpatinā -

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitam;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, vetanaṃ bhatako yathā”ti.

Yathā jarāmaraṇānaṃ aññamaññaṃ atthato nānattaṃ, evaṃ tehi taṇhāya ca nānatte dassite “tayo pañhā”ti idaṃ sijjhatīti taṃ dassetuṃ “yaṃ panā”tiādimāha.

Tattha yasmā taṇhāya abhāvepi satī jarāmaraṇaṃ labbhati khīṇāsavasantāne, tasmā aññaṃ jarāmaraṇaṃ aññā taṇhāti imamatthaṃ māha “dissanti vītarāgā jīrantāpi mīyanti”ti. Nanu ca taṇhāpi jīraṇabhijjanasabhāvāti? Saccaṃ, na idaṃ jarāmaraṇaṃ idhādhippetanti vuttovāyamattho. “Yadi cā”tiādinā jarāmaraṇato taṇhāya anaññatte dosaṃ dasseti. Yobbanatṭhāpi vigatataṇhā siyumaṃ, na idaṃ yuttanti adhippāyo. Jarāmaraṇampi siyā dukkhassa samudayo taṇhāya anaññatte satīti adhippāyo. Na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo jarāmaraṇato anaññatte satīti bhāvo. Na hi jarāmaraṇaṃ dukkhassa samudayo, taṇhā dukkhassa samudayo, tasmā veditabbaṃ etesamatthato nānattanti adhippāyo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evaṃ jarāmaraṇampi siyā maggavajjhaṃ taṇhāya anaññatte satī. Yathā ca jarāmaraṇaṃ na maggavajjhaṃ, tathā taṇhāpi siyāti ayampi nayo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Imāya yuttiyāti imāya yathāvuttāya upapattiyā. Aññamaññehīti aññāhi aññāhi kāraṇūpapattīhi atthato ce aññattaṃ, tadaññampi byañjanato gavesitabbanti attho.

Imesaṃ dhammānaṃ atthato ekattanti imamevatthaṃ “na hi yujjati”tiādinā vivarati. Taṇhāya adhippāye aparipūramāneti icchitālābhamāha. Tena icchātaṇhānaṃ atthato ekattaṃ vuttaṃ hotīti. Etena na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattanti. Yathā idaṃ vacanaṃ samatthanaṃ hoti, evaṃ icchāvipariyāye āghātavatthūsu kodho ca upanāho ca uppajjatīti idampi samatthanaṃ hoti, na tathā jarāmarañavipariyāyeti jarāmarañataṇhānaṃ atthato aññattampi samatthitaṃ hotīti etamatthaṃ dasseti “imāya yuttiyā”tiādinā.

Yadi icchātaṇhānaṃ atthato anaññattaṃ, atha kasmā bhagavatā imissā gāthāya dvidhā vuttāti? Tattha parihāramāha “yaṃ panida”ntiādinā. Tattha yanti kiriyāparāmasanaṃ. Abhilapitanti vuttaṃ yaṃ idaṃ abhilapanāṃ, idaṃ bāhirānaṃ rūpādīnaṃ vatthūnaṃ ārammaṇavasena, ārammaṇakaraṇavasena vā yojetabbaṃ. Dvīhi dhammehīti dvīhi pakatīhi. Kā pana tā pakatīyoti? Appattassa visayassa esanavasena icchā, pattassa appattassa vā pātukāmatāvasena taṇhā, ayametāsaṃ viseso. Yadihi evaṃ, tathāpi sabbā taṇhā rūpādivisaṃ gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇena ekasabhāvā evāti dassento “sabbā hi taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā”ti āha. Idāni tamatthaṃ upamāya pakāsento “sabbo aggī”tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Ayaṃ pana na kevalaṃ taṇhā ārammaṇe pavattivisesena dvīhi eva nāmehi vuttā, atha kho anekehihi pariyāyehīti dassanatthaṃ “icchāitipī”tiādi vuttaṃ.

Tattha icchanti tāya ārammaṇānīti icchā. Taṇhāyanaṭṭhena taṇhā. Pīlājananato duruddhāraṇato ca visapītaṃ sallaṃ viyāti sallaṃ. Santāpanaṭṭhena dhūpāyanā. Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti saritā, allaṭṭhena vā saritā, “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti hi vuttaṃ. Allāni ceva siniddhāni cāti ayamettha attho. Visattikāti visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visamāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visaṃvādikāti visattikā. Visaṃharatīti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā.

Sinehanavasena sineho. Nānāgatīsu kilamathupādānena kilamatho. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti latā. “Latā uppajja tiṭṭhatī”ti hi vuttaṃ. Mamanti maññanavasena maññanā. Dūragatampi ākaḍḍhitvā bandhanaṭṭhena bandho. Āsīsaṇaṭṭhena āsā. Ārammaṇarasam pātukāmatāvasena pipāsā. Abhinandanatthena abhinandanā. Itīti evaṃ ārammaṇe pavattivisesena anekehi nāmehi gayhamānāpi sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Puna taṇhāya anekehi nāmehi gahitabhāvameva “yathā cā”tiādinā upacayena dasseti. Tattha vevacaneti vevacanaḥāravibhaṅge. “Āsā ca pihā”ti gāthāya atthaṃ tattheva vaṇṇayissāma. Avigatarāgassatīdāsi rañjanaṭṭhena rāgo, chandanaṭṭhena chando, piyāyanaṭṭhena pemaṃ, paridhanaṭṭhena paridāhoti taṇhāva vuttā. Tenevāha - “taṇhāyetaṃ vevacana”nti. Evaṃ yujjatīti evaṃ icchātaṇhānaṃ atthato anaññattā “tayo pañhā”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ yujjati yuttiyā saṅgacchatīti attho.

21. Evaṃ “kenassubbhāhato loko”ti gāthāya “tayo pañhā”ti pañhattayabhāve yuttiṃ dassetvā idāni aññehi pakārehi yuttigavesanaṃ dassento “sabbo dukkhūpacāro”tiādimāha. Tattha dukkhūpacāroti dukkhappavatti. Kāmataṇhāsāṅkhāramūlakoti kāmataṇhāpaccayasāṅkhārahetukoti yujjatīti adhippāyo. Nibbidūpacāroti nibbidāpavatti kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā

uppajjamānā anabhirati ñāṇanibbidā ca. Kāmatanḥāparikkhāramūlakoti kāmatanḥāya parikkhārabhūtavatthukāmahetuko. Tattha anabhiratisaṅkhātā nibbidā kāmatanḥāparikkhāramūlikā, na ñāṇanibbidāti sabbo nibbidūpacāro kāmatanḥāparikkhāramūlakoti na pana yujjati vuttaṃ. Imāya yuttiyāti nayaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā pañhattayabhāve yutti vuttā, yathā ca dukkhūpacāranibbidūpacāresu, evaṃ imāya yuttiyā iminā yogena nayena aññamaññehi kāraṇehi taṃtaṃpālīppadese anurūpehi aññathā aññehi hetūhi yutti gavesitabbāti.

Idāni taṃ nayadassanaṃ saṃkhittanti vitthārato vibhajitvā dassetuṃ “yathā hi bhagavā”tiādi āraddhaṃ. Tatthāyaṃ saṅkhepattho - rāgadosamohacaritānaṃ yathākkamaṃ asubhamettāpaccayākārakathā rāgādivinayanato sappāyāti ayaṃ sāsana yutti. Evamavaṭṭhite yadi rāgacaritassa mettācetovimuttiṃ deseyya, sā desanā na yujjati asappāyabhāvato. Tathā sukhāpaṭipadādayoti. Nanu ca sukhāpaṭipadādayo paṭipattiyā sambhavanti, na desanāyāti? Saccametaṃ, idha pana rāgacaritoti tibbakilesa rāgacaritoti adhippeto. Tassa dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati. Yassa ca dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati, tassa garutarā asubhadesanā sappāyā, yassa garutarā asubhadesanā sappāyā, na tassa mandakilesassa viya lahukatarāti imamatthaṃ dassento āha - “sukhaṃ vā paṭipadaṃ...pe... deseyya na yujjati desanā”ti. Iminā nayena sesapadesupi yathāsambhavaṃ attho vattabbo. Ettha ca ayuttaparihārena yuttisamadhigamoti yuttivicāraṇāya ayuttiṃ gavesitabbāti vuttaṃ - “yadi hi...pe... na yujjati desanā”ti. Sesesupi eseṇa nayo. Evaṃ yaṃ kiñcītiādi yuttihārayojanāya nayadassanameva.

Tattha evanti iminā nayena. Yaṃ kiñcīti aññampi yaṃ kiñci. Anulomappahānanti pahānassa anurūpaṃ, pahānasamatthanti attho. Sutte anavasesānaṃ padatthānaṃ anupadavicāraṇā vicayo hāro, vicayahārasaṃvaṇṇanāya niddhāritesu atthesu yuttigavesanaṃ sukaranti āha - “sabbam taṃ vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabba”nti. Yāvatikā ñāṇassa bhūmīti saṃvaṇṇentassa ācariyassa yaṃ ñāṇaṃ yaṃ paṭibhānaṃ, tassa yattako visayo, tattako yuttihāravicāroti attho. Taṃ kissa hetu? Anantanayo samantabhaddako vimaddakkhamo vicittadesano ca saddhammoti.

Evaṃ nayadassanavaseneva yuttihārayojanā dassitāti taṃ brahmavihāraphalasamāpattinavānupubbasaṃpattivasibhāvehi vibhajitvā dassetuṃ “mettāvihārissa sato”tiādi āraddhaṃ. Tattha mettāvihārissāti mettāvihāralābhino. Satoti samānassa, tathābhūtaṃ attho. Byāpādoti padoso. Cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti cittaṃ abhibhavissati. Yasmā pana kusalākusalānaṃ dhammānaṃ apubbaṃ acarimaṃ pavatti nāma natthi, tasmā samāpattito vuṭṭhānassa aparabhāgeti dassanatthaṃ “ṭhassatī”ti vuttaṃ. Na yujjati desanāti byāpādapaṭipakkhattā mettāya tādīsī kathā na yuttāti attho. Byāpādo pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti yujjati desanāti yathāvuttakāraṇato eva ayaṃ kathā yuttāti. Sesavāresupi imināva nayena attho veditabbo. Anuttānaṃ eva vaṇṇayissāma.

Animittavihārissāti aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasamāpattivihārassa. Nimittānusārīti saṅkhāranimittānusārī. Tena tenevāti niccādīsū yaṃ yaṃ pahīnaṃ, tena teneva nimittena. Asmīti vigatanti pañcasu upādānakkhandhesu diṭṭhimānavasena yaṃ asmīti maññitaṃ, taṃ vigataṃ. Tamevatthaṃ vivarati

“ayamahamasmīti na samanupassāmī”ti. Vicikicchākathamkathāsallanti vinayakukkuccassāpi katham kathanti pavattisabbhāvato vicikicchāpadena visesitaṃ. Na yujjati desanāti vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato na yuttāyaṃ kathā.

Paṭhamam jhānam samāpannassāti paṭhamajjhānasamaṅgino. Kāmarāgabyāpādā visesāya saṃvattantīti na yujjati yasmā nīvaraṇesu appahīnesu paṭhamajjhānassa upacārampi na sampajjati, pageva jhānam, tasmā kāmarāgabyāpādā visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti na yuttāyaṃ kathā. Yathāladdhassa pana paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā pariyuṭṭhānappattā hānāya saṃvattantīti yujjati desanā yuttā kathāti, evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā nāma saha upacārena dutiyajjhānadhammā, ārammaṇakaraṇattho hettha sahagata-saddo. Hānāyāti paṭhamajjhānato parihānāya. Visesāyāti dutiyajjhānāya. Iminā nayena tattha tattha hānanti, visesoti ca vuttadhammā veditabbā. Vitakkavicārasahagatāti paṭhamajjhānadhammā, kāmāvacaradhammā eva vā. Upekkhāsukhasahagatāti upacārena saddhiṃ dutiyajjhānadhammā, tatramajjhattupekkhā hi idha upekkhāti adhippetā. Pītisukhasahagatāti saha upacārena tatiyajjhānadhammā. Upekkhāsati pārisuddhisahagatāti catutthajjhānadhammā.

Saññūpacārāti paṭusaññākiccaṃ karontā eva ye keci cittuppādā, “ākiñcaññāyatanadhammā”tipi vadanti. Saññāvedayitanirodhasahagatāti “saññāvedayitanirodham upasampajja viharissāmī”ti tassa parikammavasena pavattadhammā. Te pana yasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ ṭhiteneva sakkā saññāvedayitanirodham upasampajja viharituṃ, na tato parihīnena, tasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ hānāya saṃvattantīti na yuttā kathā. Visesāya saṃvattantīti pana yuttā kathāti āha - “hānāya...pe... desanā”ti. Kallatāparicitaṃ samatthabhāvena paricitaṃ, yathāvuttasamāpattisu vasibhāvena paricitaṃ attho. Tenevāha - “abhinīhāraṃ khamatī”ti. Sesam sabbam uttānameva.

Api cettha appaṭikkūlasaññā mukhena kāmacchando vañcetīti yujjati. Paṭikkūlasaññāpatirūpatāya byāpādo vañcetīti yujjati. Samādhimukhena thinamiddham vañcetīti yujjati. Vīriyārambhamukhena uddhaccaṃ vañcetīti yujjati. Sikkhākāmatāmukhena kukkuccaṃ vañcetīti yujjati. Ubhayapakhasantīraṇamukhena vicikicchā vañcetīti yujjati. Itṭhāniṭṭhasamupekkhanamukhena sammoho vañcetīti yujjati. Attaññutāmukhena attani aparibhavane māno vañcetīti yujjati. Vīmaṃsāmukhena hetupatirūpakapariggahena micchādiṭṭhi vañcetīti yujjati. Virattatāpatirūpakena sattesu adayāpannatā vañcetīti yujjati. Anuññātapāṭisevanapatirūpatāya kāmāsukhallikānuyogo vañcetīti yujjati. Ājīvapārisuddhipatirūpatāya asaṃvibhāgasīlatā vañcetīti yujjati. Saṃvibhāgasīlatāpatirūpatāya micchājīvo vañcetīti yujjati. Asaṃsaggavīhāritāpatirūpatāya asaṅgahasīlatā vañcetīti yujjati. Saṅgahasīlatāpatirūpatāya ananulomikaṃsaggo vañcetīti yujjati. Saccavāditāpatirūpatāya piṇḍavācā vañcetīti yujjati. Apisūnavāditāpatirūpatāya anattakāmatā vañcetīti yujjati. Piyavāditāpatirūpatāya cāṭukamyatā vañcetīti yujjati. Mitabhāṇitāpatirūpatāya asaṃmodanasīlatā vañcetīti yujjati. Sammodanasīlatāpatirūpatāya māyā sāṭheyyaṇca vañcetīti yujjati. Niggaṃhavāditāpatirūpatāya pharusavācatā vañcetīti yujjati. Pāpagarahitāpatirūpatāya paravajjānupassitā vañcetīti yujjati. Kulānuddhayatāpatirūpatāya kulamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.

Āvāsaciraṭṭhitikāmatāmukhena āvāsamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
Dhammaparibandhapariharaṇamukhena dhammamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
Dhammadesanābhiratimukhena bhassārāmatā vañcetīti yujjati.
Apharusavācatāgaṇānuggahakaraṇamukhena saṅgaṇikārāmatā vañcetīti yujjati.
Puñṇakāmatāpatirūpatāya kammārāmatā vañcetīti yujjati. Saṃvegapatirūpena
cittasantāpo vañcetīti yujjati. Saddhālūtāpatirūpatāya aparikkhatā vañcetīti yujjati.
Vīmaṃsanāpatirūpena assaddhiyaṃ vañcetīti yujjati. Attādhīpateyyapatirūpena
garūṇaṃ anusāsaniyā appadakkhiṇaggāhitā vañcetīti yujjati.
Dhammādhīpateyyapatirūpena sabrahmacārīsu agāravaṃ vañcetīti yujjati.
Lokādhīpateyyapatirūpena attani dhamme ca paribhavo vañcetīti yujjati.
Mettāyanāmukhena rāgo vañcetīti yujjati. Karuṇāyanāpatirūpena soko vañcetīti
yujjati. Muditāvihārapatirūpena pahāso vañcetīti yujjati. Upekkhāvihārapatirūpena
kusalesu dhammesu nikkhattachandatā vañcetīti yujjati. Evaṃ
āgamapatirūpakaadhigamapatirūpakādīnampi tathā tathā vañcanasabhāvo yuttito
veditabbo. Evaṃ āgamānusārena yuttigavesanā kātābbāti.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā nīṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. Tattha katamo padaṭṭhāno hārotiādi padaṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha yasmā
“idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ imassa padaṭṭhāna”nti tesam tesam dhammānaṃ
padaṭṭhānabhūtaadhammavibhāvanalakkhaṇo padaṭṭhāno hāro, tasmā pavattiyā
mūlabhūtaṃ avijjāṃ ādiṃ katvā sabhāvadhammānaṃ padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ
niddhārento avijjāya sabhāvaṃ niddisati
“sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhalakkhaṇā avijjā”ti. Tassattho - sabbesaṃ
dhammānaṃ aviparītasabhāvo na sampaṭivijjhīyati etenāti
sabbadhammayāthāvaasampaṭivedho. So lakkhaṇaṃ etissāti sā tathā vuttā. Etena
dhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇā avijjāti vuttaṃ hoti. Atha vā sammā
paṭivedho sampaṭivedho. Tassa paṭipakkho asampaṭivedho. Kattha pana so
sampaṭivedhassa paṭipakkhoti āha - “sabba...pe... lakkhaṇā”ti. Yasmā pana asubhe
subhantiādivipallāse sati tattha sammoho uparūpari jāyatiyeva na hāyati, tasmā
“tassā vipallāsā padaṭṭhāna”nti vuttaṃ.

Piyarūpaṃ sātārūpanti piyāyitabbajātiyaṃ itṭhajātiyañca padaṭṭhānaṃ. “Yaṃ loke
piyarūpaṃ sātārūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti hi vuttaṃ.
Adinnādānanti adinnādānacetanā. Sā hi ekavāraṃ uppannāpi anādīnavadassitāya
lobhassa uppattikāraṇaṃ hotīti tassa padaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Dosassa pāṇātipāto
padaṭṭhānaṃ, mohassa micchāpaṭipadā padaṭṭhānanti etthāpi imināva nayena attho
veditabbo. Vaṇṇasaṇṭhānabyañjanaggahaṇalakkhaṇāti
nimittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā. Sukhasaññāya phassassa
upagamanalakkhaṇatā phassapaccayatāva vuttā. “Phuṭṭho sañjānāti”ti hi vuttaṃ.
Assādoti taṇhā. Saṅkhatalakkhaṇāni uppādavayaññathattāni. Yebhuyyena
niccaggahaṇaṃ viññāṇadhīnanti niccasaññāya viññāṇapadaṭṭhānatā vuttā. Tathā hi
so bhikkhu taṃyeva viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratīti viññāṇavisayameva attano
niccaggāhaṃ pavedesi. Pañcannaṃ khandhānaṃ yadi aniccatā dukkhatā ca sudiṭṭhā,
attasaññā sukhasaññā anavakāsāti āha -
“aniccasaññādukkhasaññāasamanupassanalakkhaṇā attasaññā”ti. “Yadaniccaṃ taṃ
dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti hi vuttaṃ.

Yebhuyyena attābhiniveso arūpadhammesūti āha - “tassā nāmakāyo padaṭṭhāna”nti. Sabbam neyyanti cattāri saccāni catusaccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. Cittavikkhepapaṭisaṃharaṇam uddhaccavikkhambhaṇam. Asubhāti asubhānupassanā, paṭibhāganimittabhūtā asubhā eva vā, taṇhāpaṭipakkhattā samathassa asubhā padaṭṭhānanti vuttaṃ. Abhijjhāya tanukaraṇato adinnādānāveramaṇī alobhassa padaṭṭhānanti vuttā. Tathā byāpādassa tanukaraṇato pāṇātipātāveramaṇī adosassa padaṭṭhānanti vuttā. Vatthuavippaṭipatti visayasabhāvaṭivedho, sammāpaṭipatti sīlasamādhisampadānaṃ nibbidāññaṇena anabhiratiññaṇameva vā tathā pavattaṃ. Sabbāpi vedanā dukkhadukkhātādibhāvato dukkhanti katvā vuttaṃ - “dukkhasaññāya vedanā padaṭṭhāna”nti. Dhammasaññāti dhammamattanti saññā.

Sattānaṃ kāye avītarāgatā pañcannaṃ ajjhattikāyatanānaṃ vasena hotīti āha - “pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhāna”nti. Kāyo hi idha rūpanti adhippeto. Visesto jhānanissayabhūte manāyatane ca nikanti hotīti āha - “chaṭṭhāyatanam bhavarāgassa padaṭṭhāna”nti. Edisaṃ mā rūpaṃ nibbattatu, mā edisī vedanāti evaṃ pavattā rūpādiabhinandanā nibbattabhavānupassitā. Ñāṇadassanassāti kammassakataññāṇadassanassa. Yonisomanasikāravato hi pubbenivāsānussati kammassakataññāṇassa kāraṇam hoti, na ayoniso ummujjantassa. Imassa ca atthassa vibhāvanattham mahānārada-kassapa-jātakaṃ, brahmajāle ekaccasassatavādo ca udāharitabbo. “Okappanalakkhaṇā”tiādinaṃ saddhāpasādānaṃ visesaṃ dasseti. So pana saddhāyaya eva avatthāviseso daṭṭhabbo. Tattha okappanaṃ saddahanavasena ārammaṇassa ogāhaṇam nicchayo. Anāvilatā assaddhiyāpagamena cittassa akālussiyatā. Abhipatthiyanā saddahanaṃ eva. Aveccapasādo paññāsahito āyatanagato abhippasādo. Apilāpanam asammoso nimujjitvā viya ārammaṇassa ogāhaṇam vā, ettha ca saddhādīnaṃ pasādasaddhāsammapadhānasatipaṭṭhānajaṇāni yathākkamaṃ padaṭṭhānanti vadantena avatthāvisesavasena padaṭṭhānabhāvo vuttoti daṭṭhabbam. Satisamādhīnaṃ vā kāyādayo satipaṭṭhānāti. Vitakkādayo ca jhānānīti padaṭṭhānabhāvena vuttā.

Assādamanasikāro saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitā. Punabbhavavirohaṇāti punabbhavāya virohaṇā, punabbhavanibbattanārahataṃ vipākadhammatāti attho. Opapaccayikanibbattilakkhaṇanti upapattibhavabhāvena nibbattanasabhāvaṃ. Nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇanti arūparūpakāyānaṃ samūhiyabhāvaṃ. Indriyavavatthānanti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ vavatthitabhāvo. Opapaccayikanti upapattikkhandhanibbattakaṃ. Upadhīti attabhāvo. Attano piyassa maraṇam cintentassa bālassa yebhuyyena soko uppajjatīti maraṇam sokassa padaṭṭhānanti vuttaṃ. Ussukkaṃ cetaso santāpo. Odahananti avadahaṇam. Attano nissayassa santapanameva bhavassāti vuttaṃ bhavaṃ dassetuṃ “imānī”tiādi vuttaṃ. Tattha bhavassa aṅgāni bhava-saṅkhātāni ca aṅgāni bhavaṅgāni. Tesu kilesā bhavassa aṅgāni. Kammavipākavaṭṭam bhava-saṅkhātāni aṅgāni. Samaggānīti sabbāni. Khandhāyatanādīnaṃ aparāparuppattisaṃsaraṇam saṃsāro. Tassa purimapurimajātinipphannaṃ kilesādivaṭṭam kāraṇanti āha - “bhavo saṃsārassa padaṭṭhāna”nti. Sampāpakahetubhāvaṃ sandhāya “maggo nirodhassa padaṭṭhāna”nti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānogaḥakassa otaraṇaṭṭhānatāya bahussuto titthaṃ nāma, tassa sammāpayirupāsanaṃ titthaññutā. Dhammūpasañhitaṃ pāmojjaṃ pītaṃ nāma, sappāyadhammassavanena taṃ uppādetvā kammaṭṭhānassa brūhanā pītaññutā, bhāvanāya thokampi layāpattiyā uddhamapattiyā ca jānanā pattaññutā. Attano pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa jānanā attaññutā, tesu purimānaṃ purimānaṃ pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānabhāvo suviññeyyo eva. Katapuññasseva patirūpadesavāso sambhavati, na itarassāti “pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhāna”nti vuttaṃ. Yathābhūtaññadassanaṃ saha adhiṭṭhānena taruṇavipassanā. Nibbidāti balavavipassanā. Virāgoti maggo. Vimuttīti phalaṃ. Evanti yadidaṃ “tassā vipallāsā padaṭṭhāna”ntiadinā avijjādīnaṃ padaṭṭhānaṃ dassitaṃ, iminā nayena athāpi yo koci upanissayo balavapaccayoti yo koci avasesapaccayo, sabbo so padaṭṭhānaṃ kāraṇanti veditabbaṃ. “Evaṃ yā kāci upanisā yogato ca paccayato cā”tipi paṭhanti. Tattha upanisāti kāraṇaṃ, yogatoti yuttito, paccayatoti paccayabhāvamattatoti attho veditabbo. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā nīṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. Tattha katamo lakkhaṇo hārotiādi lakkhaṇahāravibhaṅgo. Tattha kiṃ lakkhayatīti lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati. “Ye dhammā”tiadinā lakkhaṇahāraṃ saṅkhepato dassetvā taṃ udāharaṇehi vibhajituṃ “cakkhu”ntiādi āraddhaṃ. Tattha “vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇānī”ti iminā anavaṭṭhitabhāvādināpi ekalakkhaṇatā vuttā evāti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ āyatanavasena ekalakkhaṇataṃ dassetvā idāni khandhādivasena dassetuṃ “atīte, rādha, rūpe anapekkho hotī”tiādi suttaṃ ābhataṃ. Yamakovādasutte vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttāti tasmim sutte “vadhakaṃ rūpaṃ vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”tiadinā āgatattā vuttaṃ. Itīti evaṃ, imissaṃ gāthāyaṃ kāyagatāya satiyā vuttāya sati vedanāgatā sati cittagatā sati dhammagatā ca sati vuttā bhavati satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo. Diṭṭhantiadināṃ atthaṃ parato vaṇṇayissāma.

Kāye kāyānupassī viharāhīti ettha kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca samūhaṭṭhena kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo, āyoti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho - āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. “Kāye”ti ca vatvā puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogaḍḍidassanaṭṭhaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī evāti kāyasaṅkhāte vatthusmim kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī.

Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinihbhujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassī evāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatte eva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā -

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti ādisaddena ayamatto veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī.

Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūte eva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattaasubhākārasamūhānupassīti attho. Atha vā yvāyaṃ mahāsatiṭṭhāne assāsapassāsādicuṇṇikajātaatṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ...pe... atṭhimiñjakāya”nti paṭisambhidāyaṃ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti attho daṭṭhabbo. Api ca “imasmiṃ kāye aniccato anupassati no niccato”tiādinā anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādikassa ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato kāye kāyānupassīti attho.

Viharāhīti vattāhi. Ātāpīti tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, so assa atthīti ātāpī. Sampajānoti sampajāññaṅkātāna ṇāṇena samannāgato. Satimāti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitā anupassanā atthi, tenevāha - “satiṅca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti. Anātāpino ca anto saṅkoco antarāyakaro hoti, kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, taṃ dassanatthaṃ “ātāpī”tiādi vuttaṃ.

Tattha vineyyāti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. Loketi tasmiṃyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Abhijjhāggahaṇena cettha kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo gahitoti nīvaraṇesu balavadhammadvayappahānadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttanti kāyānupassanāsatiṭṭhānassa pahānaṅgaṃ dassitaṃ. “Ātāpī”tiādinā pana sampayogaṅgaṃ dassitanti imamatthaṃ dassetuṃ “ātāpī”tiādi vuttaṃ. Tattha abhijjhādomanassānaṃ samatho ujupaṭipakkhoti abhijjhādomanassavinayo vuccamāno samādhindriyaṃ dīpetīti āha - “vineyya loke abhijjhādomanassanti samādhindriya”nti. Ekalakkhaṇattā catunnaṃ indriyānanti yathā vīriyapaññāsamādhindriyehi kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ ijjhati, evaṃ

vedanācittadhammānupassanāsati paṭṭhānāni tehi ijjhantīti
catusati paṭṭhānasādhane imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato
samānalakkhaṇattā itarāni sati paṭṭhānāni vuttāni eva hontīti attho.

24. Idāni sati paṭṭhānesu gahitesu sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ
gahitabhāvaṃ dassetuṃ “catūsu sati paṭṭhānesū”tiādi vuttaṃ. Tattha bodhaṅgamāti
bodhaṃ ariyamaggañānaṃ gacchantīti bodhaṅgamā. Yathāvuttassa bodhassa
pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā. Neyyānikalakkhaṇenāti ettha nimittato pavattato ca
vuttānaṃ niyyānaṃ, niyyāne niyuttāti neyyānikā, yathā dovārikoti.
Niyyānasaṅkhātāṃ vā phalaṃ arahantīti neyyānikā. Niyyānaṃ payojanaṃ etesanti vā
neyyānikā. “Niyyānikā”tipi pāṭho, tattha niyyānaṃ etesaṃ atthīti niyyānikāti attho.
“Niyyāniyā”tipi pāṭho, tassa niyyantīti niyyāniyāti attho daṭṭhabbo.
Niyyānikalakkhaṇenāti niyyānikasabhāvena.

Evaṃ akusalāpi dhammāti yathā kusalā dhammā ekalakkhaṇabhāvena niddhāritā,
evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇatṭhena niddhāretabbā. Kathaṃ?
Pahānekaṭṭhatāvāsenāti dassento “pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī”ti āha. Idāni taṃ
pahānaṃ dassetuṃ “catūsu sati paṭṭhānesū”tiādi vuttaṃ. Tattha kāyānupassanādīsu
catūsu sati paṭṭhānesu bhāviyamānesu asubhe subhantiādayo cattāro vipallāsā
pahiyanti, kabalīkārāhārādayo cattāro āhārā cassa pariññaṃ gacchanti, tesāṃ
parijānanassa paribandhino kāmarāgādayo byantikātā hontīti attho, kasmā? Tehi
pahātabbabhāvena ekalakkhaṇattāti. Evaṃ sabbattha attho yojetabbo. Tenevāha -
“evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī”ti.

Idāni aññenapi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetuṃ “yattha vā
panā”tiādi vuttaṃ. Tattha yatthāti yassaṃ desanāyaṃ. Vā-saddo vikappattho. Panāti
padapūraṇo. Rūpindriyanti ruppanasabhāvaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ. Tatthāti tassaṃ
desanāyaṃ. Rūpadhātūti ruppanasabhāvā dasa dhātuyo. Rūpāyatananti
ruppanasabhāvaṃ dasāyatanāṃ, rūpīni dasāyatanānīti attho. Ruppanalakkhaṇena
ekalakkhaṇattā imāni desitānīti adhippāyo. Desitaṃ tattha sukhindriyaṃ
somanassindriyaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo.

Dukkhasamudayo ca ariyasaccanti idaṃ akusalassa somanassassa vasena vuttaṃ,
sāsavakusalassāpi vasena yujjati eva. Sabbo ca paṭiccasamuppādo desitoti
sambandho. Avijjānusayitattā adukkhamasukhāya vedanāya. Vuttañhetā -
“adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anusetī”ti. Tathā ca vuttaṃ
“adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anusetī”ti. Etena
adukkhamasukhāvedanāggahaṇena avijjā gahitāti dasseti. Sati ca avijjāggahaṇe
sabbo paṭiccasamuppādo desitoti dassetuṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādi vuttaṃ.
So cāti ettha ca-saddo byatirekattho, tena so paṭiccasamuppādo
anulomapaṭilomavasena duvidhoti imaṃ vakkhamānavisesaṃ joteti. Tesu anulomato
paṭiccasamuppādo yathā dasseti sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabboti
vutto, paṭilomato pana paṭiccasamuppādo yo “avijjāyatveva
asesavirāgaṇirodhā”tiādinā pāṭiyaṃ vutto, taṃ sandhāya
“vitarāgavītadosavītamohaariyadhammehi hātabbo”ti vuttaṃ.

Idāni ekalakkhaṇatāvibhāvanena lakkhaṇahārayojanāya nayaṃ dassetuṃ “evaṃ ye
dhammā”tiādi vuttaṃ. Tattha kiccatoti pathaviādīnaṃ phassādīnaṃ
rūpārūpadhammānaṃ sandhāraṇasaṅghaṭṭanādikiccatto, tesāṃ tesāṃ vā
paccayadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannadhammassa

paccayabhāvasaṅkhātakiccato. Lakkhaṇatoti kakkhaḷaphusanādisabhāvato. Sāmaññatoti ruppananamanādito aniccatādito khandhāyatanādito ca. Cutūpapātatoti saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgato uppādato ca, samānanirodhato samānuppādato cāti attho. Ettha ca saḥcaraṇaṃ samānaḥetutā samānaphalatā samānabhūmitā samānavisayatā samānārammaṇatāti evamādayopi ca-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Sesam uttānatthameva.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. Tattha katamo catubyūho hāroti catubyūhahāravibhaṅgo. Tattha byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabboti saṅkhepena tāva catubyūhaṃ dasseti. “Byañjanenā”ti iminā hārānaṃ suttassa byañjanavicayabhāvato byañjanamukheneva ete catubyūhahārapadatthā niddhāretabbāti dasseti. Neruttanti niruttaṃ nibbacananti attho. Niruttameva neruttaṃ. Tenevāha - “yā niruttipadasaṃhitā”ti. Tassattho - yā nirutti, idaṃ neruttaṃ. Kā pana sā nirutti? Padasaṃhitāti padesu saṃhitā yuttā, liṅgavacanakālasādhanaapurisādivisesayogena yo yo attho yathā yathā vattabbo, tathā tathā pavattasabhāvaniruttīti attho. Tathā hi vuttaṃ “yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇa”nti.

Tattha yanti hetuatthe nipāto, yāya kāraṇabhūtāyāti attho. Dhammānanti ñeyyadhammānaṃ. Nāmasoti pathavī phasso khandhā dhātu tisso phussoti evamādināmavisesena ñāṇaṃ pavattati, ayaṃ sabhāvanirutti nāma. Pathavīti hi evamādikaṃ saddaṃ gahetvā tato paraṃ saṅketadvārena tadatthapaṭipatti taṃtaṃaniyatanāmapaññattiggahaṇavaseneva hotīti. Atha vā padasaṃhitāti padena saṃhitā. Padato hi padatthāvabodho. So panassa atthe pavattinimittabhūtāya paññattiyā gahitāya eva hotīti sā pana paññatti niruttisaṅkhātapaḍena saṃhitā padatthaṃ bodhetīti padasaṃhitāti vuttā. “Yadā hi bhikkhū”tiādinā “dhammānaṃ nāmaso ñāṇa”nti padassa atthaṃ vivarati.

Tattha atthassāti saddābhidheyyassa atthassa. Nāmaṃ jānātīti nāmapaññattivāsena ayaṃ nāmāti nāmaṃ jānāti. Dhammassāti sabhāvadhammassa. Tathā tathā naṃ abhiniropetīti yo yo attho dhammo ca yathā yathā ca voharitabbo, tathā tathā naṃ nāmaṃ vohāraṃ abhiniropeti desetīti attho. Ettāvatā ca ayaṃ bhikkhu atthakusalo yāva anekādhivacanakusaloti vuccatīti sambandhitabbaṃ.

Tattha atthakusaloti pāḷiatthe kusalo. Dhammakusaloti pāḷiyaṃ kusalo. Byañjanakusaloti akkharesu ca vākyesu ca kusalo. Niruttikusaloti nibbacane kusalo. Pubbāparakusaloti desanāya pubbāparakusalato. Desanākusalo dhammassa desanāya kusalo. Atītādhivacanakusaloti atītapaññattikusalo. Esa nayo sesesupi. Evaṃ sabbāni kātabbāni, janapadaniruttānīti yattakāni sattavohārapadāni, tāni sabbāni yathāsambhavaṃ sutte nibbacanavasena kātabbāni vattabbānīti attho. Sabbā ca janapadaniruttiyoti sabbā ca lokasamaññāyo yathārahaṃ kātabbā. “Samaññaṃ nātidhāveyyā”ti hi vuttaṃ. Tathā hi sammutisaccamukheneva paramatthasaccādhigamo hotīti.

26. Adhippāyakaṇḍe anuttānaṃ nāma natthi.

27. Nidānakaṇḍe iminā vatthunāti iminā puttagavādikittanasāṅkhātena kāraṇena. Kāraṇañhettha vatthu nidānanti ca vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha nidānaniddhāraṇaṃ veditabbaṃ.

Kāmandhāti kilesakāmena andhā. Jālasaṅchannāti taṇhājālapaliguṇṭhitā. Taṇhāchadanachāditāti taṇhāsāṅkhātena andhakārena pihitā. Bandhanābaddhāti kāmaguṇasaṅkhātena bandhanena baddhā. “Pamattabandhanā”tipi pāṭho, pamādenāti attho. Pubbāparenāti pubbena vā aparena vā desanantarenāti adhippāyo. Yujjati yogam upeti, sametīti attho. Imehi padehi pariyuṭṭhānehīti imehi yathāvuttehi gāthāpadehi taṇhāpariyuṭṭhānadīpakehi. Sāyeva taṇhāti yā purimagāthāya vuttā, sāyeva taṇhā. “Yaṅcāhā”tiādinā dvinnampi gāthānaṃ atthasaṃsandanena pubbāparaṃ vibhāveti. Payogenāti samudācārena. Tasmāti yattha sayam uppannā, taṃ santānaṃ nissarituṃ adenti nānārammaṇehi palobhayamānā kilesehi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhānavasena ca taṇhābandhanaṃ vuttā.

Papañcenti saṃsāre ciraṃ ṭhapenti papañcā. Tiṭṭhanti etāhīti ṭhitī. Bandhanaṭṭhena sandānaṃ viyāti sandānaṃ. Nibbānanagarappavesassa paṭisedhanato palighaṃ viyāti palighaṃ. Anavasesataṇhāpahānena nittaṇho. Attahitaparāhitānaṃ idhalokaparalokānaṃca munanato munīti evaṃ gāthāya padattho veditabbo. Papañcādiatthā pana pāḷiyaṃ vibhattā evāti. Tattha yassete papañcādayo abbatthaṃ gatā, tassa taṇhāya lesopi na bhavati. Tena vuttaṃ - “yo etaṃ sabbaṃ samatikkanto, ayaṃ vuccati nittaṇho”ti.

28. Pariyuṭṭhānanti “taṇhāya pariyuṭṭhāna”nti vuttāni taṇhāvicarītāni. Saṅkhārāti “tadabhisāṅkhatā saṅkhārā”ti vuttā taṇhādiṭṭhimānahetukā saṅkhārā. Te pana yasmā sattasu javanacetanāsu paṭhamacetanā sati paccayasamavāye imasmiṃyeva attabhāve phalaṃ deti. Pacchimacetanā anantare attabhāve. Ubhinnaṃ vemajjhacetanā yattha katthaci phalaṃ deti, tasmā vipaccanokāsavasena vibhajitvā dassetuṃ “diṭṭhadhammavedanīyā vā”tiādi vuttaṃ. Yasmā pana taṃtaṃcetanāsampayuttā taṇhāpi cetanā viya diṭṭhadhammavedanīyādivasena tidhā hoti, tasmā vuttaṃ - “evaṃ taṇhā tividhaṃ phalaṃ deti”ti. Pubbāparena yujjati yaṃ pubbaṃ purimaṃ saṅkhārānaṃ diṭṭhadhammavedanīyatādivacanāṃ vuttaṃ, taṃ iminā aparena kammaṣa diṭṭhadhammavedanīyatādivacanena yujjati gaṅgodakaṃ viya yamunodakena saṃsandati sametīti attho.

Saṅkhārā dassanabalenāti catūsu diṭṭhigatasampayuttesu vicikicchāsampayutte cāti pañcasu cittuppādesu saṅkhārā paṭhamamaggapaññābalena. Chattimsa taṇhāvicarītāni bhāvanābalenāti paṭhamamaggena pahīnāvasesavasena vuttaṃ, na sabbesaṃ vasena.

Anubandhoti taṇhādīnaṃ anuppabandhena pavatti. Yo cāpi papañcotiādinā “papañcetī”tiādinā vuttaṃ rādhasuttañcasamādati. Tenevāha - “idaṃ ekattha”nti. Yadi atthato ekaṃ, desanāya pana viseso vijjati dassetuṃ “api cā”tiādi vuttaṃ. Evanti iminā vuttappakārena. Suttenti saṃvaṇṇiyamānena suttena. Suttanti suttantaṃ. Saṃsandayitvāti vimissitvā atthato abhinnaṃ katvā. Pubbāparena saddhiṃ yojayitvāti pubbena vā aparena vā suttena saddhiṃ atthato sambandhaṃ yojetvā. Vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti tena suttassa attho niddiṭṭho hoti vitthārito suttantaradassanena.

Na kevalaṃ suttantarasaṃsandanameva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti

dassetum “so cāya”ntiādi vuttam. Tattha atthasandhīti kiriyākārakādivasena atthassa sambandho. So pana yasmā saṅkāsānādīnaṃ channaṃ atthapadānaṃyeva hoti, sabbassāpi padatthassa tadavarodhato.

Sambandho ca nāma na koci attho. Tasmā “atthasandhi chappadānī”tiādi vuttam. Byañjanasandhīti padassa padantarena sambandho. Yasmā pana sabbampi nāmādipadaṃ chahi byañjanapadehi asaṅgahitaṃ nāma natthi, tasmā “byañjanasandhi chappadānī”tiādi vuttam.

Desanāsandhīti yathāvuttadesanantarena desanāya saṃsandanaṃ. Na ca pathaviṃ nissāyāti pathaviṃ visayasaṅkhātāṃ nissayaṃ katvā, pathaviṃ ālambitvāti attho. Jhāyīti phalasamāpattijhānena jhāyī. So hi sabbasaṅkhāranissaṭṭhaṃ nibbānaṃ ālambitvā samāpajjanavasena jhāyati, na pathaviṃ nissāya jhāyatīti vutto. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca catūhi mahābhūtehi rūpappaṭibaddhavuttitāya sabbo kāmabhavo rūpabhavo ca gahitā. Arūpabhavo pana sarūpeneva gahitoti sabbam lokaṃ pariyādiyitvā puna aññenapi pariyāyena taṃ dassetum “na ca imaṃ loka”ntiādimāha. Sabbo hi loko idhaloko paraloko cāti dveva koṭṭhāsā honti. Yasmā pana “idhaloko”ti visesato diṭṭhadhammabhūto sattasantāno vuccati. “Paraloko”ti bhavantarasaṅkhepagato sattasantāno tadubhayavinimutto anindriyabaddho rūpasantāno. Tasmā taṃ sandhāya “yamidaṃ ubhayamantarenā”tiādi vuttam.

Ye pana “ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesam taṃ micchā. Antarābhavo hi abhidhamme paṭikkhittoti. Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ. Suttanti saddāyatanaṃ. Mutanti patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ. Viññātanti avasiṭṭhaṃ dhammārammaṇapariyāpannarūpaṃ. Pattanti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. Pariyesitanti pattaṃ vā appattaṃ vā pariyesitaṃ. Vitakkaṃ vicāritanti vitakkanavasena anumajjanavasena ca ālambitaṃ. Manasānucintitanti cittaṃ anu anu cintitaṃ. Ayaṃ sadevake...pe... anissitena cittaṃ na ñāyati jhāyantoti ayaṃ khīṇāsavo phalasamāpattijhānena jhāyanto pubbeva taṇhādiṭṭhinissayānaṃ suṭṭhu pahīnattā sadevake loke...pe... manussāya yathā katthacipi anissitena cittaṃ jhāyati nāma. Tato eva loke kenacipi na ñāyati “ayaṃ idaṃ nāma nissāya jhāyatī”ti. Vuttañhetaṃ -

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī”ti.

Idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ godhikasuttana vakkalisuttana ca vibhāvetum “yathā māro”tiādi vuttam. Viññāṇaṃ samanvesantoti parinibbānato uddhaṃ viññāṇaṃ pariyesanto. “Papañcātito”tiādinā adassanassa kāraṇamāha. Anissitacittā na ñāyanti jhāyamānāti na kevalaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā khīṇāsavassa cittagatiṃ mārādayo na jānanti, api ca kho saupādisesāyapi nibbānadhātuyā tassa taṃ na jānantīti attho. Ayaṃ desanāsandhīti godhikasuttavakkalisuttānaṃ viya suttantānaṃ aññamaññaatthasaṃsandanaṃ desanāsandhi nāma.

Niddesasandhīti niddesassa sandhi niddesasandhi, niddesena vā sandhi niddesasandhi. Purimena suttassa niddesena tasseeva pacchimassa niddesassa, pacchimena vā purimassa sambandhananti attho. Taṃ dassetum yasmā bhagavā yebhuyyena paṭhamaṃ vaṭṭam dassetvā pacchā vivaṭṭam dasseti, tasmā “nissitacittā”tiādi vuttam. Tattha nissitaṃ cittaṃ etesanti nissitacittā, puggalā,

niddisitabbā puggalādhiṭṭhānāya desanāyāti adhippāyo. Dhammādhiṭṭhānāya pana nissitaṃ cittaṃ etthāti nissitacittā, nissitacittavanto taṇhādhiṭṭhinissayavasena pavattā suttapadesā. Sesamettha sabbaṃ pākaṭameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. Tattha katamo āvaṭṭo hāroti āvaṭṭahāravibhaṅgo. Tattha ārambhathāti ārambhadhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ karotha. Nikkamathāti kosajjapakkhato nikkhantattā nikkamadhātusaṅkhātāṃ taduttarivīriyaṃ karotha. Yuñjatha buddhasāsaneti yasmā sīlasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisampajāññanti imesu dhammesu patiṭṭhitānaṃ jāgariyānuyogavasena ārambhanikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtasamathavipassanāsaṅkhāte bhagavato sāsane yuttappayuttā hotha. Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaroti evaṃ paṭipajjantā ca tedhātuissarassa maccurājassa vasaṃ satte netīti tassa senāsaṅkhātāṃ abalaṃ dubbalaṃ yathā nāma balūpappanno kuñjaro naḷehi kataṃ agāraṃ khaṇeneva viddhaṃseti, evameva kilesagaṇaṃ dhunātha vidhamatha viddhaṃsethāti attho.

Idāni yadatthaṃ ayaṃ gāthā nikkhittā, taṃ yojetvā dassetuṃ “ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhāna”ntiādi vuttaṃ. Tattha ārambhatha nikkamathāti idaṃ vacanaṃ vīriyassa padaṭṭhānaṃ vīriyapayogassa kāraṇaṃ vīriyārambhe niyojanato, “yogā ve jāyatī bhūrī”ti vacanato yogo bhāvanā. Tattha vipassanābhāvanāya vakkhamānattā samādhībhāvanā idhādhippetāti vuttaṃ - “yuñjatha buddhasāsaneti samādhissa padaṭṭhāna”nti. “Maccuno sena”nti vuttāya kilesasenāya sammā dhunanaṃ ñāṇeneva hotīti āha - “dhunātha...pe... padaṭṭhāna”nti. Puna yathāvuttavīriyasamādhipaññāsampayuttesu ādhipaccakiccatāya papañcappahānasamatthā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpenti cāti dassanatthaṃ “ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhāna”ntiādi vuttaṃ. Imāni padaṭṭhānāni desanāti “yānimāni vīriyassa padaṭṭhāna”ntiādinā vīriyādīnaṃ padaṭṭhānāni vuttāni, sā ārambhatha nikkamathāti ādidesanā, na vīriyārambhavatthuādīnīti attho. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Evaṃ yathānikkhittāya desanāya padaṭṭhānavasena atthaṃ niddhāretvā idāni taṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvaṭṭetukāmo tassa bhūmiṃ dassetuṃ “ayunñantānaṃ vā sattānaṃ yoge yunñantānaṃ vā ārambho”tiādimāha. Tassattho - yoge bhāvanāyaṃ taṃ ayunñantānaṃ vā sattānaṃ aparipakkaññānaṃ vāsanābhāgena āyatīṃ vijānanatthaṃ ayaṃ desanārambho yunñantānaṃ vā paripakkaññānanti.

So pamādo duvidhoti yena pamādena bhāvanaṃ nānuyunñanti, so pamādo attano kāraṇabhedenā duvidho. Aññāṇenāti pañcannaṃ khandhānaṃ salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapaṭicchādakena sammohena. Nivutoti chādito. Ñeyyaṭṭhānanti ñeyyañca taṃ “iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo”tiādinā ñāṇassa pavattanaṭṭhānañcāti ñeyyaṭṭhānaṃ. Anekaabhedattā pāpadhammānaṃ tabbasena anekaabhedopi pamādo mūlabhūtāya avijjāya vasena eko evāti āha - “ekavidho avijjāyā”ti. Lābhavinicchayapariggahamacchariyāni pariyesanāārakkhāparibhogesu antogadhāni. Chandarāgajjhosānā taṇhā evāti taṇhāmūlakepi dhamme ettheva pakkhipitvā “tividho taṇhāyā”ti vuttaṃ.

Rūpīsu bhavesūti rūpadhammesu. Ajjhosānanti taṇhābhiniveso. Etena “taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhāna”nti padassa atthaṃ vivarati. Anādimati hi saṃsāre itthipurisā aññamaññarūpābhiraṃā, ayañcattho cittapariyādānasuttana dīpetabbo. Arūpīsu sammohoti phassādīnaṃ atisukhumasabhāvattā santatisamūhakiccārammaṇaḥaṇavinibbhogassa dukkarattā ca arūpadhammesu sammoho, sattānaṃ paṭiṭṭhitoti vacanaseso. Evaṃ niddhārite rūpakāyaṇāmakāyasaṅkhāte upādānakkhandhapañcake ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ taṇhāṇca avijjāṇca avisesena vuttaṃ catupādānānaṃ vasena vibhajitvā tesāṃ khandhānaṃ upādānānaṇca dukkhasamudayaabhāvena saḥapariññeyyapahātabbabbhāvaṃ dasseti “tattha rūpakāyo”tiādinā.

30. Evaṃ pamādamukhena purimasaccadvayaṃ niddhāretvā pamādamukheneva aparaṃpi saccadvayaṃ niddhāretuṃ “tattha yo”tiādi vuttaṃ. Tattha tassāti tassa pamādassa. Sampaṭivedhenāti sammā parijānana assādaḍḍīnaṃ jānana. Rakkhaṇā paṭisaṃharaṇāti attano cittassa rakkhaṇasaṅkhātā pamādassa paṭisaṃharaṇā, tappaṭipakkhena saṅkocanā appamādanuyogena yā khepanā. Ayaṃ samathoti kiccena samādhīṃ dasseti. Ayaṃ vodānapakkhavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanā. “Yadā jānāti kāmānaṃ...pe... ānisaṃsa”nti iminā samathādhigamassa upāyaṃ dasseti.

Tattha kāmānanti vatthukāmānaṇca kilesakāmānaṇca. Assādaṇca assādatoti kāme paṭicca uppajjamānaṃ sukhāsoṃsaṇkhātāṃ assādaṃ assādatāya assādamattato. Ādīnavanti “appaṣāda kāmā bahudukkhā”tiādinā vuttaṃ ādīnavāṃ dosaṃ. Nissaraṇanti paṭhamajjhānaṃ. Vuttañhetuṃ - “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma”nti. Okāraṇti lāmakabhāvaṃ. Saṃkilesanti saṃkilissaṇaṃ. Kāmahetu hi sattā saṃkilissanti. Vodānanti visujjhaṇaṃ. Nekkhamme ca ānisaṃsanti nīvaraṇappahānādiguṇavisesayogaṃ. Tatthāti tasmīṃ yathāvutte samathe sati. Yā vīmaṃsāti yā paññā. “Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti hi vuttaṃ. Yathā taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādānānaṃ paccayo. Tāsu niruddhāsu upādānādīnaṃ abhāvo evāti taṇhāavijjāpahānena sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento “imesu dvīsu dhammesu pahīnesū”tiādimāha. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Evaṃ vodānapakkaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni saṃkilesapakkaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ “yathāpi mūle”ti gāthamāha. Tassattho - yathā nāma paṭiṭṭhāhetubhāvena mūlanti laddhavohāre bhūmigata rukkhassa avayave pharasuchedādiantarāyābhāvena anupaddave tato eva daḥhe thire sati khandhe chinnepi assatthādirukkho ruhati, evameva taṇhānusayasaṅkhāte attabhāvarukkhassa mūle maggañāṇapharasunā anupacchinne tayidaṃ dukkaṃ punappunaṃ aparāparabhāvena nibbattati na nirujjhatīti. Kāmataṇhādīnivaṭṭanaṃ “bhavataṇhāyā”ti vuttaṃ. Etassa dhammassa paccayoti etassa bhavataṇhāsaṅkhātassa dhammassa bhavesu ādīnavappaṭicchādanādivasena assādaggaḥaṇassa paccayo. Vuttañhetuṃ - “saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti. Tenevāha - “avijjāpaccayā hi bhavataṇhā”ti. Idha samatho vipassanā ca

maggasamādhī maggapañña ca adhippetāti āha - “yena taṇhānusayaṃ samūhanatī”tiādi. Imāni cattāri saccānīti visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti. Sesam vuttanayameva.

Idāni na kevalaṃ niddhāriteheva visabhāgasabhāgadhammehi āvaṭṭanaṃ, atha kho pālīāgatehipi tehi āvaṭṭanaṃ āvaṭṭahāroti dassanatthaṃ “sabbapāpassa akaraṇa”nti gāthamāha. Tattha sabbapāpassāti sabbākusalassa. Akaraṇanti anuppādanaṃ. Kusalassāti catubhūmakakusalassa. Upasampadāti paṭilābho. Sacittapariyodāpananti attano cittavodānaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasamvarena sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhāna sāsanaṃ ovādo anusitṭhīti ayaṃ saṅkhepattho, vitthārato pana attho pālito eva viññāyati.

Tattha “sabbapāpaṃ nāmā”tiādīsu dosasamuṭṭhānanti doso samuṭṭhānameva etassāti dosasamuṭṭhānaṃ, na doso eva samuṭṭhānanti. Lobhasamuṭṭhānāyapi piṣuṇavācāya sambhavato. Kāyaduccaritanti padaṃ apekkhitvā “dosasamuṭṭhāna”nti napuṃsakaniddeso. Lobhasamuṭṭhānaṃ mohasamuṭṭhānanti etthāpi eseva nayo. Samphappalāpo uddhaccacittena pavattayatīti adhippāyena tassa mohasamuṭṭhānatā vuttā.

Evaṃ duccaritaakusalakammamapathakammavibhāgena “sabbapāpa”nti ettha vuttapāpaṃ vibhajtvā idāni akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetuṃ “akusalamūla”ntiādi vuttaṃ. Tattha akusalamūlaṃ payogaṃ gacchantanti lobhādiakusalāni kāyavacīpayogaṃ gacchantāni, kāyavacīpayogaṃ samuṭṭhāpentānīti attho. Chandāti chandaḥetu. Yaṃ chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti chandā agatiṃ gacchatīti yadetam agatigamaṇaṃ, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti. Evaṃ sesesupi attho daṭṭhabbo. Ettāvatā “sabbapāpassa akaraṇa”nti ettha pāpaṃ dassetvā idāni tassa akaraṇaṃ dassento “lobho...pe... paññāyā”ti tīhi kusalamūlehi tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāha. Tathā lobho upekkhāyātiādinā brahmavīhārehi. Tattha aratiṃ vūpasamentī muditā tassā mūlabhūtaṃ mohaṃ pajahatīti katvā vuttaṃ - “moho muditāya pahānaṃ abbatthaṃ gacchatī”ti.

31. Idāni aññenapi pariyāyena pāpaṃ tassa akaraṇaṇca dassetvā sesapadānaṇca atthavibhāvanamukhena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanaṃ dassetuṃ “sabbapāpaṃ nāma aṭṭha micchattāni”tiādi vuttaṃ. Akiriya akaraṇaṃ anajjhācāroti tīhipi padehi micchattānaṃ anuppādanameva vadati. Tathā kiriya karaṇaṃ ajjhācāroti tīhipi padehi uppādanameva vadati. Ajjhācāroti adhiṭṭhahitvā ācaraṇaṃ. Atītassāti cirakālapavattivasena purāṇassa. Maggassāti ariyamaggassa. Vuttañhetam - “purāṇamaggaṃ purāṇaṃ añjasanti kho ariyassetam aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacana”nti. Atītena vā vipassinā bhagavatā yathādhigataṃ desitabhāvaṃ sandhāya “atītassa maggassā”ti vuttaṃ. Vipassino hi ayaṃ bhagavato sammāsambuddhassa pātimokkhuḍḍesagāthāti.

Yaṃ paṭivedhenāti yassa pariññābhisaṃmayena. Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodhoti yadipi asaṅkhatā dhātu kenaci saṃkilesena na saṃkilissati, adhigacchantassa pana puggalassa vasena evaṃ vuttaṃ. Tassa hi yāva saṃkilesā na vigacchanti, tāva asaṅkhatā dhātu apariyodapitāti vuccati. Yathā nibbānādhigamena ye khandhā vūpasametabbā, tesam sesabhāvena asesabhāvena ca “saupādisesā”ti ca, “anupādisesā”ti ca vuccati, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Imāni pāḷiāgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni cattāri saccāni punapi pāḷiāgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena āvaṭṭahāraṃ dassetuṃ “dhammo have rakkhatī”ti gāthamāha. Tassā padattho pubbe vutto eva. Dhammoti puññadhammo idhādhippeto. Taṃ vibhajitvā dassento “dhammo nāma duvidho indriyasamvaro maggo cā”ti āha. Indriyasamvarasīsenā cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Sabbā upapattiyo duggati dukkhadukkhataḍḍiyogena dukkhā gatiyoti katvā. Yathāvutte duvidhe dhamme paṭhamo dhammo yathā suciṇṇo hoti, yato ca so rakkhati, yattha ca patiṭṭhāpeti, taṃ sabbam dassetuṃ “tattha yā samvarasīle akhaṇḍakāritā”tiādi vuttaṃ. Idāni tassa dhammassa apāyato rakkhaṇe ekantikabhāvaṃ vibhāvetuṃ gāmaṇisaṃyutte asibandhakaputtasuttaṃ ābhaṭaṃ.

Tattha evanti pakārena. Ca-saddo sampiṇḍane, imināpi pakārena ayamattho veditabboti adhippāyo. Asibandhakaputtoti asibandhakassa nāma putto. Gāme jeṭṭhakatāya gāmaṇī. Pacchābhūmakāti pacchābhūmivāsino. Kāmaṇḍalukāti sakamaṇḍaluno. Sevālamālikāti pātova udakato sevālañceva uppalāḍini ca gahetvā udakasuddhibhāvajānanatthaṃ mālaṃ katvā piḷandhanakā. Udakorohakāti sāyaṃ pātaṃ udakaṃ orohaṇakā. Uyyāpentīti upariyāpentī. Saññāpentīti sammā yāpentī. Saggam nāma okkāmentīti parivāretvā ṭhitāva “gaccha, bho, brahmalokaṃ, gaccha, bho, brahmaloka”nti vadantā saggam pavesenti.

Anuparisakkeyyāti anuparigaccheyya. Ummujjāti uṭṭhaha. Uplavāti jalassa upariplava. Thalamuplavāti thalaṃ abhiruha. Tatra yāssāti tatra yaṃ assa, yaṃ bhaveyya. Sakkarakaṭhalanti sakkarā vā kaṭhalā vā. Sā adhogāmī assāti sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. Adho gaccheyyāti heṭṭhā gaccheyya. Maggassāti ariyamaggassa. Tikkatāti tikhiṇatā. Sā ca kho na satthakassa viya nisitakaraṇatā, atha kho indriyānaṃ paṭubhāvoti dassetuṃ “adhimattatā”ti āha. Nanu ca ariyamaggo attanā pahātabbakilese anavasesaṃ samucchindatīti atikhiṇo nāma natthīti? Saccametam, tathāpi no ca kho “yathā diṭṭhippattassā”ti vacanato saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ kilesappahānaṃ pati atthi kāci visesamattāti sakkā vattuṃ. Ayaṃ pana viseso na idhādhippeto, sabbupapattisamatikkamanassa adhippetatā. Yasmā pana ariyamaggena odhiso kilesā pahīyanti, tañca nesaṃ tathāpahānaṃ maggadhammesu indriyānaṃ apāṭavapāṭavataṭṭavataṭṭamabhāvena hotīti yo vajirūpamadhammesu matthakappattānaṃ aggamaggadhammānaṃ paṭutamabhāvo. Ayaṃ idha maggassa tikkatāti adhippetā. Tenevāha - “ayaṃ dhammo suciṇṇo sabbāhi upapattīhi rakkhatī”ti. “Tasmā rakkhitacittassā”tiādinā suttantarena sugatisaññitānampi upapattīnaṃ duggatibhāvaṃ sādheti.

32. Idāni yathāvuttassa dhammassa visabhāgadhammānaṃ taṇhāvijjādīnaṃ sabhāgadhammānañca samathavipassanādīnaṃ niddhāraṇavasena āvaṭṭahāraṃ yojetvā dassetuṃ “tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā cā”tiādimāha. Taṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. Idaṃ vuccati brahmacariyanti idaṃ ariyaṃ samathavipassanāsaṅkhātāṃ maggabrahmacariyanti vuccati. Yaṃ rakkhatīti sabbāhi duggatīhi rakkhantassa ariyamaggassa āramaṇabhūto nirodho rakkhanto viya vutto, nimittassa kattubhāvena upacaritattā. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Āvaṭṭahāravibhaṇḍagavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. Tattha katamo vibhattihāroti vibhattihāravibhaṅgo. Tattha dhammavibhattibhūmivibhattipadaṭṭhānavibhattīti tividhā vibhatti. Tāsu yasmā dhammesu vibhāgato niddiṭṭhesu tattha labbhamāno bhūmivibhāgo padaṭṭhānavibhāgo ca niddisiyamāno suviññeyyo hoti, tasmā dhammavibhattiṃ tāva niddisanto soḷasavidhe paṭṭhāne yesaṃ suttānaṃ vasena visesato vibhajitabbā, tāni suttāni dassetuṃ “dve suttāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā”ti vuttaṃ. Tattha vāsanā puññabhāvanā, tassā bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, tassa hitanti vāsanābhāgiyaṃ, suttaṃ. Nibbijjhaṇaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padānaṃ nibbedho, tassa bhāgoti sesaṃ purimasadisameva. Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavatthūni desitāni, taṃ suttaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yasmiṃ pana sekkhāsekkhā desitā, taṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Ayañca attho pāḷiyaṃyeva āgamissati.

Puññabhāgiyāti puññabhāge bhavā. Tathā phalabhāgiyā veditabbā. Phalanti pana sāmāññaphalaṃ. Saṃvarasīlanti pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisāṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañca saṃvarā saṃvarasīlaṃ. Pahānasīlanti tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcappahānāni. Tesu nissaraṇappahānavajjānaṃ pahānānaṃ vasena pahānasīlaṃ veditabbaṃ. Soti yo vāsanābhāgiyasuttasampaṭiggāhako, so. Tena brahmacariyenāti tena saṃvarasīlasaṅkhātena seṭṭhacariyena kāraṇabhūtena brahmacārī bhavati. Ettha ca aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa na paṭikkhepo, keci pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesāṃ matena siyā tassa paṭikkhepo.

Pahānasīle ṭhitoti samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasena pahānasīle ṭhito. Tena brahmacariyenāti tena pahānasīlena visesabhūtena maggabrahmacariyena. Ye pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesāṃ ayaṃ pāṭho “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā, puññavipākakathā”ti. Ye pana “tena brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesāṃ ayaṃ pāṭho - “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā kāmānaṃ ādīnaṃ nekkhamme ānisaṃso”ti. Tattha katamo pāṭho yuttataroti? Pacchimo pāṭhoti niṭṭhaṃ gantabbaṃ. Yasmā “nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā”ti vakkhati, na hi mahāthero sāvasesaṃ katvā dhammaṃ desesīti.

“Natthi pajānanā”tiādīnā ubhinnaṃ suttānaṃ sātisaṃsaṃ asaṅkarakāraṇaṃ dasseti. Tattha pajānanāti ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā vuṭṭhānagāminī vipassanāpaññā. Imāni cattāri suttānīti imesaṃ suttānaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyānaṃ vakkhamānānañca saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyānaṃ vasena cattāri suttāni. Desanāyāti desanāyena. Sabbato vicayena hārena vicinitvāti sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā vicayena hārena vicinitvā. “Yuttihārena yojetabbānī”ti etena vicayahārayuttihārā vibhattihārassa parikammaṭṭhānanti dasseti. “Yāvatikā ñāṇassa bhūmī”ti iminā vibhattihārassa mahāvisayaṃ dasseti.

34. Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesāṃ kilesabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvehi sādharmaṇāsādharaṇabhāvehi vibhajituṃ “tattha katame dhammā sādharmaṇā”tiādī āraddhaṃ. Tattha katame dhammāti katame sabhāvadhammā. Sādharaṇāti avasiṭṭhā, samānāti attho. Dve dhammāti duve pakatiyo. Pakatiattho hi ayaṃ dhamma-saddo “jātidhammānaṃ

sattāna”ntiādīsu viya. Nāmasādhāraṇāti nāmena sādharmaṇā, kusālākusalāti samānanāmāti attho. Vatthusādhāraṇāti vatthunā nissayena sādharmaṇā, ekasantatipatitāya samānavatthukāti attho. Visesato saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā, sahaṇekakāṭṭhā vatthusādhāraṇā. Aññampi evaṃ jātiyanti kiccapaccayapaṭipakkhādīhi samānaṃ saṅgaṇhāti. Micchattaniyatānaṃ aniyatānanti idaṃ puthujjanānaṃ upalakkhaṇaṃ. Tasmā sassatavādā ucchedavādāti ādiko sabbo puthujjanabhedo āharitvā vattabbo. Dasanappahātabbā kilesā sādharmaṇā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ eva ca sambhavato sammattaniyatānaṃ asambhavato ca. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ariyasāvako sekkhaṃ sandhāya vadati. Sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇāti lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavīhāro brahmavīhāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādīhi pariyāyehi sādharmaṇā. Kusalasamāpatti pana iminā pariyāyena siyā asādharmaṇā, imaṃ pana dosaṃ passantā keci “yaṃ kiñci...pe... sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā”ti paṭhanti. Kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādharmaṇāti? Anuyogaṃ manasikatvā taṃ visodhento āha - “sādharmaṇā hi dhammā evaṃ aññamañña”ntiādi. Tassattho - yathā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ sādharmaṇāti vuttaṃ, evaṃ sādharmaṇā dhammā na sabbasattānaṃ sādharmaṇatāya sādharmaṇā, kasmā? Yasmā aññamaññaṃ paraṃ paraṃ sakaṃ sakaṃ visayaṃ nātivattanti. Paṭiniyatañhi tesāṃ pavattiṭṭhānaṃ, itarathā tathā vohāro eva na siyāti adhippāyo. Yasmā ca ete eva dhammā evaṃ niyatā visayā, tasmā “yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattatī”ti āha. Na hi micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ dassanena pahātabbā kilesā na santi, aññesaṃ vā santīti evaṃ sesepi vattabbaṃ.

Asādharmaṇo nāma dhammo tassa tassa puggalassa paccattaniyato ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena anariyesu sabbābhabbapahātabbavasena gavesitabbo, itarassa tathā niddisatabbabhāvābhāvato. So ca kho sādharmaṇāvidhuratāya taṃ taṃ upādāya tathāvuttadesanānusārenāti imamatthaṃ dasseti “katame dhammā asādharmaṇā yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbābhabbā”ti iminā. Aṭṭhamakassāti sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipannassa. Dhammatāti dhammasabhāvo paṭhamassa maggaṭṭhatā dutiyassa phalaṭṭhatā. Paṭhamassa vā pahīyamānakilesatā. Dutiyassa pahīnakilesatā. Puna aṭṭhamakassāti anāgāmi maggaṭṭhassa. Nāmaṃti sekkhāti nāmaṃ. Dhammatāti taṃtaṃ maggaṭṭhatā heṭṭhimaphalaṭṭhatā ca. Paṭipannakānanti maggasamaṅgīnaṃ. Nāmaṃti paṭipannakāti nāmaṃ. Evaṃ “aṭṭhamakassā”tiādinā ariyapuggalesu asādharmaṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanattaṃ “evaṃ visesānupassinā”tiādi vuttaṃ. Lokiyadhammesu eva hi hīnādibhāvo. Tattha visesānupassināti asādharmaṇadhammānupassinā. Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā micchattaniyatā dhammā asādharmaṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā. Niyatamicchādiṭṭhi asādharmaṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā.

Evaṃ nānāyehi dhammavibhattiṃ dassetvā idāni bhūmivibhattiṃ padaṭṭhānavibhattiñca vibhajitvā dassetuṃ “dassanabhūmī”tiādimāha. Tattha dassanabhūmīti paṭhamamaggo. Yasmā pana paṭhamamaggakkhaṇe ariyasāvako sammattaniyāmaṃ okkamanto nāma hoti, tato paraṃ okkanto, tasmā “dassanabhūmi niyāmāvakkantiyā padaṭṭhāna”nti vuttaṃ. Kiñcāpi heṭṭhimo heṭṭhimo maggo upariuparimaggaḍdhigamassa kāraṇaṃ hoti, sakkāyadiṭṭhiādini appahāya

kāmarāgabyāpādādippahānassa asakkuṇeyyattā. Tathāpi ariyamaggo attano phalassa visesakāraṇaṃ āsannakāraṇaṃcāti dassetuṃ “bhāvanābhūmi uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyā padaṭṭhāna”nti vuttaṃ. Sukhā paṭipadā khippābhīṇṇā ñāṇuttarassa tathāvidhapaccayasamāyoge ca hotīti sā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā. Itarā pana tissopi paṭipadā samathaṃ āvahanti eva. Tāsu sabbamudutāya dassitāya sesāpi dassitā evāti āha - “dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā samathassa padaṭṭhāna”nti.

Dānamayaṃ puñṇakiriyavatthūti dānameva dānamayaṃ, pujjaphalanibbattanaṭṭhena puñṇaṃ, tadeva kattabbato kiriyā, payogasampattiyādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti dānamayapuñṇakiriyavatthu. Paratoghossassāti dhammassavanassa. Sādhāraṇanti na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmiādayo viya vā niyāmāvakkantiādīnaṃ āveṇikaṃ, atha kho sādhāraṇaṃ, tadañṇakāraṇehipi paratoghossassa pavattanatoti adhippāyo. Tattha keci dāyakassa dānānumodanaṃ āciṇṇanti dānaṃ paratoghossassa kāraṇanti vadanti. Dāyako pana dakkhiṇāvisuddhiṃ ākaṅkhanto dānasīlādiguṇavisesānaṃ savane yuttappayutto hotīti dānaṃ dhammassavanassa kāraṇaṃ vuttaṃ.

Sīlasampanno vippaṭisārābhāvena samāhito dhammacintāsamatto hotīti sīlaṃ cintāmayañāṇassa kāraṇanti āha “sīlamaya”ntiādi. Bhāvanāmayanti samathasaṅkhātāṃ bhāvanāmayāṃ. Bhāvanāmayiyāti uparijānasāṅkhātāya vipassanāsaṅkhātāya ca bhāvanāmayiyā. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānaṃ. Idāni yasmā dānaṃ sīlaṃ lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvuttaparatoghossādīnaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyaṭṭibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna “dānamaya”ntiādīnā desanaṃ vaḍḍhesi. Tathā patirūpadesavāsādayo kāyavivekacittavivekādayaṃ kāraṇaṃ hotīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ “patirūpadesavāso”tiādimāha. Tattha kusalaṃvīmaṃsāyāti paṭisaṅkhānupassanāya. Akusalapariccāgoti iminā pahānapariñṇā vuttāti. Samādhindriyassāti maggasaṃmādhindriyassa. Sesāṃ suviñṇeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

35. Tattha katamo parivattano hāroti parivattanaḥāravibhaṅgo. Tattha yasmā saṃvaṇṇiyamāne sutte yathānidhiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭipakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbābhāvādivasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā “sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī”tiādi āraddhaṃ. Tattha sammā pasatthā, sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, tassa. Sā panassa sammādiṭṭhitā pubbabhāgasammādiṭṭhiyā vā lokuttarasammādiṭṭhiyā vā veditabbā. Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatīti purimanaye vipassanāsammādiṭṭhiyā pahīnā hoti, vikkhambhitāti attho. Pacchimanaye paṭhamamaggasammādiṭṭhiyā pahīnā samucchināti attho.

Ye cassa micchādiṭṭhipaccayāti micchābhinivesahetu ye ariyānaṃ adassanakāmatādayo lobhādayo paṇātipātādayo ca aneke lāmakatṭhena pāpakā akosallasambhūtatṭhena akusalā dhammā uppajjeyyūṃ. Imassa āraddhavipassakassa ariyassa ca. Dhammāti samathavipassanādharmā, sattattīmaṃsābodhipakkhiyadhammā vā anuppannā vā sambhavanti uppannā, bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Sammāsaṅkappassātiādīnampi imināva nayena attho

veditabbo. Ayaṃ pana vireso - sammāvimuttiādīnaṃ micchāvimutti avimuttāva samānā “vimuttā maya”nti evaṃsaññino avimuttiyaṃ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṃ vacanatto - micchā pāpikā vimutti vimokkho etassāti micchāvimutti. Aṭṭhaṅgā ca micchāvimutti yathāvuttenākārena micchābhinivesavasena ca pavattā antadvayalakkhaṇā. Sammāvimutti pana phaladhammā, micchādiṭṭhike samāsevato micchāvimokkho vā micchāvimutti. Micchāvimuttiñāṇadassanaṃ pana micchāvimokkhe micchādiṭṭhiyā ca sāranti gahaṇavasena pavatto akusalacittuppādo antamaso pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhato uppannamoho ca. Sammāvimuttiñāṇadassanassāti ettha sekkhānaṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ sammāvimuttiñāṇadassananti adhippetam. Tañhi uttaribhāvanāpāripūriyā saṃvattati.

36. Evaṃ sammādiṭṭhiādimukhena micchādiṭṭhiādiṃ dassetvā puna pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādīhi pāṇātipātādīnaṃ parivattanaṃ dassetuṃ “yassā”tiādi āraddhaṃ. Tattha kālavādissāti lakkhaṇavacanaṃ. Kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaññhanti so saṃhappalāpassa pahānāya paṭipanno hotīti vuttaṃ.

Puna “ye ca kho kecī”tiādinā sammādiṭṭhiādimukheneva micchādiṭṭhiādihi eva parivattanaṃ pakārantarena dasseti. Tattha sandiṭṭhikāti paccakkhā. Sahadhammikāti sakāraṇā. Gārayhāti garahitabbayuttā. Vādānupādāti vādā ceva anupādā ca. “Vādānupātā”tipi pāṭho, vādānupavattiyoti attho. Pujjāti pūjanīyā. Pāsaṃsāti pasamsitabbā.

Puna “ye ca kho kecī”tiādinā majjhimāya paṭipattiyā antadvayaparivattanaṃ dasseti. Tattha bhuñjitabbātiādinī cattāri padāni vatthukāmasavasena yojetabbāni. Bhāvayitabbā bahulīkātabbāti padadvayaṃ kilesakāmasavasena. Tesam adhammoti bhāvetabbo nāma dhammo siyā, kāmā ca tesam bhāvetabbā icchitā, kāmehi ca veramaṇī kāmānaṃ paṭipakkho, iti sā tesam adhammo āpajjatīti adhippāyo.

Niyyāniko dhammoti saha vipassanāya ariyamaggo. Dukkhoti pāpaṃ nijjarāpessāmāti pavattitaṃ sarīratāpanaṃ vadati. Sukhoti anavajjapaccayaparibhogasukhaṃ. Etesupi vāresu vuttanayeneva adhammabhāvēpatti vattabbā. Idāni asubhasaññādimukhena subhasaññādi parivattanaṃ dassetuṃ “yathā vā panā”tiādi vuttaṃ. Āraddhavipassakassa kilesāsucipaggharaṇavasena tebhūmakasaṅkhārā asubhato upaṭṭhahantīti katvā vuttaṃ “sabbasaṅkhāresu asubhānupassino viharato”ti. “Yaṃ yaṃ vā panā”tiādinā paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāveti. Tattha ajjhāpannoti adhiāpanno, abhiupagato pariññātoti attho.

Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā

37. Tattha katamo vevacano hāroti vevacanahāravibhaṅgo. Tattha yathā vevacananiddeso hoti, taṃ dassetuṃ “ekaṃ bhagavā dhammaṃ aññamaññehi vevacanehi niddisatī”ti vuttaṃ. Vevacanehīti pariyāyasaddehīti attho. Padattho pubbe vutto eva. Kasmā pana bhagavā ekaṃ dhammaṃ anekapariyāyehi niddisatī? Vuccate - desanākāle āyatiṅca kassaci kathaṅci tadatthapaṭibodho siyāti pariyāyavacanaṃ, tasmim khāṇe vikkhattacittānaṃ aññavihitānaṃ aññena pariyāyena tadatthābodhanatthaṃ pariyāyavacanaṃ. Teneva padena puna vacane tadanñesaṃ tattha adhigatatā siyāti mandabuddhīnaṃ punappunaṃ

tadatthasallakkhaṇe asammosanattamaṃ pariyāyavacanamaṃ. Anekepi atthā samānabyañjanaṃ hontīti yā atthantaraparikkappaṇā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanamaṃ anaññaṃ vacane anekāhi tāhi tāhi saññāhi tesamaṃ tesamaṃ atthānaṃ ñāpanatthampi pariyāyavacanamaṃ seyyathāpi nighaṇṭusatthe. Dhammakathikānaṃ tantiatthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ sukhāsiddhiyāpi pariyāyavacanamaṃ. Attano dhammaniruttapaṭisambhidāppattiyā vibhāvanattamaṃ, veneyyānaṃ tattha bījāvāpanattamaṃ vā pariyāyavacanamaṃ bhagavā niddisati.

Kiṃ bahunā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā sammāsambuddhā yathā sabbasmiṃ atthe appaṭihataññācārā, tathā sabbasmiṃ saddavohāreti ekampi atthamaṃ anekehi pariyāyehi bodheti, na tattha dandhāyitattamaṃ vitthāyitattamaṃ atthassa. Nāpi dhammadesanāhāni, āveṇikovāyaṃ buddhadhammoti pariyāyadesanaṃ dassento “āsā”tiādimāha. Tattha atthamaṃ dassento “āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassā”tiādimāha. Tattha bhavissassa atthassāti anāgatassa icchitabbassa atthassa. “Avassamaṃ āgamissati”tiādinā tassā pavattiyākāraṃ dasseti. Anāgatattavisayā taṇhā āsā. Anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā pihāti ayametāsaṃ viseso.

Atthanipphattipaṭipālanāti yāya icchitassa atthassa nipphattiṃ paṭipāleti āgameti, yāya vā nipphannaṃ atthamaṃ paṭipāleti rakkhati. Ayamaṃ abhinandanā nāma, yathā laddhassa atthassa kelāyanā nāmāti attho. Tamaṃ atthanipphattiṃ sattasaṅkhāravasena vibhajitvā dassento “piyamaṃ vā ñāti”ntiādimāha. Tattha dhammanti rūpādīrammaṇadhammaṃ, atītiṭṭhārammaṇamaṃ abhinandati, anītiṭṭhārammaṇehipi tamaṃ dassetuṃ “appaṭikkūlato vā abhinandati”ti vuttaṃ. Paṭikkūlepi hi vipallāsavasena sattaṃ, saṅkhāraṃ vā appaṭikkūlato abhinandati.

Yāsu anekadhātūsu pavattiyā taṇhā “anekadhātūsu sarā”ti vuttā, tā dhātuyo vibhāgena dassetuṃ “cakkhudhātū”tiādi vuttaṃ. Kiñcāpi dhātuvibhaṅgādīsu kāmādhātuādayo aññāpi anekadhātuyo āgatā, tāsampi ettheva samavarodhoti dassanattamaṃ atṭhārasevettha dassitā. Keci rūpādhimuttātiādi tāsū dhātūsu taṇhāya pavattidassanaṃ. Tattha yasmā pañca ajjhakkā dhātuyo satta ca viññāṇadhātuyo dhammadhātu ca dhammārammaṇeneva saṅgahitā, tasmā atṭhārasa dhātuyo uddisitvā chaḷeva taṇhāya pavattiṭṭhānāni vibhattānīti daṭṭhabbaṃ. Taṇhāpakkhā nekkhammassitāpi domanassupavīcārā tassa anuttāresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati “pihapaccayā domanassa”nti vacanato, ko pana vādo gehassitesu domanassupavīcāresūti imāni catuvīsati padāni “taṇhāpakkho”ti vuttaṃ. Gehassitā pana upekkhā aññānupekkhatāya yathābhīnivesassa paccayo hotīti “yā cha upekkhā gehassitā, ayamaṃ diṭṭhipakkho”ti vuttaṃ.

38. Idāni tesamaṃ upavīcārānaṃ taṇhāpariyāyamaṃ dassento “sāyeva patthanākārena dhammanandī”tiādimāha. Puna cittaṃ paññā bhagavā dhammo saṅgho sīlā cāgoti imesamaṃ pariyāyavacananiddhāraṇena vevacanaḥāraṃ vibhajitvā dassetuṃ “cittaṃ mano viññāṇa”ntiādi āradhmaṃ. Tattha “aññāpi evamaṃ jātiya”nti iminā paññā pajānaṃ vicayo pavīcayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajāññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsattamaṃ paññāpāsādo paññāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amohoti evamādinampi paññāya pariyāyasaddānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Pañcindriyāni lokuttarānīti khaye ñāṇantiādīni pañcindriyāni lokuttarāni, lokuttarapaññāya vevacanānīti attho. Sabbā paññāti itarehi vevacanehi vuttā sabbā paññā lokiyalokuttaramissikāti attho. “Api cā”tiādīnā imināpi pariyāyena vevacanaṃ vattabbanti dasseti. Ādhipateyyaṭṭhenāti adhimokkhalakkhaṇe ādhipateyyaṭṭhena. Yathā ca buddhānussatiyaṃ vuttanti yathā buddhānussatiniddese “itipi so bhagavā”tiādīnā pāḷiyā so bhagavā itipi arahamaṃ...pe... itipi bhagavāti anekehi vevacanehi bhagavā anussaritabboti vuttaṃ. Imināva nayena balanipphattigato vesārajjappatto yāva dhammobhāsapajjotakaroti, etehi pariyāyehi buddhassa bhagavato vevacanaṃ buddhānussatiyaṃ vattabbanti padaṃ āharitvā sambandho veditabbo. Etānipi katipayāni eva bhagavato vevacanāni. Asaṅkhyeyyā hi buddhaguṇā guṇanemittakāni ca bhagavato nāmāni. Vuttañhetamaṃ dhammasenāpatinā -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Gūṇena nāmamuddheyyamaṃ, api nāma saḥassato”ti.

Dhammānussatiyaṃ “asaṅkhata”ntiādīsu na kenaci paccayena saṅkhatanti asaṅkhataṃ. Natthi etassa anto vināsoti anantaṃ. Āsavānaṃ anārammaṇato anāsavaṃ. Aviparītasabhāvattā saccaṃ. Saṃsārassa paratīrabhāvato pāraṃ. Nipuṇañāṇavisayattā sukhumasabhāvattā ca nipuṇa. Anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhumaṃ na sakkāti sududdasaṃ. Uppādajarāhi anabbhāhatattā ajajjamaṃ. Thirabhāvena dhuvaṃ. Jarāmaraṇehi apalujjanato apalokitaṃ. Maṃsacakkhunā dibbacakkhunā ca apassitabbattā anidassanaṃ. Rāgādipapañcābhāvena nippapañcaṃ. Kilesābhisaṅkhārānaṃ vūpasamahetutāya santaṃ.

Amatahetutāya bhaṅgābhāvato ca amataṃ. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca paṇītaṃ. Asivānaṃ kammakilesavipākavaṭṭānaṃ abhāvena sivaṃ. Catūhi yogehi anupaddavabhāvena khemaṃ. Taṇhā khīyati etthāti taṇhakkhaya. Katapuññehipi kadācideva passitabbattā acchariyaṃ. Abhūtapubbattā abbhutaṃ. Anantarāyattā anītikaṃ. Anantarāyabhāvahetuto anītikadhammaṃ.

Anibbattisabhāvattā ajātaṃ. Tato eva abhūtaṃ. Ubhayenāpi uppādarahitanti vuttaṃ hoti. Kenaci anupaddutattā anupaddavaṃ. Na kenaci paccayena katanti akataṃ. Natthi ettha sokoti asokaṃ. Sokahetuvigamena visokaṃ. Kenaci anupasajjitabbattā anupasaggaṃ. Anupasaggabhāvahetuto anupasaggadhammaṃ.

Gambhīrañāṇagocarato gambhīraṃ. Sammāpaṭipattiṃ vinā passitumaṃ pattumaṃ asakkuṇeyyattā duppassaṃ. Sabbalokaṃ uttaritvā ṭhitanti uttaraṃ. Natthi etassa uttaranti anuttaraṃ. Samassa sadisassa abhāvena asamaṃ. Paṭibhāgābhāvena appaṭisamaṃ. Uttamaṭṭhena jeṭṭhaṃ, pāsamsatamattā vā jeṭṭhaṃ. Saṃsāradukkhaṭṭitehi letabbato leṇaṃ. Tato rakkhaṇato tāṇaṃ. Raṇābhāvena araṇaṃ. Aṅgañābhāvena anaṅgaṇaṃ. Niddosatāya akācaṃ. Rāgādimalāpagamena vimalaṃ. Catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato dīpo. Saṃsāravūpasamasukhatāya sukhaṃ. Pamāṇakaradhammābhāvato appamāṇaṃ, gaṇetumaṃ etassa na sakkāti ca appamāṇaṃ. Saṃsārasamudde anosīdanaṭṭhānatāya patiṭṭhā. Rāgādikiñcanābhāvena pariggahābhāvena ca akiñcananti evamattho daṭṭhabbo.

Saṅghānussatiyaṃ sattānaṃ sāroti sīlasārādisāraguṇayogato sattesu sārabhūto. Sattānaṃ maṇḍoti gorasesu sappimaṇḍo viya sattesu maṇḍabhūto. Sāraguṇavaseneva sattesu uddharitabbato sattānaṃ uddhāro. Niccalaguṇatāya

sattānaṃ esikā. Guṇasobhāsurabhibhāvena sattānaṃ pasūnaṃ surabhi kusumanti attho.

Guṇesu uttamaṅgaṃ paññā tassā upasobhāhetutāya sīlaṃ uttamaṅgopasobhanaṃ vuttaṃ. Sīlesu paripūrakārino anijjhantā nāma guṇā natthīti “nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhenā”ti vuttaṃ. Ayañca attho ākaṅkheyyasuttena dīpetabbo. Aparampi vuttaṃ - “ijjhanti, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhataṃ”ti. Sippanti dhanusippaṃ. Dhaññanti dhanāyitabbaṃ. Dhammavolokanaṭṭhāyāti samathavipassanādidhammassa volokanabhāvena. Volokanaṭṭhenāti sattabhūmakādipāsāde viya sīle ṭhatvā abhiññācakkhunā lokassa voloketuṃ sakkāti vuttaṃ. Sabbabhūmānuparivatti ca sīlaṃ catubhūmakakusalassāpi tadanuvattanato. Sesam uttānamevāti.

Vevacanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. Tattha katamo paññattihāroti paññattihāravibhaṅgo. Tattha kā paññāyaṃ paññattīti? Āha “yā pakatikathāya desanā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yā desanāhārādayo viya assādādipadatthavisesaniddhāraṇaṃ akatvā bhagavato sābhāvikadhammakathāya desanā. Yā tassā paññāpanā, ayaṃ paññattihāro. Yasmā pana sā bhagavato tathā tathā veneyyasantāne yathādhippetamatthaṃ nikkhipatīti nikkhepo. Tassa cāyaṃ hāro dukkhādisaṅkhāte bhāge pakārehi ñāpeti, asaṅkarato vā ṭhapeti, tasmā “nikkhepapaññattī”ti vutto. Iti pakatikathāya desanāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajituṃ “kā ca pakatikathāya desanā”ti pucchitvā “cattāri saccāni”tiādimāha.

Tattha idaṃ dukkhanti ayaṃ paññattīti kakkhaḷaphusanādisabhāve rūpārūpadhamme atītādivasena anekabhedabhinne abhinditvā pīlanasaṅkhatasantaṭṭhapaṇipariṇāmaṭṭhatāsāmaññena yā kucchitabhāvādimukhena ekajjhaṃ gahaṇassa kāraṇabhūtā paññatti, kā pana sātī? Nāmapaññattinibandhanā tajjāpaññatti. “Viññattivikārasahito saddo evā”ti apare. Iminā nayena tattha tattha paññattiattho veditabbo. “Pañcannaṃ khandhāna”ntiādinā tassā paññattiyā upādānaṃ dasseti. Dasannaṃ indriyānanti aṭṭha rūpindriyāni manindriyaṃ vedanindriyanti evaṃ dasannaṃ. Anubhavanasāmaññena hi vedanā ekamindriyaṃ katā, tathā saddhādayo ca maggapakkhiyāti.

Kabaḷaṃ karīyatīti kabaḷikāroti vatthuvaseṇa ayaṃ niddeso. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassāyetam adhivacanaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakassa rūpassa āharaṇato āhāro. Atthīti maggena asamucchinnatāya vijjati. Rāgoti rañjanaṭṭhena rāgo. Nandanaṭṭhena nandī. Taṇhāyanaṭṭhena taṇhā. Sabbānetāni lobhasseva nāmāni. Patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhanti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva viññāṇaṃ viruḷhañca. Yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhīti ye imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatim vaḍḍhanahetukā saṅkhārā, te sandhāya vuttaṃ - “yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḍḍhanti”ti yasmim ṭhāne āyatim punabbhavābhiniḍḍhanti atthi. Atthi tattha āyatim jātijarāmaraṇanti yattha paṭisandhiggaṇaṃ, tattha khandhānaṃ abhinibbattilakkhaṇā jāti, paripākakakkaṇā jarā, bhedanalakkhaṇaṃ maraṇaṃca atthi. Ayaṃ pabhāvapaññatti

dukkhassa ca samudayassa cāti ayaṃ yathāvuttā desanā dukkhasaccassa
samudayasaccassa ca samuṭṭhānappaññatti, vipākavaṭṭassa saṅkhārānañca
taṇhāpaccayaniddesatoti adhippāyo.

Natthi rāgoti aggamaggabhāvanāya samucchinattā natthi ce rāgo. Appatitṭhitam
tatha viññāṇaṃ avirulhanti kammaṃ javāpetvā
paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāyābhāvena appatitṭhitañceva avirulhañcāti
vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

“Ayaṃ pariññāpaññatti”tiādinā ekābhisamayavaseneva maggasammādiṭṭhi catūsu
ariyasaccesu pavattatīti dasseti. Ayaṃ bhāvanāpaññattīti ayaṃ dvārārammaṇehi
chadvārappavattanadhammānaṃ aniccānupassanā maggassa bhāvanāpaññatti.
Nirodhapaññatti nirodhassāti rodhasaṅkhātāya taṇhāya maggena
anavasesanirodhapaññatti. Uppādapaññattīti uppannassa paññāpanā.
Okāsapaññattīti ṭhānassa paññāpanā. Āhaṭanāpaññattīti nīharaṇapaññatti.
Āsāṭikānanti gunnaṃ vaṇesu nīlamakkhikāhi ṭhapitaṇḍakā āsāṭikā nāma. Ettha
yassa uppannā, tassa sattassa anayabyasanahetutāya āsāṭikā viyāti āsāṭikā, kilesā,
tesaṃ āsāṭikānaṃ. Abhinighātapaññattīti samugghātapaññatti.

41. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammāsanaupādānakkhandhamukheneva saccesu
paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ “idaṃ ‘dukkha’nti me,
bhikkhave”tiādi āraddhaṃ. Tattha dassanaṭṭhena cakkhu. Yathāsabhāvato
jānanaṭṭhena ñāṇaṃ. Paṭivijjhaṇaṭṭhena paññā. Viditakaraṇaṭṭhena vijjā.
Obhāsaṇaṭṭhena āloko. Sabbaṃ paññāvevacanameva. Ayaṃ vevacanapaññatti.
Sacchikiriyāpaññattīti paccakkhakarāṇapaññatti.

Tulamatulañcāti gāthāya pacurajanānaṃ paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinanti
tulaṃ, kāmāvacaraṃ. Na tulanti atulaṃ, tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ
lokiyakammaṃ natthīti atulaṃ, mahaggatakammaṃ.

Kāmāvacararūpāvacarakammaṃ vā tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ, appavipākaṃ vā
tulaṃ. Bahuvipākaṃ atulaṃ. Sambhavati etenāti sambhavaṃ,
sambhavaḥetubhūtaṃ. Bhavaṇsaṅkhāraṃ punabbhavaṇsaṅkharāṇakaṃ. Avassajīti
vissajjesi. Munīti buddhamuni. Ajjhataratoti niyakajjhatarato. Samāhitoti
upacārappanāsamādhivasena samāhito. Abhindi kavacamivāti kavacaṃ viya bhindi.
Attasambhavanti attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - savipākaṭṭhena
sambhavaṃ bhavābhisaṅkharāṇaṭṭhena bhavaṇsaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ
tulātulasāṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya
attasambhavaṃ kilesaṇca ajjhatarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā tulanti tulayanto tīrento. Atulañca sambhavanti nibbānañceva sambhavañca.
Bhavaṇsaṅkhāranti bhavagāmikammaṃ. Avassaji munīti “pañcakkhandhā aniccā,
tesaṃ nirodho nibbānaṃ nicca”ntiādinā nayena tulayanto buddhamuni bhava
ādīnaṃ nibbāne ānisaṃsañca disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ
bhavaṇsaṅkhāraṃ kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhatarato.
So hi vipassanāvasena ajjhatarato samathavasena samāhito kavacamiva
attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhavattā “attasambhava”nti
laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ abhindi, kilesābhāve kammaṃ appaṭisandhikattā
avassaṭṭhaṃ nāma hoti, kilesābhāvena kammaṃ jahīti attho.

Saṅkhatāsaṅkhatadhātuviniṃsuttassa abhiññeyyassa abhāvato vuttaṃ “tula...pe...
dhammāna”nti. Tena dhammapaṭisambhidā vuttā hotīti āha - “nikkheppapaññatti

dhammapaṭisambhidāyā”ti. Bhavaśaṅkhāre samudayapakkiyaṃ sandhāyāha “pariccāgapaññatti”ti. Dukkhasaccapakkiyavasena “pariññāpaññatti”ti. Samādhānavisiṭṭhassa ajjhataratabhāvassa vasena “bhāvanāpaññatti kāyagatāya satiā”ti vuttaṃ. Ajjhataratatāvisiṭṭhassa pana samādhānassa vasena “ṭhitipaññatti cittekaggaṭāyā”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Abhinibbidāpaññatti cittassāti āyusaṅkhārossajjanavasena cittassa abhinīharaṇapaññatti. Upādānapaññattīti gahaṇapaññatti. Sabbaññutāyāti sammāsambuddhabhāvassa. Etena asammāsambuddhassa āyusaṅkhārossajjanaṃ natthīti dasseti. Kilesābhāvena bhagavā kammaṃ jahatīti dassento “padālanāpaññatti avijjaṇḍakosāna”nti āha.

Yo dukkhamaddakkhi yatonidānanti yo āraddhavipassako sabbam tebhūmakam dukkham adakkhi passi, tañca yatonidānaṃ yaṃ hetukaṃ, tampissa kāraṇabhāvena taṇhaṃ passi. Kāmesu so jantu kathaṃ nameyyāti so evaṃ paṭipanno puriso savatthukāmesu kilesakāmesu yena pakārena nameyya abhinameyya, so pakāro natthi. Kasmā? Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā. Yasmā imasmiṃ loke kāmasadisam bandhanaṃ natthi. Vuttañcetaṃ bhagavatā “na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā”tiādi, tasmā saṅkhāre āsajjanaṭṭhena saṅgoti viditvā. Tesam satimā vinayāya sikkheti kāyagatāsatiyogena satimā tesam kāmānaṃ vūpasamāya tīsupi sikkhāsu appamatto sikkheyyāti attho.

Vevacanapaññattīti khandhādīnaṃ vevacanapaññatti. Adakkhīti pana padena sambandhattā vuttaṃ - “dukkhassa pariññāpaññatti cā”ti. Paccatthikato dassanapaññattīti anattahajananato paccatthikato dassanapaññatti. Pāvakakappāti jalitaaggikkhandhasadisā. Papātauragopamāti papātūpamāuragopamā ca.

Mohasambandhano lokoti ayaṃ loko avijjāhetukehi saṃyojanehi bandho. Bhabbarūpova dissatīti vipannajjhāsayopi māyāya sāttheyyena ca paṭicchāditasabhāvo bhabbajātikaṃ viya attānaṃ dasseti. Upadhibandhano bālo, tasmā parivāritoti tassa pana bālassa tathā dassane sammohatamasā parivāritattā kāmaguṇesu anādīnavadassitāya kilesābhisaṅkhārehi bandhattā. Tathā bhūto cāyaṃ bālo paṇḍitānaṃ assirī viya khāyati alakkhiko eva hutvā upaṭṭhāti. Tayidaṃ sabbam bālassa sato rāgādikiñcanato. Paṇḍitassa pana paññācakkhunā passato natthi kiñcananti ayaṃ saṅkhepattho. Mohasīsenā vipallāsā gahitāti āha - “desanāpaññatti vipallāsāna”nti. Viparītapaññattīti viparītākārena upaṭṭhahamānassa paññāpanā.

Atthi nibbānanti samaṇabrāhmaṇānaṃ vācāvatthumattameva. Natthi nibbānanti paramatthato alabbhamānasabhāvattāti vipaṭipannānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ bhagavatā vuttaṃ - “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata”nti. Tattha hetuṃ dassetuṃ “no cetam, bhikkhave”tiādi vuttaṃ. Tassattho - bhikkhave, yadi asaṅkhatā dhātu na abhaviṣṣa, na idha sabbassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ siyā. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhiādayo maggadhammā anavasesakilese samucchindanti, tato tividhassapi vaṭṭassa appavattīti.

Tatthāyamadhippāyo - yathā pariññeyyatāya sauttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ saṅkhabhadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhuratāsabhāvena nissaraṇena bhavitaḥḥ, yañca taṃ nissaraṇaṃ. Sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo? Saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāññaṃ. Api ca anulomaññaṃ kilese na samucchedavasena pajahituṃ sakkoti. Sammutisaccārammaṇampi paṭhamajjhānādīsu ññaṃ vikkhambhanamattameva karoti, kilesānaṃ na

samucchedaṃ, samucchedappahānakaraṇca ariyamaggañāṇaṃ, tassa saṅkhatadhammasammutisaccaviparītena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā nibbāna-saddo katthaci visaye aviparītatto veditabbo, upacāravuttisabbhāvato, yathā taṃ “sīhasaddo”ti.

Atha vā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatā”nti vacanaṃ aviparītattaṃ, bhagavatā bhāsitaṃ. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītattaṃ. Yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti, evampi yuttivasena asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato sabbhāvo veditabbo. Kiṃ vā etāya yutticintāya? Yasmā bhagavatā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti, appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammāti ca, asaṅkhataṇca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiṇca paṭipada”ntiadinā ca anekehi suttapadehi nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo desitoti. Tattha upanayanapaññattīti paṭipakkhato hetuupanayanassa paññāpanā. Jotānāpaññattīti paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññatti. Sesam sabbam suviññeyyameva.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

42. Tattha katamo otaraṇo hāroti otaraṇahāravibhaṅgo. Tattha asekkhā vimuttīti ayaṃ tedhātuke vītarāgatā asekkhā phalavimutti. Tāniyevāti tāni asekkhāyaṃ vimuttiyaṃ saddhādīni. Ayaṃ indriyehi otaraṇāti asekkhāya vimuttiyā niddhāritehi saddhādīni indriyehi saṃvaṇṇanāya otaraṇā.

Pañcindriyāni vijjāti sammāsaṅkappo viya sammādiṭṭhiyā upakārakattā paññākkhandhe saddhādīni cattāri indriyāni vijjāya upakārakattā saṅgaṇhanavasena vuttāni. Saṅkhārapariyāpannānīti pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhe antogadhāni. Ye saṅkhārā anāsavāti taṃ saṅkhārakkhandhaṃ viseseti, aggaphalassa adhippetattā. Tato eva ca no bhavaṅgā. Dhammadhātusaṅgahitāti aṭṭhārasadhātūsu dhammadhātusaṅgahitā. Yadi pi pubbe vītarāgatā asekkhā vimutti dassitā, tassā pana paṭipattidassanattaṃ “ayaṃ ahamasmīti anānupassī”ti dassanamaggo idha vuttoti imamatthaṃ dassetuṃ “ayaṃ ahamasmīti anānupassī”tiādi vuttaṃ. Sabbaṃ vuttanayameva.

43. Nissitassa calitanti taṇhādiṭṭhivasena kammaṃ anavaṭṭhānaṃ. Cutūpapātoti aparāparaṃ cavanaṃ upapātanaṇca. Nissitapade labbhamānaṃ nissayanaṃ uddharanto āha - “nissayo nāmā”ti. Taṇhānissayoti taṇhābhiniveso. So hi taṇhācaritassa paṭiṭṭhābhāvena tathā vutto. Evaṃ diṭṭhinissayopi daṭṭhabbo. Rattassa cetanāti cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāsīsena taṇhaṃ eva vadati. Tenevāha - “ayaṃ taṇhānissayo”ti. Yasmā pana viparītābhiniveso mohassa balavabhāve eva hoti, tasmā “yā mūlhasa cetanā, ayaṃ diṭṭhinissayo”ti vuttaṃ.

Evaṃ cetanāsīsena taṇhādiṭṭhiyo vatvā idāni tattha nippariyāyena cetanaṃyeva gaṇhanto “cetanā pana saṅkhārā”ti āha. Yā rattassa vedanā, ayaṃ sukhā vedanāti sukhāya vedanāya rāgo anusetīti katvā vuttaṃ. Tathā adukkhamasukhāya vedanāya avijjā anusetīti āha - “yā sammūlhasa vedanā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā”ti. Idha vedanāsīsena cetanā vuttā. Taṇhāyāti taṇhaṃ. Diṭṭhiyāti diṭṭhiṃ. Yathā vā

sesadhammānaṃ taṇhāya nissayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccati. Evaṃ taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccatīti āha - “taṇhāya anissito”ti.

Passaddhīti darathapaṭippassambhanā. Kāyikāti karajakāyasannissitā. Cetasikāti cittasannissitā. Yasmā pana sā darathapaṭippassaddhi kāyacittānaṃ sukhe sati pākaṭā hoti, tasmā “yaṃ kāyikaṃ sukha”ntiādinā phalūpacārena vuttāya passaddhiyā natiabhāvassa kāraṇabhāvaṃ dassetuṃ “passaddhakāyo”tiādi vuttaṃ. Soti evaṃ vimuttacitto khīṇāsavo. Rūpasāṅkhaye vimuttoti rūpānaṃ saṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimutto. Atthītipi na upetīti sassato attā ca loko cātipi taṇhādiṭṭhiupayena na upeti na gaṇhāti. Natthīti asassatoti. Atthi natthīti ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassatanti. Nevatthi no natthīti amarāvikkhepavasena. Gambhīroti uttānabhāvaheṭūnaṃ kilesānaṃ abhāvena gambhīro. Nibbutoti atthītiādinā upagamanakilesānaṃ vūpasamena parinibbuto sītibhūto.

Idhāgatīti paralokato idha āgati. Gatīti idhalokato paralokagamaṇaṃ. Taṃ pana punabbhavoti āha “peccabhavo”ti. Idha huranti dvārāmmaṇadhammā dassitāti “ubhayamantarenā”ti padena dvārappavattadhamme dassento “phassasamuditesu dhammesū”ti āha. Tassattho - phassena saddhiṃ phassena kāraṇabhūtena ca samuditesu sambhūtesu viññāṇavedanāsaññācetanāvittakkavicārādiddhammesu. Attānaṃ na passatīti tesāṃ dhammānaṃ anattabhāveneva tattha attānaṃ na passati. Virajjati virāgā vimuccatīti padehi lokuttaradhammānaṃ paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassento tadatthatāya sīlādīnampi pariyāyena tabbhāvamāha “lokuttaro”tiādinā.

44. Nāmasampayuttoti nāmena missito. Saupādisesā nibbānadhātūti arahattaphalaṃ adhippetāṃ. Tañca paññāpadhānanti āha - “saupādisesā nibbānadhātu vijjāti. Sesāṃ sabbaṃ uttānameva.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. Tattha katamo sodhano hāroti sodhanahāravibhaṅgo. Tattha bhagavā padaṃ sodhetīti “avijjāya nivuto loko”ti vadanto bhagavā - “kenassu nivuto loko”ti āyasmatā ajitena pucchāvasena vuttaṃ padaṃ sodheti nāma, tadatthassa vissajjanato. No ca ārambhanti na tāva ārambhaṃ sodheti, ñātuṃ icchitassa atthassa apariyositattā. Suddho ārambhoti ñātuṃ icchitassa atthassa pabodhitattā sodhito ārambhoti attho. Aññāṇapakkhandānaṃ dvelhakaajātānaṃ vā pucchanakāle pucchitānaṃ pucchāvisayo avijaṭaṃ mahāgahanaṃ viya mahāduggaṃ viya ca andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Yadā ca bhagavatā paṇḍitehi vā bhagavato sāvakehi apade padaṃ dassentehi nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā pañhe vissajjite mahatā gandhahatthinā abhibhavitvā obhaggapadālito gahanappadeso viya vigatandhakāro vibhūto upaṭṭhahamāno visodhito nāma hoti.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. Tattha katamo adhiṭṭhāno hāroti adhiṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha tathā dhārayitabbāti ekattavemattatāsaṅkhātāsāmaññavisesamattato dhārayitabbā, na pana tattha kiñci vikappetabbāti adhippāyo. Avikappetabbatāya kāraṇaṃ

niddesavāraṇṇanāyaṃ vuttameva. Taṃ taṃ phalaṃ maggaṭi gavesatīti maggo, tadatthikehi maggīyati gavesīyatīti vā maggo. Niratīyaṭṭhena nirassādaṭṭhena ca nirayo. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchānā. Tiracchānāva tiracchānayoni. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvoti attho. Petti eva pettivisayo. Na suranti na bhāsanti na dibbantīti asurā. Asurā eva asurayoni. Dibbehi rūpādīhi suṭṭhu aggāti saggā. Manassa ussannatāya manussā. Vānaṃ vuccati taṇhā, taṃ tattha natthīti nibbānaṃ. Nirayaṃ gacchatīti nirayaḡāmī. Sesapadesupi eseṇa nayo. Asurayoniyoti asurayoniyā hito, asurajātinibbattanakoti attho. Saggāṃ gametīti saggagāmiyo. Manussagāmiṭi manussalokagāmiṭi. Paṭisaṅkhānirodhoti paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāya nirodho, paṭipakkhe vā tathā appavatte uppajjanārahassa paṭipakkhavuttiyā anuppādo. Appaṭisaṅkhānirodhoti saṅkhatadhammaṃ sarasaṇirodho, khaṇikaṇirodhoti attho.

47. Rūpanti ekattatā. Bhūtānaṃ upādāyāti vemattatā. Upādārūpanti ekattatā. Cakkhāyatanaṃ...pe... kabalīkāro āhāroti vemattatā. Tathā bhūtarūpanti ekattatā. Pathavīdhātu ...pe... vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti ekattatā. Vīsati ākāra vemattatā. Āpodhātūti ekattatā. Dvādasa ākāra vemattatā. Tejodhātūti ekattatā. Cattāro ākāra vemattatā. Vāyodhātūti ekattatā. Cha ākāra vemattatāti imamatthaṃ dassento “dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhātī”tiādimāha.

Tattha kesāti kesā nāma upādinnaṇasārīraṭṭhakā kakkhaḷalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭīyekko pathavīdhātukoṭṭhāso. Lomā nāma...pe... matthaluṇḡaṃ nāma sarīraṭṭhakāṃ kakkhaḷalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭīyekko koṭṭhāsoti ayaṃ vemattatā. Āpodhātūtiādikotṭhāsesu pītādīsū eseṇa nayo. Ayaṃ pana viṇeso - yena cāti yena tejodhātunā kupitena. Santappaṭīti ayaṃ kāyo santappati ekāhikajārādibhāvena usumajāto hoti. Yena ca jīrīyatīti yena ayaṃ kāyo jarīyati. Indriyavekallataṃ balakkhayaṃ valittacapaḷitādīṇca pāpuṇāti. Yena ca pariḡdayhatīti yena kupitena ayaṃ kāyo ḡdayhati, so ca puggalo “ḡdayhāmi ḡdayhāmi”ti kandanto satadhotasappigosītacandanādīlepanaṃ tālavaṇṭavātaṇca paccāsīsatī. Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuḡhāṇitādi sammā pariḡpākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kammaṇamuṭṭhānova.

Uddhaṇḡamā vātāti ugḡārahikkārādīpavattakā uddhaṃ ārohanavātā. Adhogamā vātāti uccārapassāvādīnīharaṇakā adho orohanavātā. Kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā. Koṭṭhāsayā vātāti antānaṃ antovātā. Aṇḡamaṇḡānusārīno vātāti dhamanijālānusārena sakalasarīre aṇḡamaṇḡāni anusaṭṭhā samīṇjanapasāraṇādīnībattakā vātā. Assāsoti antopavisaṇaṇāsīkavāto. Passāsoti bahīnikkhamanaṇāsīkavāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā eva. Evaṃ vemattatādassanavasena vibhāgena udāhaṭṭā catasso dhātuyo paṭikkūlamanasīkāravasena upasaṃharanto “imehi dvācattālīsāya ākārehi”tiādimāha. Tattha na gayhūpaganti na gahaṇayoggaṃ. Sabhāvabhāvatoti sabhāvalakkhaṇato.

Evaṃ paṭikkūlamanasīkāraṃ dassetvā puna tattha sammasanacāraṃ pālīvaseneva dassetuṃ “tenāha bhagavā yā ceva kho panā”tiādimāha. Taṃ sabbaṃ suviṇṇeyyaṃ.

48. Evaṃ saccamaggarūpadhammavasena adhiṭṭhānahāraṃ dassetvā idāni avijjāvijjādīnampi vasena taṃ dassetuṃ “avijjāti ekattatā”tiādi vuttaṃ. Tattha “dukkhe aññāṇa”ntiādīsu yasmā avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhe aññāṇa”nti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇa”nti vuccati. Pubbanto atītaddhabhūtā khandhāyatanadhātuyo. Aparanto anāgataddhabhūtā. Pubbantāparanto tadubhayaṃ. Idappaccayatā saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni. Paṭiccasamuppannā dhammā avijjādīhi nibbattā saṅkhārādīdhammā.

Tatthāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāva paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “pubbante aññāṇaṃ yāva paṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇa”nti vuccati, evāyaṃ avijjā kiccato jātītopi kathitā. Ayañhi imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātito kathitā. Evaṃ kiccato jātito ca kathitāpi lakkhaṇato kathite eva sukathitā hotīti lakkhaṇato dassetuṃ “aññāṇa”ntiādi vuttaṃ.

Tattha ñāṇaṃ atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato aññāṇaṃ. Dassanantipi paññā, sā hi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā passituṃ na detīti adassanaṃ. Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti anabhisamayo. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti ananubodho asambodho appaṭivedho. Tathā sallakkhaṇaṃ upalakkhaṇaṃ paccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇantipi paññā, sā taṃ ākāraṃ sallakkhati upalakkhati paccupalakkhati samaṃ sammā ca apekkhati. Avijjā pana uppajjitvā tassa tathā kātuṃ na detīti asallakkhaṇaṃ anupalakkhaṇaṃ apaccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇanti ca vuccati.

Nāssa kiñci paccakkhakammaṃ atthi, sayañca appaccavekkhitvā katakammanti appaccakkhakammaṃ. Dummedhānaṃ bhāvo dummejjhaṃ. Bālānaṃ bhāvo bālyaṃ. Sampajaññanti paññā, sā atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sampajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ kāraṇaṃ pajānituṃ na detīti asampajaññaṃ. Mohanavasena moho. Pamohanavasena pamoho. Sammohanavasena sammoho. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Vaṭṭasmiṃ ohanati otaratīti avijjogho. Vaṭṭasmiṃ yojetīti avijjāyogo. Appahīnatṭhena ceva punappunaṃ uppajjanato ca avijjānusayo. Magge pariyuṭṭhitacorā viya addhike kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti viluppatīti avijjāpariyuṭṭhānaṃ. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya manussānaṃ nagarappaveso pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanāṃ pacchijjatīti avijjālaṅgī nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalaṇaṃ vā mūlanti akusalamūlaṃ. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti moho akusalamūlanti ayaṃ ekapadiko avijjāya atthuddhāro. Ayaṃ vemattatāti ayaṃ avijjāya vemattatā.

Vijjāti vindiyaṃ vindatīti vijjā, vijjhanaṭṭhena vijjā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā. “Dukkhe ñāṇa”ntiādīsu dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānāti passati paṭivijjhātīti

dukkhe ariyasacce visayabhūte ñāṇaṃ “dukkhe ñāṇa”nti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Paññāti tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātīti paññā. Pajānanākāro pajānanā. Aniccādīni vicinatīti vicayo. Pakārehi vicinatīti pavicayo. Catusaccadhamme vicinatīti dhammavicayo. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇavasena sallakkhaṇā. Tesamyeva pati pati upalakkhaṇavasena paccupalakkhaṇā. Paṇḍitabhāvo paṇḍiccaṃ. Kusalabhāvo kosallaṃ. Nipuṇabhāvo nepuṇṇaṃ. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena vebhabyā. Tesamyeva cintanavasena cintā. Aniccādīni upaparikkhatīti upaparikkhā. Bhūrīti pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇhaṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ - “bhūrī vuccati pathavī, tāya pathavisamāya vitthatāya paññāya samannāgatoti bhūripañño”ti. Api ca bhūrīti paññāyevetaṃ adhivacanaṃ. Bhūte atthe ramatīti bhūrī.

Kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. Yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyaṃ sampayuttaṃ vā yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe pariṇetīti pariṇāyikā. Aniccādivasena dhamme vipassatīti vipassanā. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti sampajaññaṃ. Uppathapaṭipanne sindhave vīthiāropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakūṭacittaṃ vīthiāropanatthaṃ vijjhatīti patodo viyāti patodo. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññāsaṅkhātaṃ indriyaṃ paññindriyaṃ. Avijjāya na kampaṭīti paññābalaṃ. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ paññāsattaṃ. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo paññāpāsādo. Ālokanaṭṭhena paññāva āloko paññāāloko.

Obhāsanaṭṭhena paññāva obhāso paññāobhāso. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto paññāpajjoto. Ratikaraṇaṭṭhena ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ paññāratanaṃ. Na tena sattā muyhanti, sayaṃ vā ārammaṇe na muyhatīti amoho. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti - yvāyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa paṭipakkho dhammavicayasasaṅkhāto amohova idhādhippetoti. Sammādiṭṭhīti yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. Dhammavicayasasaṅkhāto pasattho sundaro vā bojjhaṅgoti dhammavicayasambojjhaṅgo. Maggaṅganti ariyamaggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ. Ariyamaggassa antogadhataṃ maggapariyāpannanti.

Asaññāsamāpattīti saññāvirāgabhāvanāvasena pavattitā asaññābhavūpapattinibbattanasamāpattī. Anuppanne hi buddhe ekacce titthāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya saññāya dosaṃ passantī, saññāya sati hatthacchedādidukkhañceva sabbabhayāni ca honti, “alaṃ imāya saññāya, saññābhāvo santo”ti evaṃ saññāya dosaṃ passitvā saññāvirāgavasena catutthajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā asaññāsu nibbattanti. Cittaṃ nesaṃ cuticittanīrodheneva idha nivattati, rūpakkhandaṃ mattameva tattha nibbattati.

Te yathā nāma jiyāvegukkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati, evamevaṃ jhānavegukkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kālaṃ tiṭṭhanti. Jhānavege pana parikkhīṇe tattha rūpakkhandaṃ antaradhāyati, idha paṭisandhisaññā uppajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ - “asaññābhavūpapattinibbattanasamāpattī”ti. Vibhūtasaññāsamāpattīti

viññāṇaṇcāyatanasamāpatti. Sā hi paṭhamāruppaviññāṇassa paṭhamāruppasaññāyapi vibhāvanato “vibhūtasaññā”ti vuccati. Keci “vibhūtarūpasaññā”ti paṭhanti, tesam matena vibhūtarūpasamāpatti nāma sesāruppasamāpattiyo. Sesā samāpattiyo suviññeyyāva.

Nevasekkhanāsekkho jhāyīti jhānalābhī puthujjano. Ājāniyo jhāyīti arahā, sabbepi vā ariyapuggalā. Assakhaluṅko jhāyīti khaluṅkassasadiso jhāyī. Tathā hi khaluṅko asso damatham na upeti ito cito ca yathārucci dhāvati, evamevaṃ yo puthujjano abhiññālābhī, so abhiññā assādetvā “alamettāvatā, katamettāvatā”ti uttaridamathāya aparisakkanto abhiññācittavasena ito cito ca dhāvati pavattati, so “assakhaluṅko jhāyī”ti vutto. Diṭṭhuttaro jhāyīti jhānalābhī diṭṭhigatiko. Paññuttaro jhāyīti lakkhaṇūpanijjhānena jhāyī, sabbo eva vā paññādhiko jhāyī.

Saraṇo samādhīti akusalacittekkaggatā, sabbopi vā sāsavo samādhī. Araṇo samādhīti sabbo kusalābyākato samādhī, lokuttaro eva vā. Saverō samādhīti paṭighacittesu ekaggatā. Avero samādhīti mettācetovimutti. Anantaradukepi eseṇa nayo. Sāmisō samādhīti lokiyasamādhī. So hi anātikantavaṭṭāmisalokāmisatāya sāmiso. Nirāmisō samādhīti lokuttaro samādhī. Sasaṅkhāro samādhīti dukkhāpaṭipado dandhābhiñño sukhāpaṭipado ca dandhābhiñño. So hi sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme kicchena kasireṇa niggahetvā adhigantabbo. Itaro asaṅkhāro samādhī. Ekaṃsabhāvito samādhīti sukkhavipassakassa samādhī. Ubhayaṃsabhāvito samādhīti samathayānikassa samādhī. Ubhayato bhāvitabhāvano samādhīti kāyasakkhino ubhatobhāgavimuttassa ca samādhī. So hi ubhayato bhāgehi ubhayato bhāvitabhāvano.

Āgāḷhapaṭipadāti kāmānaṃ orohanapaṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. Nijjhāmapaṭipadāti kāmassa nijjhāpanavasena khedanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. Akkhamā paṭipadātiādīsu padhānakaraṇakāle sītādīni asahantassa paṭipadā, tāni nakkhamatīti akkhamā. Sahantassa pana tāni khamatīti khamā. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”tiādīnā nayena micchāvitakke sametīti samā. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti damā paṭipadā.

Evanti iminā vuttanayena. Yo dhammoti yo koci jātiādidhammo. Yassa dhammassāti tato aññassa jarādidhammassa. Samānabhāvoti dukkhādidbhāvena samānabhāvo. Ekattatāyāti samānatāya dukkhādidbhāvānaṃ ekībhāvena. Ekī bhavatīti anakopi “dukkha”ntiādīnā ekasaddābhidheyyatāya ekī bhavati. Etena ekattatāya lakkhaṇamāha. Yena yena vā pana vilakkhaṇoti yo dhammo yassa dhammassa yena yena bhāvena visadiso. Tena tena vemattaṃ gacchatīti tena tena bhāvena so dhammo tassa dhammassa vemattataṃ visadisattaṃ gacchatī, dukkhabhāvena samānopi jātiādiko abhinibbattiādibhāvena jarādikassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho. Iminā vemattatāya lakkhaṇamāha.

Idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ “sutte vā veyyākaraṇe vā”tiādi vuttaṃ. Tattha pucchitanti pucchāvasena desitasuttavasena vuttaṃ, na pana adhiṭṭhānahārassa pucchāvisayatāya. Sesam uttānameva.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. Tattha katamo parikkhāro hāroti parikkhārahāravibhaṅgo. Tattha yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāroti saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ “kiṃlakkhaṇo”tiādi vuttaṃ. Tattha hinoti attano phalaṃ paṭikāraṇabhāvaṃ gacchatīti hetu. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti paccayo. Kiñcāpi hetupaccayasaddehi kāraṇameva vuccati, tathāpi tattha visesaṃ vibhāgena dassetuṃ “asādhāraṇalakkhaṇo”tiādi vuttaṃ. Sabhāvo hetūti samānabhāvo bījaṃ hetu. Nanu ca bījaṃ aṅkurādisadisam na hotīti? No na hoti, aññato hi tādisassa anuppajjanato.

“Yathā vā panā”tiādināpi udāharaṇantaradassanena hetupaccayānaṃ visesameva vibhāveti. Tattha duddhanti khīraṃ. Dadhi bhavatīti ekattanayena abhedopacārena vā vuttaṃ, na aññathā. Na hi khīraṃ dadhi hoti. Tenevāha - “na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa cā”ti. Atha vā ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, dadhi tattha kālantare jāyati paccayantarasaṃyogena, tasmā na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca rasakhīravipākādīhi bhinnasabhāvattā. Evamevanti yathā hetubhūtaṃ khīraṃ phalabhūtena dadhinā na ekakālasamavadhānaṃ, evamaññassāpi hetussa phalena na ekakālasamavadhānaṃ, na tathā paccayassa, na hi paccayo ekantena phalena bhinnakālo evāti. Evampi hetupaccayānaṃ viseso veditabboti adhippāyo.

Evam bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ “ayañhi saṃsāro”tiādi vuttaṃ. Tattha “avijjā avijjāya hetū”ti vutte kiṃ ekasmiṃ cittuppāde anekā avijjā vijjantīti? Āha “purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū”ti. Tena ekasmiṃ kāle hetuphalānaṃ samavadhānaṃ natthīti etamevatthaṃ samattheti. Tattha “purimikā avijjā”tiādinā hetuphalabhūtānaṃ avijjānaṃ vibhāgaṃ dasseti. “Bījaṅkuro viyā”tiādinā imamatthaṃ dasseti - yathā bījaṃ aṅkurassa hetu hontaṃ samanantara hetutāya hetu hoti. Yaṃ pana bījato phalaṃ nibbattati, tassa bījaṃ parampara hetutāya hetu hoti. Evam avijjāyapi hetubhāve daṭṭhabbanti.

Puna “yathā vā panā”tiādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti. Tattha thālakanti dīpakapallikā. Anaggikanti aggim vinā. Dīpetunti jāletuṃ. Iti sabhāvo hetūti evam padīpujjālanādīsu aggiādipadīpasadisam kāraṇaṃ sabhāvo hetu. Parabhāvo paccayoti tattheva kapallikāvaṭṭitelādisadiso aggito añño sabhāvo paccayo. Ajjhattikoti niyakajjhattiko niyakajjhatte bhavo. Bāhiroti tato bahibhūto. Janakoti nibbattako. Pariggāhakoti upatthambhako. Asādhāraṇoti āveṇiko. Sādhāraṇoti aññesampi paccayuppannānaṃ samāno.

Idāni yasmā kāraṇaṃ “parikkhāro”ti vuttaṃ, kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalaṃ yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānaṃ sambandho, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “avupacchedattho”tiādi vuttaṃ. Tattha kāraṇaphalabhāvena sambandhatā santati. Ko ca tattha sambandho, ko kāraṇaphalabhāvo ca? So eva avupacchedattho. Yo phalabhūto aññassa akāraṇaṃ hutvā nirujjhati, so vupacchinno nāma hoti, yathā taṃ arahato cuticittaṃ. Yo pana attano anurūpassa phalassa hetu hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hoti, hetuphalasambandhassa vijjāmānattāti āha - “avupacchedattho santatiattho”ti.

Yasmā ca kāraṇato nibbattaṃ phalaṃ nāma, na anibbattaṃ, tasmā “nibbattiattho phalattho”ti vuttaṃ. Yasmā pana purimabhavena anantarabhavapaṭisandhānavasena pavattā upapattikkhandhā punabbhavo, tasmā vuttaṃ - “paṭisandhiattho punabbhavattho”ti. Tathā yassa puggalassa kilesā uppajjanti, taṃ palibundhenti

sammā paṭipajjitum na denti. Yāva ca maggena asamugghātītā, tāva anusenti nāma, tena vuttaṃ - “palibodhattho pariyuṭṭhānattho, asamugghātattho anusayattho”ti. Pariññābhisamayavasena pariññāte na kadāci taṃ nāmarūpaṅkurassa kāraṇaṃ hessatīti āha - “apariññātattho viññāṇassa bījattho”ti. Yattha avupacchedo tattha santatīti yattha rūpārūpappavattiyam yathāvutto avupacchedo, tattha santativohāro. Yattha santati tattha nibbattītiādi paccayaparamparadassanaṃ hetuphalasambandhavibhāvanameva.

“Yathā vā pana cakkhuṅca paṭiccā”tiādinā “sabhāvo hetū”ti vuttamevattham vibhāgena dasseti. Tattha sannissayatāyāti upanissayapaccayatāya. Manasikāroti kiriyaṃanodhātu. Sā hi cakkhuviññāṇassa viññāṇabhāvena samānajātītāya sabhāvo hetu. Saṅkhārā viññāṇassa paccayo sabhāvo hetūti puññādiabhisāṅkhārā paṭisandhiviññāṇassa paccayo, tattha yo sabhāvo, so hetūti. Saṅkhārāti cettha sabbo lokiyo kusalākusalaṭṭupādo adhippeto. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Evaṃ yo koci upanissayo sabbo so parikkhāroti yathāvuttappabhedo yo koci paccayo, so sabbo attano phalassa parikkharaṇato abhisāṅkharaṇato parikkhāro. Tassa niddhāretvā kathanam parikkhāro hāroti.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā nīṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. Tattha katamo samāropano hāroti samāropanahāravibhaṅgo. Tattha ekasmiṃ padaṭṭhāneti yasmim kismiñci ekasmiṃ kāraṇabhūte dhamme suttena gahite. Yattakāni padaṭṭhānāni otarantīti yattakāni aññesaṃ kāraṇabhūtāni tasmim dhamme samosaranti. Sabbāni tāni samāropayitabbānīti sabbāni tāni padaṭṭhānāni padaṭṭhānabhūtā dhammā sammā niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropetabbā, desanāruḷhe viya katvā kathetabbāti attho. Yathā āvaṭṭe hāre “ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhāna”nti vacanato anekesaṃ padaṭṭhānānaṃ pariyesanā vuttā, evamidhāpi bahūnaṃ padaṭṭhānānaṃ samāropanā kātabbāti dassento “yathā āvaṭṭe hāre”ti āha. Na kevalaṃ padaṭṭhānavaseneva samāropanā, atha kho vevacanabhāvanāpahānavasenapi samāropanā kātabbāti dassento “tattha samāropanā catubbidhā”tiādimāha.

Kasmā panettha padaṭṭhānavevacanāni gahitāni, nanu padaṭṭhānavevacanahāre eva ayamatto vibhāvitoti? Saccametaṃ, idha pana padaṭṭhānavevacanaggahaṇaṃ bhāvanāpahānānaṃ adhiṭṭhānavisayadassanattañceva tesam adhivacanavibhāgadassanattañca. Evañhi bhāvanāpahānāni suviññeyyāni honti sukarāni ca paññāpetum. Idaṃ padaṭṭhānanti idaṃ tividhaṃ sucariṭaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādassa visayādhiṭṭhānabhāvato padaṭṭhānaṃ. Tattha “kāyika”ntiādinā tīhi sucaritehi sīlādayo tayo khandhe samathavipassanā tatiyacatutthaphalāni ca niddhāretvā dasseti, taṃ suviññeyyameva. Vanīyatīti vanaṃ, vanati, vanute iti vā vanaṃ. Tattha yasmā pañca kāmagaṇā kāmataṇhāya, nimittaggāho anubyañjanaggāhassa, ajjhāttikabāhirāni āyatanāni tappaṭibandhachandarāgādīnaṃ, anusayā ca pariyuṭṭhānānaṃ kāraṇāni honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “pañca kāmagaṇā”tiādi vuttaṃ.

51. Ayaṃ vevacanena samāropanāti yo “rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, anāgāmiaphalaṃ, kāmadhātusamatikkamana”nti etehi pariyāyavacanehi tatiyaphalassa niddeso, tathā yo “avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ,

aggaphalaṃ arahattaṃ, tedhātukasamatikkamana’’nti etehi pariyāyavacanehi catutthaphalassa niddeso, yo ca ‘’paññindriya’’ntiādīhi pariyāyavacanehi paññāya niddeso, ayaṃ vevacanehi ca samāropanā.

Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhītiādi lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kevalaṃ tattha ekalakkhaṇattā avuttānampi vuttabhāvadassanavaseneva āgataṃ, idha bhāvanāsamāropanavasenāti ayameva viseso. Kāyānupassanā visesato asubhānupassanā eva kāmarāgatadekaṭṭhakilesānaṃ ekantapaṭipakkhāti asubhasaññā kabalīkārāhārapariññāya paribandhakilesā kāmupādānaṃ kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpadhammapariññāya paṭipakkhakilesā rūpadhammesu rāgo chandāgatigamananti etesaṃ pāpadhammānaṃ pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti ‘’kāye kāyānupassī viharanto’’tiādinā.

Tathā vedanānupassanā visesato dukkhānupassanāti, sā -

’’Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato’’ti. -

Ādivacanato sabbaṃ vedanaṃ ‘’dukkha’’nti passantī sukhasaññāya vedanāhetupariññāya paribandhakilesānaṃ gosīlādīhi bhavasuddhi hotīti vedanāssādena pavattassa bhavupādānasāṅkhātassa silabbatupādānassa vedanāvasena ‘’anattaṃ me acarī’’tiādinayappavattassa byāpādakāyaganthassa dosasallassa vedanāssādavaseneva pavattassa bhavayogabhavābhavabhavoghasāṅkhātassa bhavarāgassa bhavapariññāya paribandhakakilesānaṃ vedanāvisayassa rāgassa dosāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti etamatthaṃ dasseti ‘’vedanāsu vedanānupassī’’tiādinā.

Tathā cittānupassanā visesato aniccānupassanāti, sā cittaṃ ‘’anicca’’nti passantī tattha yebhuyyena sattā niccasaññinoti niccasaññāya viññāṇahārapariññāya paribandhakilesānaṃ niccābhinivesapaṭipakkhato eva diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogasīlabbataparāmāsakāyaganthadiṭṭhāsavadiṭṭhoghasāṅkhātāya diṭṭhiyā niccasaññānimitassa ‘’seyyohamasmī’’tiādinayappavattassa mānasallassa saññāpariññāya paṭipakkhakilesānaṃ saññāya rāgassa diṭṭhābhinivesassa appahīnattā uppajjanakassa bhayāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti ‘’citte cittānupassī’’tiādinā.

Tathā dhammānupassanā visesato anattasaññāti, sā saṅkhāresu attasaññāya manosañcetanāhārapariññāya paṭipakkhakilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ‘’idameva sacca’’nti pavattassa micchābhinivesassa micchābhinivesahetukāya avijjāyogaavijjāsavaavijjoghamohasallasāṅkhātāya avijjāya saṅkhārapariññāya paribandhakilesānaṃ saṅkhāresu rāgassa mohāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti ‘’dhammesu dhammānupassī viharanto’’tiādinā. Sesam uttānameva.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

Evam suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni pakiranto viya susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālāṅkāresu nānāvidharaṃsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya mahāpathaviṃ parivattetvā pappatakojaṃ khādāpento viya yojanikamadhugaṇḍaṃ pīletvā sumadhurasam pāyento viya ca āyasmā mahākaccāno nānāsuttapadesa udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te ekasmiṃyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṃ ārabhi. Ārabhanto ca yāyaṃ niddesavāre -

52. “Soḷasa hārā paṭhamam, disalocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta”nti. -

Gāthā vuttā. Yasmā taṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti, vippakiṇṇavisayattā, nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttapadesehi hārānaṃ vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṃ payojeti, ekasmiṃyeva suttapadesa soḷasa hāre yojetvāva tadanantaraṃ nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā “soḷasa hārā paṭhama”nti gātham paccāmasitvā “tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo, hārasampāte”ti āha. Tassattho - “tassā gāthāya niddeso kattha daṭṭhabbo”ti. Etena suttesu hārānaṃ yojanānayadassanaṃ hārasampātavāroti dasseti. Hārasampātapaḍaṇḍa attho vutto eva.

Arakkhiteṇa cittenāti cakkhudvārādīsu satiārakkhābhāvena agutteṇa cittenā. Micchādiṭṭhihateṇāti sassatādimicchābhīnivesadūsiteṇa. Thinamiddhābhībhūteṇāti cittassa kāyassa ca akalyatālakkaṇehi thinamiddhehi ajjhotthaṇa. Vasaṃ māraṇaṃ gacchatīti kilesamārādīnaṃ yathākāmaṃ karaṇīyo hotīti ayaṃ tava gāthāya paḍattho.

Pamādanti “arakkhiteṇa cittenā”ti idaṃ paḍaṃ chasu dvāresu sativosaggaḷakkaṇaṃ pamādaṃ katheti. Taṃ maccuno paḍanti taṃ pamajjanaṃ guṇamāraṇato maccusaṅkhātassa māraṇaṃ vasavattanaṭṭhānaṃ, tena “arakkhiteṇa cittenā, vasaṃ māraṇaṃ gacchatī”ti paṭhamapaḍaṃ catutthapaḍaṇḍa sambandhitvā dasseti. So vipallāso yaṃ aniccassa khandhapañcakassa “nicca”nti dassanaṃ, so vipallāso vipariyesaggāho. Tenevāha - “viparīttaggāhalakkaṇo vipallāso”ti. Sabbam vipallāsasāmaññaṇa gahetvā tassa adhiṭṭhānaṃ pucchati “kiṃ vipallāsayatī”ti. Sāmaññaṇa ca viseso adhiṭṭhānabhāvena voharīyatīti āha - “saññaṇaṃ cittaṃ diṭṭhimītī”ti. Taṃ “vipallāsayatī”ti paḍaṇḍa sambandhitabbaṃ. Tesu saññāvipallāso sabbamuduko, aniccādikassa visayassa micchāvasena upaṭṭhitākāraggaṇaṃamattaṃ migapotakānaṃ tiṇapurisakesu purisoti uppannasaññā viya. Cittavipallāso tato balavataro, amaṇiādike visaye maṇiādiākārena upaṭṭhahante tathā sanniṭṭhānaṃ viya niccādito sanniṭṭhānamattaṃ. Diṭṭhivipallāso pana sabbabalavataro yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā naṃ sassatādivasena “idameva saccaṃ moghamañña”nti abhinivisanto pavattati. Tattha saññāvipallāso cittavipallāsassa kāraṇaṃ, cittavipallāso diṭṭhivipallāsassa kāraṇaṃ hoti.

Idāni vipallāsānaṃ pavattiṭṭhānaṃ visayaṃ dassetuṃ “so kuhiṃ vipallāsayati, catūsu attabhāvavattḥūsū”ti āha. Tattha attabhāvavattḥūsūti pañcasu upādānakkhandhesu. Te hi āhito ahaṃ māno etthāti attā, “attā”ti bhavati ettha buddhi vohāro cāti attabhāvo, so eva subhādīnaṃ vipallāsassa ca adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti “attabhāvavattḥū”ti vuccati. “Rūpaṃ attato samanupassatī”tiādinā tesam sabbavipallāsamūlabhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhāvena attabhāvavattḥutaṃ dassetvā puna vipallāsānaṃ pavattiākārena saddhiṃ visayaṃ

vibhajitvā dassetum “rūpaṃ paṭhamam vipallāsavatthu asubhe subha”nti vuttaṃ. Taṃ sabbam suviññeyyam. Puna mūlakāraṇavasena vipallāse vibhajitvā dassetum “dve dhammā cittassa saṃkilesā”tiādimāha. Tattha kiñcāpi avijjārahitā taṇhā natthi, avijjā ca subhasukhasaññānampi paccayo eva, tathāpi taṇhā etāsaṃ sātisaṃ paccayoti dassetum “taṇhānivutaṃ...pe... dukkhe sukha”nti vuttaṃ. Diṭṭhinivutanti diṭṭhisīsenā avijjā vuttāti avijjānivutanti attho. Kāmañcettha taṇhārahitā diṭṭhi natthi, taṇhāpi diṭṭhiyā paccayo eva. Taṇhāpi “niccaṃ attā”ti ayoniso ummujjantānaṃ tathāpavattamicchābhinivesassa moho visesapaccayoti dassetum “diṭṭhinivutaṃ...pe... attā”ti vuttaṃ.

Yo diṭṭhivipallāsoti “anicce niccaṃ, anattani attā”ti pavattampi vipallāsadvayaṃ sandhāyāha - “so atītaṃ rūpaṃ...pe... atītaṃ viññāṇaṃ attato samanupassatī”ti. Etena aṭṭhārasavidhopi pubbantānukappikavādo pacchimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. Taṇhāvipallāsoti taṇhāmūlako vipallāso. “Asubhe subhaṃ, dukkhe sukha”nti etaṃ vipallāsadvayaṃ sandhāya vadati. Anāgataṃ rūpaṃ abhinandatīti anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhābhinandanavasena abhinandatīti. Anāgataṃ vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ abhinandatīti etthāpi eseṇa nayo. Etena catucattālīsavidhopi aparantānukappikavādo yebhuyyena purimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. Dve dhammā cittassa upakkilesāti evaṃ paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇanti visesato dve dhammā cittassa upakkilesā taṇhā ca avijjā cāti te sarūpato dasseti. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhatīti paṭipakkhavasena paṭipakkhavasena upakkilesabhāvaṃyeva vibhāveti, na hi taṇhāavijjāsu pahīnāsu koci saṃkilesadhammo na pahīyatīti. Yathā ca vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ taṇhāvijjā, evaṃ sakalassāpi vaṭṭassa mūlakāraṇanti yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetum “tesa”ntiādi vuttaṃ. Tattha tesanti yesaṃ arakkhitaṃ cittaṃ micchādiṭṭhihataṇa, tesaṃ. “Avijjānīvaraṇāna”ntiādinā māraṇaṃ vasagamanena anādimatisaṃsāre saṃsaraṇanti dasseti.

Thinamiddhābhībhūtenāti ettha “thinaṃ nāma”tiādinā thinamiddhānaṃ sarūpaṃ dasseti. Tehi cittassa abhībhūtatā suviññeyyāvāti taṃ anāmasitvā kilesamāraggaṇeṇeva taṃnimittā abhisāṅkhāramārahandaṃmāramaccumārā gahitā evāti “kilesamāraṇaṃ ca sattaṃmāraṇaṃ cā”ti ca-saddena vā tesampi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. So hi nivuto saṃsārābhīmukhoti so māraṇaṃ gato, tato eva nivuto kilesehi yāva na māraṇabandhanaṃ chijjati, tāva saṃsārābhīmukhova hoti, na visaṅkhārābhīmukhoti adhippāyo. Imāni bhagavatā dve saccāni desitāni. Kathaṃ desitāni?

Tattha duvidhā kathā abhidhammanissitā ca suttantanissitā ca. Tāsu abhidhammanissitā nāma arakkhitaṇa cittaṇāti rattampi cittaṃ arakkhitaṃ, duṭṭhampi cittaṃ arakkhitaṃ, mūḷhampi cittaṃ arakkhitaṃ. Tattha rattam cittaṃ aṭṭhannaṃ lobhasahagatacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, duṭṭham cittaṃ dvinnaṃ paṭighacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, mūḷham cittaṃ dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Yāva imesaṃ cittuppādānaṃ vasena indriyānaṃ agutti agopāyanā apālanā anārakkhā sativosaggo pamādo cittassa asaṃvaro, evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ catunnaṃ diṭṭhisampayuttacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, thinamiddhābhībhūtaṃ nāma cittaṃ pañcannaṃ sasaṅkhārikākusalacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Evaṃ sabbepi aggahitaṃgahaṇeṇa dvādasa akusalacittuppādā honti. Te “katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”tiādinā cittuppādakaṇḍe

akusalacittuppadadesanāvasena vitthārato vattabbā. Mārassāti ettha pañca mārā. Tesu kilesamārassa catunnaṃ āsavānaṃ catunnaṃ oghānaṃ catunnaṃ yogānaṃ catunnaṃ ganthānaṃ catunnaṃ upādānānaṃ aṭṭhannaṃ nīvaraṇānaṃ dasannaṃ kilesavatthūnaṃ vasena āsavagocchakādīsu vuttanayena, tathā “jātimado gottamado ārogyamado”tiādinā khuddakavatthuvibhaṅge āgatānaṃ sattannaṃ kilesānañca vasena vibhāgo vattabbo. Ayaṃ tāvettha abhidhammanissitā kathā.

Suttantanissitā pana arakkhitena cittenāti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenam cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhiññādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati. Sotena ...pe... ghānena... jivhāya... kāyena... manasā...pe... manindriyena saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihatena cāti micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchābhinivisantassa ayoniso ummujjantassa “sassato lokoti vā...pe... neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti vā yā diṭṭhi, tāya hataṃ upahataṃ. Yā ca kho “imā cattāro sassatavādā...pe... pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā”ti brahmajāle pañcattaye ca āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, tasmaṃ vasena cittassa micchādiṭṭhihatabhāvo kathetabbo.

Thinamiddhābhibhūtenāti thinaṃ nāma cittassa akammaññatā. Middhaṃ nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā. Tathā thinaṃ anussāhasaṃhananaṃ. Middhaṃ asattivighāto. Iti thinena middhena ca cittaṃ abhibhūtaṃ ajjhotthaṭaṃ upaddutaṃ saṅkocanappattaṃ layāpannaṃ. Vasaṃ mārassa gacchatīti vaso nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇatti. Māroti pañca mārā - khandhamāro abhisāṅkhāramāro maccumāro devaputtamāro kilesamāroti. Gacchatīti tesam vasaṃ icchaṃ...pe... āṇattiṃ gacchati upagacchati upeti vattati anuvattati nātikamatīti. Tena vuccati - “vasaṃ mārassa gacchatī”ti.

Tattha yathāvuttā akusalā dhammā, taṇhāvijjā eva vā samudayasaccaṃ. Yo so “vasaṃ mārassa gacchatī”ti vutto, so ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto, te pañcakkhandhā dukkhasaccaṃ. Evaṃ bhagavatā idha dve saccāni desitāni. Tenevāha - “dukkhaṃ samudayo cā”ti. Tesam bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ desetīti vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāyā”ti vuttaṃ. Kathaṃ desetīti ce -

“Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocarō;
Sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe”ti. -

Gāthāya. Tassattho - yasmā arakkhitena cittaṃ vasaṃ mārassa gacchati, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena rakkhitacitto assa. Sammāsaṅkappagocaroti yasmā kāmasaṅkappādimicchāsaṅkappagocarō tathā tathā ayoniso vikappetvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhāti. Tato eva ca micchādiṭṭhihatena cittaṃ vasaṃ mārassa gacchati, tasmā yonisomanasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocarō assa. Sammādiṭṭhiṃ purakkhatvāti sammāsaṅkappagocaratāya vidhutamicchādassano kammassakatālakkaṇaṃ yathābhūtañāṇalakkaṇaṃca sammādiṭṭhiṃ pubbaṅgamaṃ katvā sīlasamādhīsu yuttappayutto. Tato eva ca ñatvāna udayabbayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādaṃ

nirodhañca ñatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamagge gaṇhanto aggamaggena thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti evaṃ sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu khīṇāsavo yathāsambhavaṃ tividhadukkhātāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo jaheyya, tāsamaṃ parabhaṅge nibbāne tiṭṭheyyāti attho.

Yaṃ taṇhāya avijjāya ca pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti pahānassa nirodhassa paccayabhāvato asaṅkhatadhātu pahānaṃ nirodhoti ca vuttā. Imāni cattāri saccānīti purimagāthāya purimāni dve, pacchimagāthāya pacchimāni dveti dvīhi gāthāhi bhāsītāni imāni cattāri ariyasaccāni. Tesu samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sabbagatijahanaṃ phalaṃ, rakkhitaṭṭhatādiko upāyo, arakkhitaṭṭhatādinisedhanamukhena rakkhitaṭṭhatādīsu niyojanaṃ bhagavato āṇattīti. Evaṃ desanāhārapadatthā assādādayo niddhāretabbā. Tenevāha - “niyutto desanāhārasampāto”ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Evaṃ desanāhārasampātaṃ dassetvā idāni vicayahārasampātaṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ “tattha taṇhā duvidhā”tiādi āradham. Tattha kusalāti kusaladhammārammaṇā. Kusala-saddo cettha bāhitikasutte viya anavajjatthe daṭṭhabbo. Kasmā panettha taṇhā kusalapariyāyena uddhaṭṭa? Heṭṭhā desanāhāre vipallāsahetubhāvena taṇhaṃ uddharitvā tassā vasena saṃkilesapakkho dassito. Vicittapaṭibhānatāya pana idhāpi taṇhāmukheneva vodānapakkhaṃ dassetuṃ kusalapariyāyena taṇhā uddhaṭṭa. Tattha saṃsāraṃ gametīti saṃsāragāminī, saṃsāranāyikāti attho. Apacayaṃ nibbānaṃ gametīti apacayagāminī. Kathaṃ pana taṇhā apacayagāminīti? Āha “pahānataṇhā”ti. Tadaṅgādippahānassa hetubhūtaṃ taṇhā. Kathaṃ pana ekantasāvajjāya taṇhāya kusalabhāvoti? Sevitabbabhāvato. Yathā taṇhā, evaṃ mānopi duvidho kusalopi akusalopi, na taṇhā evāti taṇhāya nidassanabhāvena māno vutto.

Tattha mānassa yathādhippetamaṃ kusalādibhāvaṃ dassetuṃ “yaṃ mānaṃ nissāyā”tiādimāha. Vuttañhetamaṃ bhagavatā - “mānamahaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”tiādi. Yaṃ nekkhammassitaṃ domanassantiādi “kusalā”ti vuttataṇhāya sarūpadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma -

“Tattha katamāni cha nekkhammassitāni domanassāni? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmaṃvirāganirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbete rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihā, pihāpaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammassitaṃ domanassa”nti -

Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātāariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhāpetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi

pakkhaṃ imampi māsaṃ, imampi saṃvaccharaṃ, vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ sampāpuṇitaṃ nāsakkhi''nti anusocato uppannaṃ domanassaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussativasena paṭhamajjhānādivasena paṭipattiyaṃ hetubhāvena uppajjanato nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma. Ayaṃ taṇhā kusalāti ayaṃ ''pihā''ti vuttā taṇhā kusalā. Kathaṃ? Rāgavirāgā cetovimutti, tadārammaṇā kusalāti. Idaṃ vuttaṃ hoti - rāgavirāgā cetovimutti, na sabhāvena kusalā, anavajjaṭṭhena kusalā. Taṃ uddissa pavattiyā tadārammaṇā pana taṇhā kusalārammaṇatāya kusalāti. Avijjāvirāgā paññāvimutti anavajjaṭṭhena kusalā. Tassāti paññāvimuttiyaṃ. Yāya vasena ''tasmā rakkhitaṃ''ti gāthāyaṃ ''sabbā duggatiyo jahe''ti vuttaṃ.

Iti cirataraṃ vipassanāparivāsaṃ parivasitvā dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya adhigatāya paññāvimuttiyaṃ vasena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ ''tassā ko pavicayo''tiādi āraddhaṃ. Tattha yasmā paññāvimutti ariyamaggamūlikā, tasmā catutthajjhānapādaṃ ariyamaggadhamme uddisitvā tesāṃ āgamanapaṭipadaṃ dassetuṃ ''kattha daṭṭhabbo, catutthe jhāne''tiādi vuttaṃ. Tattha pāramitāyāti ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya. Yehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ vuttaṃ, tāni aṅgāni dassetuṃ ''parisuddha''ntiādi vuttaṃ.

Tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvena parisuddhaṃ. Parisuddhattā eva pariyodātaṃ, pabhassaranti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena vītarāgādiāṅgaṇattā anaṅgaṇaṃ. Anaṅgaṇattā eva vigatūpakkilesaṃ, aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati, subhāvitattā mudubhūtaṃ vasibhāvappattanti attho. Vase vattamānañhi cittaṃ ''mudū''ti vuccati. Muduttā eva ca kammaniyaṃ, kammakkhamaṃ kammayogganti attho. Mudunñhi cittaṃ kammaniyaṃ hoti, evaṃ bhāvitāṃ mudunña hoti kammaniyaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, citta''nti. Etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhitaṃ. Ṭhitattāyeva āneñjappattaṃ, acaṃ niriñjananti attho.

Mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhitaṃ. Saddhādīhi pariggahitattā āneñjappattaṃ. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyaṃ.

Aparo nayo - catutthajjhānasamādhinā samāhitaṃ cittaṃ nīvaraṇadūribhāvena parisuddhaṃ. Vitakkādisamatikkamena pariyodātaṃ. Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena anaṅgaṇaṃ. Icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaapaccayānanti attho. Abhiññādīnaṃ cittupakkilesānaṃ vigamena vigatūpakkilesaṃ. Ubhayampi cetāṃ anaṅgaṇasuttavattasuttānaṃ vasena veditaṃ. Vasippattiyā mudubhūtaṃ. Iddhipādabhāvūpagamena kammaniyaṃ. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena ṭhitaṃ āneñjappattaṃ. Yathā āneñjabhāvappattaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhitanti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyaṃ pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Tenevāha - ''so tattha aṭṭhavidhaṃ adhigacchati cha abhiññā dve ca visese''ti.

Tattha soti adhigatacatutthajjhāno yogī. Tatthāti tasmīṃ catutthajjhāne adhiṭṭhānabhūte. Aṭṭhavidhaṃ adhigacchatīti aṭṭhavidhaṃ guṇaṃ adhigacchati. Ko

pana so aṭṭhavidho guṇoti? Āha “cha abhiññā dve ca visese”ti. Manomayiddhi vipassanāññaṇa. Taṃ cittanti catutthajjhānacittaṃ. “Yato parisuddhaṃ, tato pariyoḍāta”ntiādinā purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇavacananti dasseti. Tadubhayanti yesaṃ rāgādiāṅgaṇānaṃ abhijjhādiupakkilesānaṃca abhāvena “anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesa”nti ca vuttaṃ. Tāni aṅgaṇāni upakkilesā cāti taṃ ubhayaṃ. Tadubhayaṃ taṇhāsabhāvattā taṇhāya anulomanato ca taṇhāpakkho. Yā ca iñjanāti yā ca cittassa asamādānena phandaṇā. Aṭṭhitīti anavaṭṭhānaṃ. Ayaṃ diṭṭhipakkhoti yā iñjanā aṭṭhiti ca, ayaṃ micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho.

“Cattāri indriyānī”tiādinā vedanātopi catutthajjhānaṃ vibhāveti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ upari abhiññādhigamāya abhinīhārakkhamaṃ hoti. Sā ca abhinīhārakkhamatā cuddasahi ākārehi ciṇṇavasibhāvasseva hoti. So ca vasibhāvo aṭṭhasamāpattilābhino, na rūpāvacarajjhānamattalābhinoti āruppasamāpattiyā manasikāravidhiṃ dassento “so uparimaṃ samāpattiṃ santato manasikarotī”tiādimāha. Tattha uparimaṃ samāpattinti ākāsaṇācāyatanaṃ samāpattiṃ. Santato manasikarotīti aṅgasantatāyapi ārammaṇasantatāyapi “santā”ti manasikaroti. Yato yato hi āruppasamāpattiṃ santato manasikaroti, tato tato rūpāvacarajjhānaṃ avūpasantaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tenevāha - “tassa uparimaṃ...pe... saṇṭhahatī”ti. Ukkaṇṭhā ca paṭighasaññāti paṭighasaññāsāṅkhātāsu pañcaviññāsaññāsu anabhirati saṇṭhahatī. “So sabbaso”tiādinā ekadesena āruppasamāpattiṃ dasseti. Abhiññābhinihāro rūpaññāti rūpāvacarasaññā nāmetā yāvadeva abhiññatthābhinihāramattaṃ, na pana arūpāvacarasamāpattiyo viya santāti adhippāyo. Vokāro nānattasaññāti nānattasaññā nāmetā nānārammaṇesu vokāro, tattha cittassa ākulappavattīti attho. Samatikkamatīti evaṃ tattha ādīnavadassī hutvā tā samatikkamati. Paṭighasaññā cassa abbatthaṃ gacchatīti assa ākāsaṇācāyatanaṃ samāpattiṃ adhigacchantassa yogino dasapi paṭighasaññā vigacchanti. Iminā paṭhamāruppasamāpattimāha.

Evaṃ samāhitassāti evaṃ iminā vuttanayena rūpāvacarajjhāne cittekaggatāyapi samatikkamena samāhitassa. Samāhitassāti āruppasamādhinā santavuttinā samāhitassa. Obhāsoti yo pure rūpāvacarajjhānobhāso. Antaradhāyatīti so rūpāvacarajjhānobhāso arūpāvacarajjhānasamāpajjanakāle vigacchati. Dassanañcāti rūpāvacarajjhānacakkhunā dassanaṃca antaradhāyati. So samādhīti so yathāvutto rūpārūpasamādhī. Chaṅgasamannāgatoti upakāraparikkhārasabhāvabhūtehi chahi aṅgehi samannāgato. Paccavekkhitabboti pati avekkhitabbo, punappunaṃ cintetabboti attho. Paccavekkhaṇākāraṃ saha visayena dassetuṃ “anabhijjhāsahagata”ntiādi vuttaṃ. Tattha sabbaloketi sabbasmiṃ piyarūpe sātārūpe sattaloke saṅkhārāloke ca. Tena kāmacchandassa pahānamāha. Tathā “abyāpanna”ntiādinā byāpādakosajjasārambhasāṭṭheyyavikkhepasammosānaṃ pahānaṃ. Puna tāni cha aṅgāni samathavipassanāvasena vibhajitvā dassetuṃ “yaṇca anabhijjhāsahagata”ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

54. Ettāvatā “paññāvimuttī”ti vuttassa arahattaphalassa samādhimukhena pubbhāgaṭṭhapaṭipadaṃ dassetvā idāni arahattaphalasamādhim dassetuṃ “so samādhī”tiādi vuttaṃ. Tattha so samādhīti yo so sammāsamādhī. Pubbe vuttassa ariyamaggasamādhissa phalabhūto samādhī pañcavidhena veditabbo idāni vuccamānehi pañcahi paccavekkhaṇaṇānehi attano paccavekkhitabbākārasaṅkhātēna pañcavidhena veditabbo. “Ayaṃ samādhī paccuppannasukho”tiādīsu arahattaphalasamādhī appitappitakkhaṇe sukhattā

paccuppannasukho. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā āyatiṃ sukhavipāko. Kilesehi ārakattā ariyo. Kāmāmisavattāmisalokāmisānaṃ abhāvā nirāmisō. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā akāpurisasevito. Aṅasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca santo. Atittikaraṭṭhena paṇīto. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesapaṭippassaddhibhāvena vā laddhattā paṭippassaddhiladdho. Passaddhaṃ passaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhikilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhiladdho. Ekodibhāvena adhigatattā, ekodibhāvameva vā adhigatattā ekodibhāvādhigato. Appaguṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena paccanīkadhamme niggaṃha kilese vāretvā anadhigatattā nasasaṅkhāraniggaṃhavarītagatoti.

Yato yato bhāgato taṅca samādhīṃ samāpajjanto, tato vā vuṭṭhahanto sativapullappatto satova samāpajjati satova vuṭṭhahati, yathāparicchinnaḥ kālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiṃ sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhantassa paccattameva aparappaccayaññaṃ uppajjati, ayameko ākāro. Esa nayo sesesupi. Evametesam pañcannaṃ paccavekkhitabbākārānaṃ vasena samādhī pañcavidhena veditabbo.

Puna “yo ca samādhī”tiādinā arahattaphale samathavipassanāvibhāgaṃ dasseti. Tattha samādhisukhassa “sukha”nti adhippetattā “yo ca samādhī paccuppannasukho, yo ca samādhī āyatiṃ sukhavipāko, ayaṃ samatho”ti vuttaṃ. Ariyanirāmisādhībhāvo pana paññānubhāvena nipphajjatīti āha - “yo ca samādhī ariyo...pe... ayaṃ vipassanā”ti.

Evaṃ arahattaphalasamādhīṃ vibhāgena dassetvā idāni tassa pubbabhāgaṭṭhapaṭipadaṃ samādhivibhāgena dassetuṃ “so samādhī”ti vuttaṃ. Tattha so samādhīti yo so arahattaphalasamādhissa pubbabhāgaṭṭhapaṭipadāyaṃ vutto rūpāvacaracatutthajjhānasamādhī, so samādhī. Pañcavidhenāti vakkhamānena pañcappakārena veditabbo. “Pītipharaṇatā”tiādīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā cetopharaṇatā nāma. Ālokapharaṇe uppajjatīti dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā nāma. Paccavekkhaṇaṇāṇaṃ paccavekkhaṇānimittaṃ nāma. Vuttampi cetam “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracitte ñāṇaṃ cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇaṇāṇaṃ paccavekkhaṇānimitta”nti.

Idha samathavipassanāvibhāgaṃ dassetuṃ “yo ca pītipharaṇo”tiādi vuttaṃ. Ettha ca paññāsīsena desanā katāti paññāvasena saṃvaṇṇanā katā. Paññā pītipharaṇatātiādīsu samādhisahagatā evāti tattha samādhivasena samatho uddhaṭo. Tasmā pītisukhacetopharaṇatā visesato samādhivipphāravasena ijjhantīti tā “samatho”ti vuttā. Itarāni ñāṇavipphāravasenāti tāni “vipassanā”ti vuttāni.

55. Idāni taṃ samādhīṃ ārammaṇavasena vibhajitvā dassetuṃ “dasa kasiṇāyatanāni”tiādi vuttaṃ. Tattha kasiṇajjhānasasaṅkhātāni kasiṇāni ca tāni yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca āyatanāni cāti kasiṇāyatanāni. Pathavīkasiṇanti kataparikkammaṃ pathavīmaṇḍalampi, tattha pavattaṃ uggahapaṭibhāganimitampi, tasmīṃ nimitte

uppannajjhānampi vuccati. Tesu jhānaṃ idhādhippetam. Ākāsakaṣiṇanti kaṣiṇugghātimākāse pavattapaṭhamāruppajjhānaṃ. Viññāṇakaṣiṇanti paṭhamāruppaviññāṇārammaṇaṃ dutiyāruppajjhānaṃ. Pathavīkaṣiṇādike suddhasamathabhāvanāvasena pavattite sandhāya “imāni aṭṭha kaṣiṇāni samatho”ti vuttaṃ. Sesakaṣiṇadvayaṃ vipassanādhiṭṭhānabhāvena pavattaṃ “vipassanā”ti vuttaṃ.

Evanti iminā nayena. Sabbo ariyamaggoti sammādiṭṭhiādibhāvena abhinno ariyamaggo satipaṭṭhānādipubbabhāgaṭipadābhedenā anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggo. Yena yena ākāreṇāti anabhijjhādīsu, paccuppannasukhatādīsu ca ākāresu yena yena ākāreṇa vutto. Tena tenāti tesu tesu ākāresu ye ye samathavasena, ye ca ye ca vipassanāvasena yojetuṃ sambhavanti, tena tena ākāreṇa samathavipassanāhi ariyamaggo vicinitvā yojetabbo. Teti samathādhiṭṭhānavipassanādhammā. Tīhi dhammehi saṅgahitāti tīhi anupassanādhammehi saṅgahitā, gaṇanaṃ gatāti attho. Katamehi tīhīti? Āha “aniccatāya dukkhatāya anattatāyā”ti. Aniccatāya saṃsāraṇato vipassanā “aniccatā”ti vuttā. Esa nayo sesesupi.

So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīhi vimokkhamukhāni bhāvayatīti so ariyamaggādhigamāya yuttappayutto yogī kālena samathaṃ samāpajjanavasena kālena vipassanaṃ sammasanavasena vaḍḍhayamāno animittavimokkhamukhādisaṅkhātā tisso anupassanā brūheti. Tayo khandhe bhāvayatīti tisso anupassanā uparūparivisesaṃ pāpento sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandhoti ete tayō khandhe vaḍḍhetī. Yasmā pana tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito, tasmā “tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayatī”ti vuttaṃ.

Idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ visesato niyyānamukhāni yesaṃ kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīhi vimokkhamukhāni, tehi saddhiṃ tāni dassetuṃ “rāgacarito”tiādi vuttaṃ. Tattha animittena vimokkhamukhenāti aniccānupassanāya. Sā hi niccānimittādisamugghāṇena animitto, rāgādīnaṃ samucchedavimuttiyā vimokkhoti laddhanāmassa ariyamaggassa mukhabhāvato dvārabhāvato “animittavimokkhamukha”nti vuccati. Adhicittasikkhāyāti samādhismiṃ. Sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchantoti sukhavedanāya hitaṃ sukhavedanākāraṇato phassaṃ taṇhāya anupagacchanto. Sukhaṃ vedanaṃ parijānantoti “ayaṃ sukhā vedanā vipariṇāmadinā dukkhā”ti parijānanto, saviyaṃ rāgaṃ samatikkanto. “Rāgamalaṃ pavāhento”tiādinā tehi pariyāyehi rāgasseva pahānamāha. “Dosacarito puggalo”tiādisupi vuttanayānusāreṇa attho veditabbo.

Paññādhikassa santatisamūhakkiccammaṇādighanavinibbhogena saṅkhāresu attasuññatā pākaṭā hotīti visesato anattānupassanā paññāpadhānāti āha - “suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho”ti. Tathā saṅkhārānaṃ sarasapabhaṅgutāya ittarakhaṇattā uppannānaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ sammā samāhitasseva pākaṭaṃ hotīti visesato aniccānupassanā samādhippadhānāti āha - “animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho”ti. Tathā sīlesu paripūrākārino khantibahulassa uppannaṃ dukkhaṃ aratīṇca abhibhuyya viharato saṅkhārānaṃ dukkhatā vibhūtā hotīti dukkhānupassanā sīlappadhānāti āha - “appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho”ti. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā vuttaṃ - “so tīhi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayō khandhe bhāvayatī”ti. Yasmā ca tīhi ca khandhehi ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa

saṅgahitattā tayo khandhe bhāvayanto “ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayaṭi”ti vuttaṃ. Tasmā tehi tassa saṅgahaṃ dassento “yā ca sammāvācā”tiādimāha.

Puna tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ “sīlakkhandho”tiādi vuttaṃ. Tattha sīlakkhandhassa khantipadhānattā, samādhissa bahūpakārattā ca samathapakkhahajanaṃ daṭṭhabbaṃ. Bhavaṅgānīti upapattibhavassa aṅgāni. Dve padānīti dve pādā. Yebhuyyena hi pañcadasa caraṇadhammā sīlasamādhisaṅgahitāti. Bhāvitakāyoti ābhisamācārikasīlassa pāripūriyā bhāvitakāyo. Ādibrahmacariyakasīlassa pāripūriyā bhāvitasīlo. Atha vā bhāvitakāyoti indriyaṣaṃvarena bhāvitapañcadvārakāyo. Bhāvitasīloti avasiṭṭhasīlavasena bhāvitasīlo. Sammā kāyabhāvanāya sati accantaṃ kāyaduccaritappahānaṃ anavajjañca utṭhānaṃ sampajjati. Tathā anuttare sīle sijjhamāne anavasesato micchāvācāya micchājīvassa ca pahānaṃ sampajjati. Cittapaññāsu ca bhāvitāsu sammāsatisammāsamādhisammādiṭṭhisammāsaṅkappā bhāvanāpāripūriṃ gatā eva honti taṃsabhāvattā tadubhayakāraṇattā cāti imamatthaṃ dasseti “kāye bhāviyamāne”tiādinā.

Pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchatīti ariyamaggādhigamameva avatthāvisesavasena pañcadhā vibhajtvā dasseti. Ariyamaggo hi khippaṃ sakīṃ ekacittakkaṇeṇeva catūsu saccesu attanā adhigantabbaṃ adhigacchatīti na tassa lokiyaśamāpattiyā viya vasibhāvanākkiccaṃ atthīti khippādhigamo ca hoti. Pajahitabbānaṃ accantavimuttivasena pajahanato vimuttādhigamo ca. Lokiyehi mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ adhigamanabhāvato mahādhigamo ca. Tesameva vipulaphalānaṃ adhigamanato vipulādhigamo ca. Attanā kattabbassa kassaci anavasesato anavasesādhigamo ca hotīti. Ke panete adhigamā? Keci samathānubhāvena, keci vipassanānubhāvenāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “tathā samathenā”tiādi vuttaṃ.

56. Iti mahāthero “tasmā rakkhitaṭṭassā”ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbhāgaṇapāṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisamāsānañca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā idāni dasannaṃ tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ “tathā yo desayaṭi”tiādimāha. Ovādena sāvake na viśaṃvādayatīti attano anusīṭṭhiyā dhammassa savanato “sāvakā”ti laddhanāme veneyye na vippalambheti na vañceti, viśaṃvādanahetūnaṃ pāpadhammānaṃ ariyamaggena bodhimūle eva supphānattā. Tividhanti tippakāraṃ, tīhi ākārehi attho. Idaṃ karoṭhāti imaṃ saraṇagamaṇaṃ sīlādīṇca upasampajja viharatha. Iminā upāyena karoṭhāti anenapi vidhinā saraṇāni sodhenta sīlādīni paripūrentā sampādetha. Idaṃ vo kurumānānanti idaṃ saraṇagamaṇaṃ sīlādīṇca tumhākaṃ anutiṭṭhantānaṃ diṭṭhadhammasamparāyanibbānānaṃ vasena hitāya sukhāya ca bhavissati, tāni sampādethāti attho.

Evam ovadanākāraṃ dassetvā yaṃ vuttaṃ - “ovādena sāvake na viśaṃvādayatī”ti, taṃ tathāgatabalehi vibhajtvā dassetuṃ “so tathā ovadito”tiādimāha. Tattha tathāti tena pakārena “idaṃ karoṭha, iminā upāyena karoṭhā”tiādinā vuttappakārena. Ovaditoti dhammadesanāya sāsito. Anusiṭṭhoti tasēva vevacanaṃ. Tathā karontoti yathānusiṭṭhaṃ tathā karonto. Taṃ bhūminti yassā bhūmiyā adhigamatthāya ovadito, taṃ dassanabhūmiñca bhāvanābhūmiñca. Netam ṭhānaṃ vijjatīti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Kāraṇaṇhi tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti “ṭhāna”nti vuccati. Dutiyavāre bhūminti sīlakkhandhena pattabbaṃ sampattibhavasāṅkhātāṃ bhūmiṃ.

Idāni yasmā bhagavato catuvesārajjanipi aviparītasabhāvatāya paṭhamaphalañāṇassa visayaviseso hoti, tasmā tānipi tassa visayabhāvena dassetuṃ “sammāsambuddhassa te sato”tiādi vuttaṃ. Tattha sammāsambuddhassa te satoti ahaṃ sammāsambuddho, mayā sabbe dhammā abhisambuddhāti paṭijānana sammāsambuddhassa te sato. Ime dhammā anabhisambuddhāti netam ṭhānaṃ vijjatīti “ime nāma tayā dhammā anabhisambuddhā”ti koci sahadhammena sahetunā sakāraṇena vacanena, sunakkhatto viya vippalapantā pana appamāṇaṃ. Tasmā sahadhammena paṭicodessatīti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Esa nayo sesapadesupi. Yassa te atthāya dhammo desitoti rāgādīsu yassa yassa pahānatthāya asubhabhāvanādidhammo kathito. Takkarassāti tathā paṭipannassa. Visesādhigamanti abhiññāpaṭisambhidādivisesādhigamaṃ.

Antarāyikāti antarāyakaraṇaṃ antarāyo, so sīlaṃ etesanti antarāyikā. Antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyappayojanāti vā antarāyikā. Te pana kammakilesādhedena pañcavidhā. Aniyyānikāti ariyamaggavajjā sabbe dhammā.

Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. Suhatanti ativadhitam. Idampi ekadesakathanameva. Matakapetādidānampi so na karoti eva. Puthujjanoti puthūnaṃ kilesābhisaṅkhārādīnaṃ janānādīhi kāraṇehi puthujjano. Vuttañhetam -

“Puthūnaṃ janānādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano itī”ti.

“Mātara”ntiādīsu janikā mātā. Janako ca pitā. Manussabhūto khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññe jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “idaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhi”ti, neva so naṃ jīvitā voropeyya. Athāpi evaṃ vadeyyuṃ - “sace imaṃ na ghāteyya, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyabhāvassa ca baladīpanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo - sāvajjo vata puthujjanabhāvo. Yatra hi nāma mātughākādīnipi ānantariyāni karissati, mahābalova ca ariyabhāvo, yo etāni kammāni na karotīti.

Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitam pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya. Vuttañhetam - “pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena udhesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti.

Tattha kammenāti apalokaṇādīsu catūsu kammesu aññatarakammena. Uddesenāti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena udhesena. Voharantoti kathayanto, tāhi tāhi upapattīhi “adhammaṃ dhammo”tiādīni aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpayanto. Anussāvanenāti “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccakulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsaṇaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī”tiādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. Salākaggāhenāti evaṃ anussāvetvā tesam cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā “gaṇhatha imaṃ salāka”nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasālākaggāhāpanaṃ pana pubbabhāgo. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinno eva hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyya saṅgharājīṃ vā janeyyāti netam ṭhānaṃ vijjatīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. Lohitaṃ uppādeyyāti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Ettāvatā hi mātughātādīni pañcānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Duṭṭhacittoti vināsacittena paduṭṭhacitto. Thūpanti cetiyaṃ. Bhindeyyāti nāseyya.

Aññaṃ satthāranti “ayaṃ me satthā satthu kiccaṃ kātuṃ samattho”ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ. Apadiseyyāti “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti netam ṭhānaṃ vijjati. Ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyeseyyāti sāsanaṭo bahiddhā aññaṃ bāhiraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā “ayaṃ dakkhiṇārāho, imasmiṃ katā kārā mahapphalā bhavissantī”ti adhippāyena tasmīṃ paṭipajjeyyāti attho. Kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyāti “iminā idaṃ bhavissatī”ti evaṃ pavattattā kutūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamaṅgalena attano suddhiṃ vodānaṃ saddaheyya.

57. Itthī rājā cakkavattī siyāti netam ṭhānaṃ vijjatīti yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūranti, itthiratanābhāvena ca sattaratanasamaṅgitā na sampajjati. Sabbamanussānampi ca na adhiko attabhāvo hoti, tasmā “itthī...pe... vijjatī”ti vuttaṃ. Yasmā sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthilīṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāntīti. Nanu ca yathā itthilīṅgaṃ, evaṃ purisalīṅgampi brahmaloke natthi, tasmā puriso mahābrahmā siyāti na vattabbanti? No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Itthiyo hi idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjanti, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana katthaci na uppajjatīti na vattabbo. Samānēpi tattha ubhayalīṅgābhāve purisaṇṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṇṭhānā, tasmā suvuttametaṃ. Itthī tathāgatoti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuḡe nibbattetvā lokānaṃ tāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

“Manussattaṃ līṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti. -

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānamattampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti “itthī tathāgato arahaṃ sammāsambuddho siyāti netam ṭhānaṃ vijjatī”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā, yā jātikhettanti vuccati. Sā hi tathāgatassa gabbhokkantikālādīsu kampati. Āṇākhettaṃ pana koṭisatasahassacakkavāḷaṃ. Yā ekato saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca, yattha ca āṭṇāṭiyaparittādīnaṃ āṇā pavattati. Visayakhettassa parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi “yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyya”nti vacanato avisayo

nāma natthi. Iti imesu tīsu khettesu tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane “ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantī”ti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha gabbhokkantito pubbe pureti veditabbaṃ. Tato paṭṭhāya hi dasasahassicakkavāḷakampanena khettapariggaho kato nāma hoti, aññassa buddhassa uppatti natthi. Dhātuparinibbānato paraṃ pana pacchā, tato heṭṭhāpi aññassa buddhassa uppatti natthi, uddhaṃ na vāritā.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Acchariyamanussā hi buddhā bhagavanto. Yathāha - “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso”tiādi. Yadi ca aneke buddhā ekato uppajjeyyūṃ, anacchariyā bhaveyyūṃ. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññenapi so eva desetabbo siyā, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi buddhesu ekato uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ buddho pāsādiko”tiādinā tesāṃ sāvakaṃ vivadeyyūṃ. Kiṃ vā etena kāraṇagavesanena, dhammatāvesā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve tathāgatā ekato na uppajjantīti.

Yathā nimbabījakosātakibījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva phalaṃ nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālībījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti na asātaṃ kaṭukaṃ. Evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti na amadhuraṃ. Vuttampi cetāṃ -

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka”nti.

Tasmā “tiṇṇaṃ duccharitāna”ntiādi vuttaṃ.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti yo koci pabbajjāmattena samaṇo vā jātimattena brāhmaṇo vā. Pāpiccho sambhāvanādhippāyena vimhāpanato kuhako.

Paccayasannissitāya payuttavācāya vasena lapako.

Paccayanibbattakanimittāvacarato nemittako. Kuhanalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvāti kuhanādibhāvameva purakkhatvā santindriyo santamānaso viya caranto. Pañca nīvaraṇeti kāmaccchandādike pañca nīvaraṇe. Appahāya asamucchinditvā, cetaso upakkileseti nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi cittaṃ upakkilesenti kiliṭṭhaṃ karonti vibādhenti upatāpenti ca. Tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. Paññāya dubbalīkaraṇeti nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti. Tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. Anupaṭṭhitassatīti catūsu satipaṭṭhānesu na upaṭṭhitassati. Abhāvayitvāti avaḍḍhayitvā. Anuttaraṃ sammāsambodhinti arahattapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ.

Pacchimavāre aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti sabbaññubodhisattaṃ sandhāya vadati. Tattha sabbadosāpagatoti sabbehi pāramitāpaṭipakkhabhūtehi dosehi apagato. Etena paripūritapāramibhāvaṃ dasseti. Satipaṭṭhānāni vipassanā, bojjhaṅgo maggo, anuttarā sammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāni vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā, sammāsambodhi arahattameva. Sesāṃ anantaravāre vuttapaṭipakkhato veditabbaṃ. Yaṃ ettha ñāṇanti yaṃ etasmiṃ yathāvutte ṭhāne ca ṭhānaṃ, aṭṭhāne

ca aṭṭhānanti pavattaṃ ñāṇaṃ. Hetusoti tassa ṭhānassa aṭṭhānassa ca hetuto. Ṭhānasoti taṅkhaṇe eva āvajjanasamanantaraṃ. Anodhisoti odhiabhāvena, kiñci anavasesetvāti attho.

Iti ṭhānāṭṭhānagatātiādīsu evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatā. Sabbeti khayavayavirajjananirujjhanasabhāvā saṅkhatadhammā, te eva ca sattapaññattiyā upādānabhūtā keci saggūpagā ye dhammacārino, keci apāyūpagā ye adhammacārino, keci nibbānūpagā ye kammakkhayakaraṃ ariyamaggaṃ paṭipannā.

58. Idāni yathāvuttamatthaṃ vivaranto “sabbe sattā marissantī”ti gāthādvayamāha. Tassa atthaṃ “sabbe sattāti ariyā ca anariyā cā”tiādinā sayameva niddisati. Tattha jīvitapariyanto maraṇapariyantoti jīvitassa pariyanto nāma maraṇasaṅkhāto anto. Yathākammaṃ gamissantīti ettha yadetaṃ sattānaṃ yathākammaṃ gamanaṃ, ayaṃ kammassakatāti attho. Kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso cāti “puññapāpaphalūpagā”ti iminā vacanena kammānaṃ phalassa paccakkhakāritā, katūpacitānaṃ kammānaṃ attano phalassa appadānābhāvo ca dassitoti attho.

Kammameva kammantaṃ, pāpaṃ kammantaṃ etesanti pāpakammantā, tassa atthaṃ dassetuṃ “apuññasaṅkhārā”ti vuttaṃ. Apuñño saṅkhāro etesanti apuññasaṅkhārā. Pāpakammantāti vā nissakkavacanaṃ, pāpakammantahetūti attho. Tathā puññasaṅkhārātiādīsupi. Puna “nirayaṃ pāpakammantā”tiādinā antadvayena saddhiṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ dasseti. Tathā “ayaṃ saṃkilesa”tiādinā vaṭṭavivaṭṭavasena ādīnavassādanissaraṇavasena hetuphalavasena ca gāthāyaṃ tayo atthavikappā dassitā. Puna “nirayaṃ pāpakammantāti ayaṃ saṃkilesa”tiādinā vodānavasena gāthāya atthaṃ dasseti.

59. Tena tenāti tena tena ajjhositavattunā rūpabhavaarūpabhavādinā. Chattimsāti kāmataṇhā tāva rūpādivisayabhedena cha, tathā bhavataṇhā vibhavataṇhā cāti aṭṭhārasa. Tā eva ajjhattikesu rūpādīsu aṭṭhārasa, bāhiresu rūpādīsu aṭṭhārasāti evaṃ chattiṃsa. Yena yenāti “subhaṃ sukha”ntiādinā.

Vodānaṃ tividhaṃ khandhattayavasenāti taṃ dassetuṃ “taṇhāsaṃkilesa”tiādi vuttaṃ. Puna “sabbe sattā marissantī”tiādi paṭipadāvibhāgena gāthānamatthaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha tattha gāminīti tattha tattheva nibbāne gāminī, nibbānassa gamanasilāti attho.

Puna tatthatatthagāminīsabbatthagāminīnaṃ paṭipadānaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “tayo rāsī”tiādi vuttaṃ. Yanti yaṃ nirayādi. Taṃ taṃ ṭhānaṃ yathārahaṃ gametīti sabbatthagāminī. Paṭipadāsaṅkhāte apuññakamme puññakamme ca kammakkhayakaraṇakamme ca vibhāgaso bhagavato pavattanañāṇaṃ. Idaṃ sabbatthagāminī paṭipadāñāṇaṃ nāma tathāgatabalaṃ. Iminā hi ñāṇena bhagavā sabbampi paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmavāsikesupi ekaṃ sūkaraṃ vā migaṃ vā mārentesu sabbesaṃ cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesāṃ āyūhanakkhaṇe ya eva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena karoti, eko “tvampi karohī”ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayaniyaṃ, eko pettivisaye, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayaniyaṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattanakampi “esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadesū”ti jānāti.

Tiracchānayoniyam nibbattanakampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako”ti jānāti. Pettivisaye nibbattanakampi “esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppiṇāsiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, idaṃ nākaḍḍhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī”ti jānāti. Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato dānaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā deyyadhammārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇe eva nānaṃ hoti. Tesu hi keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke”ti jānāti. Tatthapi “esa paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa bhummadevesu nibbattissati, esa jeṭṭhakadevarājā hutvā, esa tassa dutiyaṃ tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ sakkhissati, idaṃ na sakkhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī”ti jānāti. Tathā “vipassanaṃ paṭṭhapentesu ca esa iminā nīhārena vipassanāya āradhattā arahā bhavissati, esa anāgāmī, esa sakadāgāmī, esa sotāpanno, ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamo, esa maggaṃ pattuṃ na sakkhissati lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggahe, esa nāmarūpariggahe, arūpariggahe ca ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī”ti jānāti. “Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi esa parikkammamatte eva ṭhassati, esa nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, na appanaṃ. Esa appanampi uppādessati, esa jhānaṃ adhiḡamissati, na uparivisesaṃ. Esa uparivisesampi adhiḡamissatī”ti jānāti.

Anekadhātūti anekā cakkhādayo pathavādayo ca dhātuyo etassāti anekadhātu, bahudhātūti attho. Lokoti khandhāyatanādiloko. Cakkhudhātūtiādi yāhi dhātūhi “anekadhātū”ti loko vutto, tāsam sarūpato dassanaṃ. Tattha sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena ca dhātu. Cakkhu eva dhātu cakkhudhātu. Sesapadesupi eseṃ nayo. Kāmadhātūti ettha dve kāmā kilesakāmo ca vatthukāmo ca. Kilesakāmapakkhe kāmapaṭisaṃyutto dhātu kāmadhātu, kāmavitakkassetam nāmaṃ. Vatthukāmapakkhe pana kāmāvacaradhammā kāmo uttarapadalopena, kāmo ca so dhātu cāti kāmadhātu. Byāpādaṭisaṃyutto dhātu byāpādadhātu, byāpādaṭittakassetam nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasaāghātavatthuvissayaṃ paṭighassetam nāmaṃ. Vihiṃsāṭisaṃyutto dhātu vihiṃsādhātu, vihiṃsāvitakko. Vihiṃsā eva vā dhātu vihiṃsādhātu, parasattavihesanassetam nāmaṃ. Nekkhammaabyāpādaavihiṃsādhātuyo nekkhammaṭittakādayo sabbakusaladhammā mettākaraṇā cāti vedittabbaṃ. Rūpadhātūti rūpabhavo, sabbe vā rūpadhammā. Arūpadhātūti arūpabhavo, arūpadhammā vā. Nirodhadhātūti nirodhataṇhā. Saṅkhāradhātūti sabbe saṅkhataḍḍhammā. Sesam suviññeyyaṃ.

Aññaṃaññaṃvilakkhaṇattā nānappakārā dhātuyo etasminti nānādhātu, loko. Tenevāha - “añña cakkhudhātu yāva añña nibbānadhātū”ti, yathā ca idaṃ ñāṇaṃ cakkhudhātuādibhedena upādinnaṃsaṅkhāralokassa vasena anekadhātunānādhātulokaṃ pajānāti, evaṃ anupādinnaṃsaṅkhāralokassapi vasena taṃ pajānāti. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvaka upādinnaṃsaṅkhāralokasseva nānattaṃ jānanti, tampi ekadeseneva, na nippadesato. Anupādinnaṃsaṅkhāralokassa pana nānattaṃ na jānanti. Bhagavā pana “imāya

nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa pharuso, imassa bahalo, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattamaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti, imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nīlaṃ hoti pītakaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ tittaṃ madhuraṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ hoti, imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo ujuko kuṭilo kaṇho nīlo odāto hoti”ti evaṃ anupādinnaśāṅkhāralokassāpi vasena anekadhātunānādhātubhāvaṃ jānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

60. Yaṃ yadeva dhātunti yaṃ kiñci hīnādisabhāvaṃ. Yasmā adhimutti nāma ajjhāsayadhātu, tasmā adhimuccanaṃ ajjhāsayassa hīnādisabhāvena pavattanaṃ. Taṃ pana tassa taṃ taṃ adhiṭṭhahanaṃ abhinivisanañca hotīti āha - “adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisanti”ti. Adhimuccanassa visayaṃ vibhāgena dassetuṃ “keci rūpādhimuttā”tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Nānādhimuttikatāññanti hīnādivasena nānādhimuttikatāya ñāṇaṃ.

Te yathādhimuttā ca bhavanti te hīnādhimuttikā paṇītādhimuttikā sattā yathā yathā adhimuttā honti. Taṃ taṃ kammaśamādānaṃ samādiyaṇṭīti adhimuttianurūpaṃ taṃ taṃ attanā samādiyitabbaṃ kattaṃ kammaṃ karonti, tāni kammaśamādānāni samuṭṭhānavasena vibhajanto “te chabbidhaṃ kamma”ntiādimāha. Tattha keci lobhasena kammaṃ samādiyaṇṭīti sambandhitabbaṃ. Esa nayo sesesupī. Taṃ vibhajjamānanti taṃ samuṭṭhānavasena chabbidhaṃ puna pavattinivattivasena vibhajjamānaṃ duvidhaṃ.

Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karotīti dasaakusalakammaṃ pathakammaṃ sandhāya vadati. Tañhi saṃkiliṭṭhatāya kāḷakanti kaṇhaṃ. Apāyesu nibbattāpanato kāḷakavipākanti kaṇhavipākaṃ. Yaṃ saddhāvasena kammaṃ karotīti dasakusalakammaṃ pathakammaṃ. Tañhi asaṃkiliṭṭhattā paṇḍaranti sukkaṃ. Sagge nibbattāpanato paṇḍaravipākattā sukkavipākaṃ. Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kaṇhasukkanti vomissakakammaṃ. Kaṇhasukavipākanti sukhadukkhavipākaṃ. Missakakammañhi katvā akusalavaleṇa tiracchānayaṇiyaṃ maṅgalaṭṭhābhāvaṃ upapanno kusaleṇa pavatte sukhaṃ anubhavati, kusaleṇa rājakule nibbattopi akusaleṇa dukkhaṃ vedayati. Yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhasukavipākanti kammakkhayakarā catumaggacetaṇā. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhavēyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhavēyya, sukkaupapattipariyāpannaṃ vipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato akaṇhasukavipākanti ayamettha attho.

Kammaśamādāne paṭhamāṃ acelakapaṭipadā kāmesu pātabyatā, dutiyaṃ tibbakesassa assumukhasāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ, tatiyaṃ kāmesu apātabyatā acelakapaṭipadā, catutthaṃ paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāsukhasamaṅgino sāsanabrahmacariyacaraṇaṃ. Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammaśamādānanti yaṃ aññampi evaṃpakāraṃ kammaṃ. Iminā puggalenātiādi tasmīṃ kammavipāke bhagavato ñāṇassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha upacitanti yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. Avipakkanti na vipakkavipākaṃ. Vipākāya paccupaṭṭhitanti vipākadānāya katokāsaṃ. Na ca

bhabbo abhinibbidhā gantunti kilesābhisaṅkhārānaṃ abhinibbijjhanato abhinibbidhāsaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ adhigantaṃ na ca bhabbo. Taṃ bhagavā na ovadatīti taṃ vipākāvaraṇena nivutaṃ puggalaṃ bhagavā saccapaṭivedhaṃ purakkhatvā na ovadati, vāsanatthaṃ pana tādisānampi dhammaṃ deseti eva, ajātasattuādīnaṃ viya.

Upacitanti kātuṃ āraddhaṃ. Tenevāha - “na ca tāva pāripūriṃ gata”nti. Tena micchattaniyāmassa asamattathaṃ dasseti. Purā pāripūriṃ gacchatīti pāripūriṃ phalanipphādanasamatthataṃ gacchati purā adhigaccheyya. Micchattaniyatatāya sajjukaṃ phaladhammassa abhājanabhāvaṃ nibbattayati purā. Tenevāha - “purā veneyyattaṃ samatikkamatī”ti. “Purā aniyataṃ samatikkamatī”tipi pāṭho, so evattho. Asamatteti kamme asampunṇe, te asampunṇe vā.

61. Evaṃ kilesantarāyamissakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā idāni amissakaṃ kammantarāyaṃ dassetuṃ “imassa ca puggalassā”tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Sabbesanti imasmiṃ balaniddese vuttānaṃ sabbesaṃ kammānaṃ. Mudumajjhādhimattatāti mudumajjhatibbabbhāvo. Kammānañhi muduādibhāvena taṃvipākānaṃ mudumajjhatikkhabhāvo viññāyatīti adhippāyo. Diṭṭhadhammavedanīyantiādīsu diṭṭhadhamme imasmiṃ attabhāve veditabbaṃ phalaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ. Upapajje anantare attabhāve veditabbaṃ phalaṃ upapajjavedanīyaṃ. Aparasmiṃ attabhāve ito aññasmiṃ yasmiṃ kasmiñci attabhāve veditabbaṃ phalaṃ aparāpariyavedanīyaṃ. Ekajavanavārasmiñhi sattasu cetanāsu paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Pariyosānacetanā upapajjavedanīyaṃ nāma. Majjhe pañca cetanā aparāpariyavedanīyaṃ nāma. Vipākavemattatāññanti vipākavemattatāya vipākavisesse ñāṇaṃ. Imassa pana kammavipākassa gatisampatti gativipatti, upadhisampatti upadhivipatti, kālasampatti kālavipatti, payogasampatti payogavipattiyo kāraṇaṃ. So ca nesaṃ kāraṇabhāvo “atthekaccāni pāpakāni kammāsamādānāni gatisampattiṇi bhāni na vipaccantī”tiādipāḷivasena veditabbo.

62. Anantarabalaniddese vuttakammasamādānapadeneva jhānādīni saṅgahetvā dassetuṃ “tathā samādinnaṃ kammāna”ntiādi vuttaṃ. Sekkhaupajjanasantānesu pavattāni jhānādīni kammaṃ honti. Tattha tathā samādinnaṃanti “sukkaṃ sukkavipākaṃ paccuppannasukhaṃ, āyatīṃ sukhavipāka”nti evamādippakārehi samādinnesu kammesu. Saṃkilesoti paṭipakkhadhammavasena kiliṭṭhabhāvo. Vodānaṃ paṭipakkhadhammehi visujjanaṃ. Vuṭṭhānaṃ paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānañca. Evaṃ saṃkilissatītiādīsu ayamevattho - iminā ākārena jhānādi saṃkilissati vodāyati vuṭṭhahatīti jānanaññaṃ bhagavato anāvaraṇaṇaṃ, na tassa āvaraṇaṃ atthīti.

Kati jhānānītiādi jhānādayo vibhāgena dassetuṃ āraddhaṃ. Cattāri jhānānīti catukkanayavasena rūpāvacarajjhānāni sandhāyāha. Ekādasāti “rūpī rūpāni passatī”tiādinā aṭṭhannaṃ tiṇṇaṃ suññatavimokkhādīnaṃ vasena vuttaṃ. Aṭṭhāti tesu ṭhapetvā lokuttare vimokkhe aṭṭha. Sattāti tesu eva nirodhasamāpattiṃ ṭhapetvā satta. Tayoti suttantapariyāyena suññatavimokkhādayo tayo. Dveti abhidhammapariyāyena animittavimokkhassāsambhavato avasesā dve. Ettha ca paṭipāṭiyā satta appitappitakkaṇe vikkhambhanavasena paccanīkadhammehi vimuccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca vimokkhā. Nirodhasamāpatti pana

sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Lokuttarā ca taṃtaṃmaggaṃvājīhakehi samucchavedasena vimuttattā vimokkhoti ayaṃ viseso vedītabbo.

Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī savitakko savicāro samādhī nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī avitakko vicāramatto samādhī nāma. Catukkanaye pañcakanayepi sesajhānesu samādhī avitakko avicāro samādhī nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ “samādhī”ti nāmaṃ “samāpattī”ti. Kasmā? Cित्तेkaggaṭāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na “samādhī”ti nāmaṃ. Saññāsamāpattiādi heṭṭhā vuttameva.

Hānabhāgiyo samādhīti appaṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmadānupakkhandanaṃ paṭhamajjhānādisamādhissa hānabhāgiyatā. “Paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā saṃkilesa”ti vuttattā dutiyajjhānādivasena yojetabbaṃ. Kukkuṭaṃ vuccati ajaññājīgucchanamukhena tapparamatā. Kukkuṭajhāyīti puggalādhiṭṭhānena jhānāni vuttāni, dve paṭhamadutiyajjhānānīti vuttaṃ hoti. Yo paṭhamam dutiyam vā jhānam nibbattetvā “alamettāvatā”ti saṅkocaṃ āpajjati, uttari na vāyamati, tassa tāni jhānāni cattāripi “kukkuṭajhānānī”ti vuccanti, taṃsamaṅgino ca kukkuṭajhāyī. Tesu purimāni dve āsannabalavapaccatthikattā visesabhāgiyatābhāvato ca saṃkilesabhāvena vuttāni. Itarāni pana visesabhāgiyatābhāvepi mandapaccatthikattā vodānabhāvena vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Visesabhāgiyo samādhīti paṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādīpakhandanaṃ, paṇṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃca “vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paṇṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi “vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Bhavaṅgavasena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hotīti bhavaṅgaṃca vodānaṃ vuṭṭhānaṃ. Yasmā pana vuṭṭhānavasibhāvena yathāparicchinnaṃkālāṃ samāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, tasmā samāpattivuṭṭhānakosallaṃ idha “vuṭṭhāna”nti vuttaṃ.

63. Tasseva samādhissāti tassa anantarabalaniddese jhānādīpariyāyehi vuttasamādhissa. Parivārāti parikkhārā. Indriyānīti saddhāsatipaññindriyāni. Balānīti hīrottappehi saddhiṃ tāniyeva. Vīriyassa visuṃ gahaṇaṃ balānaṃ bahūpakāradassanattaṃ. Vīriyupatthambhena hi saddhādayo paṭipakkhena akampanīyā honti. Tenevāha - “vīriyavasena balāni bhavanti”ti. Tesanti indriyānaṃ. Mudumajjhādhimattatāti avisadaṃ mudu. Nātivisadaṃ majjhaṃ. Ativisadaṃ adhimattaṃ balavaṃ “tikka”nti vuccati.

Veneyyānaṃ indriyānurūpaṃ bhagavato desanāpavattīti dassetuṃ “tatha bhagavā”tiādi vuttaṃ. Tattha saṃkhittavittārenāti saṃkhittassa vitthārena. Atha vā saṃkhittenāti uddiṭṭhamattena. Saṃkhittavittārenāti uddesena niddesena ca. Vittārenāti uddesaniddesapaṭiniddesehi. Mudukanti lahukaṃ apāyabhayaṇṇaṃ bhāyādīhi santajjanavasena bhāriyaṃ akatvā. Mudutikkhanti nātītikkaṃ. Saṃvegavatthūhi saṃvegajananādivasena bhāriyaṃ katvā. Samathaṃ upadisaṭīti samathaṃ adhikaṃ katvā upadisati, na tathā vipassananti adhippāyo. Na hi kevalena samathena saccappaṭivedho sambhavati. Samathavipassananti samadhuraṃ samathavipassanaṃ. Vipassananti sātisaṃ vipassanaṃ upadisati.

Yasmā cettha tikkhindriyādayo ugghaṭitaññuādayova, tasmā “tikkhindriyassa nissaraṇaṃ upadisati”tiādi vuttaṃ. Tattha adhipaññāsikkhāyāti adhipaññāsikkhaṃ.

Yaṃ ettha ñāṇanti ettha indriyānaṃ mudumajjhādhimattatāya yaṃ ñāṇaṃ, idaṃ vuccati parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti sambandhitabbaṃ. Tassa ñāṇassa pavattanākāraṃ dassetuṃ “ayaṃ imaṃ bhūmi”ntiādi vuttaṃ. Tattha ayaṃ imaṃ bhūmiṃ bhāvanañca gatoti ayaṃ puggalo evamimaṃ saṃkilesavāsaṇaṃ vodānaṃ bhavaṅgañca gato gacchati gamissati ca, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Imāya velāya imasmiṃ samaye imāya mudumajjhātikkhābhedaṃ anusāsaniyā. Evaṃdhātukoti hīnādivasena evamajjhāsaya evamādhimuttiko. Ayañcassa āsayoti imassa puggalassa ayaṃ sassatucchedappakāro, yathābhūtañāṇanulomakhantippakāro vā āsayo. Idañhi catubbidhaṃ āsayanti ettha sattā vasantīti āsayoti vuccati. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayāṃ jānanto tesāṃ diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇakammassakataññāṇānañca appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetaṃ - “kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsaya kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsaya nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti... byāpādaṃ... abyāpādaṃ... thinamiddhaṃ... ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsaya thinamiddhādhimutto’”ti.

Ayaṃ anusayoti ayaṃ imassa puggalassa kāmarāgādiko appahīnoyeva anusayitakilesa. Appahīnoyeva hi thāmagato kilesa anusayo. Parasattānanti padhānasattānaṃ. Parapuggalānanti tato paresaṃ sattānaṃ, hīnasattānanti attho. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. Indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti parabhāvo ca aparabhāvo ca paropariyattaṃ a-kārassa okāraṃ katvā, tassa vemattatā paropariyattavemattatā. Saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattavemattatāya ñāṇaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti padavibhāgo veditabbo.

Tattha yanti yaṃ anekavihitassa pubbenivāsassa anussaraṇavasena bhagavato ñāṇaṃ, idaṃ aṭṭhamāṃ tathāgatabalanti sambandho. Anekavihitanti anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ. Pubbenivāsanti anussarituṃ icchitaṃ attano paresaṃca samanantarātītaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. Anussaratīti “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti evaṃ jātipaṭipāṭiyā anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmitamatte eva saratīti attho. Bhagavato hi parikkammakiccaṃ natthi, āvajjanamatteneva sarati. Seyyathidanti āradhappakāranidassanatthe nipāto. Ekampi jātinti ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo dvepi jātiyotiādīsupi.

Anekepi saṃvaṭṭakappetiādīsu pana parihāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo, vaḍḍhamāno vivaṭṭakappoti veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito taṃmūlattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭatṭhāyī. Evañhi sati yāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyī”ti vuttāni, tāni sabbāni pariggahitāni honti. Amutrāsintiādi saraṇākāradassanaṃ. Tattha amutrāsinti amumhi saṃvaṭṭakappe, amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇatṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā. Evaṃnāmoti tisso vā phusso vā. Evaṃgottoti bhaggavo vā gotamo vā. Evaṃvaṇṇoti odāto vā sāmo vā. Evaṃhāroti sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā.

Evamsukhadukkhappaṭisaṃvedīti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisappaṭhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. Evamāyupariyantoti evaṃ vassasataparamāyupariyanto vā caturāsītikappasahassaparamāyupariyanto vā. So tato cuto amutra udapādinti so tato bhavato, sattanikāyato vā cuto puna amukasmim nāma sattanikāye udapādim. Atha vā tatrāpi bhava vā sattanikāye vā ahoṣim. Evaṃnāmotiādi vuttatthameva.

64. Dibbenātiādīsu dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattampi pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttattā dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ, dibbavihārasena vā paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhu. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivāti cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutim, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati. Tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Tadubhayañca bhagavā passati. Tena vuttaṃ - “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha”nti.

Ekādasaupakkilesavirahato vā visuddhaṃ. Yathāha -

“So kho ahaṃ anuruddhā ‘vicikicchā cittassa upakkilesa’ti iti viditvā vicikicchāṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ. ‘Amanasikāro cittassa upakkilesa... thinamiddhaṃ... chambhitattaṃ... uppilaṃ... duṭṭhullaṃ... accāraddhavīriyaṃ... atilīnavīriyaṃ... abhijappā... nānattasaññā... atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesa’ti iti viditvā atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahi”nti evamādi.

Tadevaṃ ekādasaupakkilesavirahato vā visuddhaṃ. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, maṃsacakkhuṃ atikkantattā vā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manusso manussaṃ maṃsacakkhunā viya satte passati oloketi. Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, ye ca gahitapaṭisaṃdhiṃ sampati nibbattā, te “cavamānā upapajjamānā”ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne. Hīneti mohanissandayuttattā hīnajātikulabhogādivasena hīṇe paribhūte. Pañīteti amohanissandayuttattā tabbiparīte. Suvaṇṇeti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. Dubbaṇṇeti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantamanāpavaṇṇayutte abhirūpe virūpe vāti attho. Sugateti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. Duggateti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhogane. Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”tiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagañāṇakiccaṃ. Yathākammūpagañāṇaanāgatamaññāṇāni ca dibbacakkhupādakāneva dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenātiādīsu duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhaṃ vā caritaṃ kilesapūtikattā duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccaritaṃ kāyaduccaritaṃ. Evaṃ vacīmanoduccaritānīpi daṭṭhabbānī. Samannāgatāti samaṅgībhūtā. Ariyānaṃ upavādakāti buddhādīnaṃ ariyānaṃ, antamaso gihisotāpannānāmpi antimavatthunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavādakā akkosakā garahakā. Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. Micchādiṭṭhikammasamādānāti micchādiṭṭhihetubhūtasamādinnaṇānāvidhakammā. Ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Tattha vacīmanoduccaritaggaṇaṇena ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsupi tesaṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha -

“Seyyathāpi, sārīputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsāmpadamidaṃ, sārīputta, vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhattaṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti.

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha -

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammāpi samanupassāmi evaṃ mahāsāvajjatarāṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī”ti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. Paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggaṇaṇe. Atha vā kāyassa bhedāti jīvitindriyassa upacchedā. Paraṃ maraṇāti cutito uddhaṃ. Apāyantiādi sabbhaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhaḥhetubhūtā puññasammata ayā apētattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti duggati, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti vinipāto. Natthi ettha assādasāññito ayoti nirayo.

Atha vā apāyaggaṇaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti, tiracchānayaṇi hi apāyo, sugatito apētattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggaṇaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā, dukkassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisāṃ avinipātittā. Petamahiddhikānañhi vimānānīpi nibbattanti. Vinipāttaggaṇaṇena asurakāyaṃ dīpeti, so hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sukhasamussayehi vinipātittā vinipātotti vuccati. Nirayaggaṇaṇena avīciādiānekappakāraṃ nirayameva dīpeti. Upapannāti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho vedittabbo.

Ayaṃ pana viseso - ettha sugatiggaṇaṇena manussagatimpi saṅgaṇhāti. Saggaggaṇaṇena devagatiṃ eva. Tattha suṇḍarā gatīti sugati. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti saggo. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti ayaṃ vacanatto. Amukāya kappakoṭiyaṃ upacitaṃ tenāyaṃ etarāhi, anāgate vā saggūpago apāyūpago cāti aṭṭhamanavamabalaññakiccaṃ ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Tathā kappasatasahassevātiādīsupi. Tenevāha - “imāni bhagavato dve ñāṇānī”ti.

Nihato māro bodhimūleti nihato samucchinno kilesamāro bodhirukkhamūle. Idaṃ bhagavato dasamaṃ balanti idaṃ kilesamārassa hananaṃ samucchindanaṃ bhagavato dasamaṃ balaṃ. Tenevāha - “sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇa”nti. Yasmā pana yadā arahattamaggena savāsanaṃ sabbe āsavā khepitā, tadā bhagavatā sabbaññutaññāṇaṃ adhigataṃ nāma, tasmā “yaṃ sabbaññutā pattā”tiādi vuttaṃ.

Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha - “dasabalaññāṇaṃ nāma pāṭiekkamaṃ natthi, yasmā ‘sabbaññutā pattā viditā sabbadhammā’ti vuttaṃ, tasmā sabbaññutaññāṇashevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalaññāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalaññāṇaṃ hi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyamaṃ kammaaparicchadameva, tatiyaṃ dhātunānattakāraṇameva, catutthaṃ ajjhāsayaḍḍhimuttimeva, pañcamaṃ kammavipākantaramameva, chaṭṭhaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesamaṃ saṃkilesādimeva, sattamaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutūpapātameva, dasamaṃ saccaparicchadameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbaṃca tato uttariṇca pajānāti. Etesamaṃ pana kiccaṃ sabbaṃ na karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evamaṃ pucchitabbo “dasabalaññāṇaṃ nāmetamaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttara”nti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato parāni dve avitakkaavicārāni, āsavakkhayaññāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāranti. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacārāni, tato dve rūpāvacārāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati. Sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacaramameva lokiyamevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Evaṃ nānāyehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādīni dassetuṃ “tatha katamo yuttihārasampāto”tiādi āraddhaṃ. Tattha “tasmā rakkhitaṭṭhassa”ti gāthāya padattho vitthāritoyeva. Rakkhitaṭṭhassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti yujjati manacchaṭṭhāni dvārāni satikavāṭeṇa pidahitvā viharantassa kāmavitakkādīnaṃ micchāsaṅkappānaṃ avasaro eva natthīti nekkhammavitakkādiko sammāsaṅkappo eva tassa gocaro pavattiṭṭhānaṃ bhavissatīti ayamatto yujjati. Yuttiyā ghaṭeti saṃsandati sametīti attho. Sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatīti vuttanayena sammāsaṅkappagocaro puggalo aviparītameva vitakkato sammādiṭṭhi bhavissati. Sammādiṭṭhisāṅkhātamaṃ vipassanāññāṇaṃ purakkhatvā viharanto maggaññāṇe pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ asammohato paṭivijjhissati. Tathā paṭivijjhanto ca dukkhasabhāvattā duggatisāṅkhātā sabbā bhavagatiyo jahissati, tato eva sabbaṃ vinipātabhayaṃ saṃsārabhayaṇca samatikkamissatīti sabbopi cāyamattho yutto evāti.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

66. Sakasampattiyā viya susaṃvihitasāṅkappo bhavati. Indriyesu guttadvāratā sucaritapāripūriyā āsannakāraṇanti āha - “rakkhita-cittassāti tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhāna”nti. Tassattho - “rakkhita-cittassā”ti idaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānavacananti. Nekkhammasaṅkappādhūlissa kāmaccandādinīvaraṇappahānaṃ sukaranti nekkhammasaṅkappādayo samathassa āsannakāraṇanti āha - “sammāsaṅkappagocaroti samathassa padaṭṭhāna”nti. Kammassakatāsammādiṭṭhiyaṃ sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhiyañca tṭhito attādhīnaṃ saṃsāradukkhāṃ passanto tadatikkamanupāyaṃ vipassanaṃ ārabhatīti sammādiṭṭhivipassanāya visesakāraṇanti āha - “sammādiṭṭhipurekkhāroti vipassanāya padaṭṭhāna”nti. Udayabbayadassanaṃ ussukkāpentō sammattaniyāmaṃ okkamati tāṃ paṭhamamaggādhigamassa kāraṇanti āha - “ñatvāna udayabbayanti dassanabhūmiyā padaṭṭhāna”nti. Ālokasaññāmanasikārādīhi thinamiddhassa abhibhavanaṃ vīriyassa āsannakāraṇanti āha - “thinamiddhābhībhū bhikkhūti vīriyassa padaṭṭhāna”nti. Yadi ariyamaggakkhaṇe pahānabhāvanā samānakālā ekābhisamayassa icchitattā, tathāpi pahātabbassa pahānābhāve bhāvanāpāripūrī natthīti pahānanimittā viya katvā bhāvanā vuttā “sabbā duggatiyo jaheti bhāvanāya padaṭṭhāna”nti. Atha vā “sabbā duggatiyo jahe”ti idaṃ bhagavato vacanaṃ yogīnaṃ ussāhajanatthaṃ ānisaṃsakittanaṃ hotīti bhāvanāya visesakāraṇanti vuttaṃ “sabbā...pe... padaṭṭhāna”nti.

Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā

67. Indriyesu guttadvāratā satisaṃvaro, satibalena ca nekkhammavitakkādhūlo hotīti vuttaṃ - “tasmā rakkhita-cittassa sammāsaṅkappagocaroti idaṃ satindriya”nti. Tassattho - “tasmā rakkhita-cittassa sammāsaṅkappagocaroti ettha rakkhita-cittatāya ca sammāsaṅkappagocaratā kāraṇūpacārena idaṃ satindriyaṃ, gahitāni bhavanti pañcīndriyāni indriyalakkhaṇena vimutti-paripācanabhāvena vā ekalakkhaṇattāti adhippāyo. Gahito bhavati ettha maggalakkhaṇena gahaṇaṃ suviññeyyanti tāṃ tṭhapetvā kāraṇato gahaṇaṃ dassetuṃ “sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati”tiādi vuttaṃ. Tato eva gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti vatvā vimuttivimuttiñāṇadassanānīpi vuttāni.

Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā

68. Rakkhīyatīti rakkhitaṃ. Idaṃ padavasena nibbacanaṃ. Yasmā pana atthavasena nibbacane vutte padavasena nibbacanaṃ vuttameva hoti, tasmā “rakkhitaṃ paripālīyatīti esā niruttī”ti vuttaṃ. Tattha iti-saddo ādyattho, pakāre vā. Tena evamādikā evaṃpakārā vā esā niruttīti vuttaṃ hoti. Tasmā cintetīti cittaṃ. Attano santānaṃ cinotīti cittaṃ, paccayehi citanti cittaṃ, cittavicittatṭhena cittaṃ, cittakaraṇatṭhena cittaṃ. Sammā saṅkappetīti sammāsaṅkappotiādinā nirutti veditabbā.

Ayaṃ ettha bhagavato adhippāyoti “rakkhita-citto assā”tiādinā indriyasamvarādayo duggatipahānañca vadato bhagavato ettha gāthāyaṃ adhippāyo. Kokāliko hītiādi nidānaniddeso. Tattha hi-saddo kāraṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā kokāliko arakkhita-cittatāya aggasāvakesu cittaṃ padosetvā padumanirayaṃ upapanno, tasmā

duggatiyo jahitukāmo rakkhitacitto assāti bhagavā satiārakkhena cetasā samannāgato sabbā duggatiyo jahatīti attho. Suttamhi vuttaṃ “satiyā cittaṃ rakkhitabba”nti desanānusandhidassanaṃ.

Catubyūhahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā

69. Nekkhammasaṅkappabahulo kasiṇavasena mettādivasena vā laddhāya cittekaggatāsaṅkhātāya cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetvā samādhiṃyeva vā yathā laddhaṃ saṃkilesato rakkhitacitto nāma hotīti vuttaṃ - “tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti ayaṃ samatho”ti. Paññāpadhānā vipassanāti āha - “sammādiṭṭhipurekkhāroti ayaṃ vipassanā”ti. Ariyamaggena dukkhasacce pariññāte udayabbayadassanaṃ matthakappattaṃ nāma hotīti vuttaṃ - “ñatvāna udayabbayanti dukkhapariññā”ti. “Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhamma”nti hi maggaññāssa pavattidassanāti. Imāni cattāri saccānīti catusaccadhammavasena āvaṭṭanaṃ niṭṭhapeti. Tattha purimena saccadvayaṭṭhapanena visabhāgadhammavasena, pacchimena sabhāgadhammavasena āvaṭṭananti daṭṭhabbaṃ.

Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā

70. Kusalapakkho kusalapakkhena niddisitabboti rakkhitacittassāti satisaṃvaro, so chabbidho dvārasasena cakkhudvārasaṃvaro yāva manodvārasaṃvaroti. Sammāsaṅkappo tividho - nekkhammasaṅkappo, abyāpādasāṅkappo, avihiṃsāsaṅkappoti. Sammādiṭṭhi aṭṭhavidhā dukkhe ñāṇaṃ...pe... idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇanti. Udayabbayañāṇaṃ paññāsaṃvidhaṃ avijjāsamudayā rūpasamudayo...pe... vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Thinamiddhābhāvānaṃ catubbidhaṃ catumaggavasena. Tattha satisaṃvaro lokiya lokuttaravasena duvidho. Tesu lokiyo kāmāvacarova, lokuttaro dassanabhāvanābhedato duvidho. Ekameko cettha catusatipaṭṭhānabhedato catubbidho. Esa nayo sammāsaṅkappādisupi.

Ayaṃ pana viseso - sammāsaṅkappo paṭhamajjhānavasena rūpāvacarotipi nīharitabbo. Padaṭṭhānavibhāgo padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena vattabbo. Akusalapakkhe asaṃvaro cakkhuasaṃvaro...pe... kāyaasaṃvaro, copanakāyaasaṃvaro, vācāsaṃvaro, manoasaṃvaroti aṭṭhavidho. Micchāsaṅkappo kāmavitakkādivasena tividho. Aññāṇaṃ “dukkhe aññāṇa”ntiādinā aṭṭhavidhā vibhattaṃ. Sammādiṭṭhipaṭipakkhato micchādiṭṭhi dvāsaṭṭhividhena veditabbā. Thinamiddhaṃ uppattibhūmito pañcavidhanti evaṃ akusalapakkhe vibhatti veditabbā.

Vibhattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā

71. Parivattanahāre āvaṭṭahāre vuttanayena samathavipassanānidhāraṇaṃ akatvā “samathavipassanāya bhāvitāyā”ti āha. Lokaṃ cettha samathavipassanā daṭṭhabbā. Paṭipakkhenāti “arakkhitena cittenā”ti gāthāya paṭipakkhenāti adhippāyo. Atha vā vibhattihāre niddiṭṭhassa akusalapakkhassa paṭipakkhenāti attho.

10. Vevacanaḥārasampātavaṇṇanā

72. “Mānasam hadayaṃ paṇḍaram viññāṇam viññāṇakkhandho manoviññāṇadhātū”ti ca cittassa vevacanaṃ. “Takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā”ti ca sammāsaṅkappassa. “Paññā pajānanā vicayo pavicayo”tiādinā sammādiṭṭhiyā. “Thinaṃ thiyānā thiyitattaṃ cittassa akallatā akammaññatā onāho parināho antosaṅkoco”ti thinassa. “Akallatā akammaññatā kāyālasīyaṃ supyaṃ supyaṇā supitatta”nti middhassa. “Bhikkhako bhikkhū”tiādinā bhikkhupadassa. “Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhaṃ saṃsāro”tiādinā duggatiyā vevacanaṃ veditabbaṃ.

Vevacanaḥārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihārasampātavaṇṇanā

73. Adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ - “rakkhitacittassāti padaṭṭhānapaññatti satiyā”ti. Sesam imasmiṃ paññattihārasampāte ito paresu otaraṇasodhanahārasampātesupi apubbaṃ natthi. Heṭṭhā vuttanayameva.

Paññattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

76. Adhiṭṭhānahārasampāte sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇantiādinā catusaccahetuḥetusamuppannapaccayapaccayuppannasaṅkhātassa visayassa vasena vemattataṃ dassetvā puna yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassananti pālīpālīatthānaṃ avasiṭṭhavisayavaseneva vemattataṃ dīpeti. Tattha yaṃ saccāgamananti yaṃ saccato aviparītato visayassa āgamaṃ, adhigamoti attho. “Yaṃ paccāgamana”ntipi pāṭho, tassa yaṃ paṭipāṭivisayassa āgamaṃ, taṃtaṃvisayādhigamoti attho. Sesamettha parikkhārasamāropanahārasampātesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva.

Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Api cettha hārasampātaniddeso imināpi nayena veditabbo -

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsatī vā karotī vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyini”ti.

Tattha katamo desanāhārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti. Āyatanavavatthānena manāyatanaṃ, dhātuvavatthānena viññāṇadhātuṃ, indriyavavatthānena manindriyaṃ. Katame dhammā pubbaṅgamā? Cha dhammā pubbaṅgamā, kusālānaṃ kusalamūlāni, akusālānaṃ akusalamūlāni, sādhipatikānaṃ adhipati, sabbacittuppādānaṃ indriyāni. Api ca imasmiṃ sutte mano adhippeto. Yathā balaggassa rājā pubbaṅgamo, evamevaṃ dhammānaṃ mano pubbaṅgamo. Tattha tivīdheṇa mano pubbaṅgamo nekkhammachandena abyāpādachandena

avihiṃsāchandena. Tattha alobhassa nekkhammachandena manopubbaṅgamaṃ, adosassa abyāpādachandena manopubbaṅgamaṃ, amohassa avihiṃsāchandena manopubbaṅgamaṃ.

Manoseṭṭhāti mano tesam dhammānaṃ seṭṭhaṃ visiṭṭhaṃ uttamaṃ pavaraṃ mūlaṃ pamukhaṃ pāmokkhaṃ, tena vuccati “manoseṭṭhā”ti. Manomayāti manena katā, manena nimmitā, manena nibbattā, mano tesam paccayo, tena vuccati “manomayā”ti. Te pana dhammā chandasamudānitā anāvilasaṅkappasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. Manasā ce pasannenāti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Iti iminā pasādena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato, tena vuccati “pasannenā”ti idaṃ manokammaṃ. Bhāsati vāti vacīkammaṃ. Karoti vāti kāyakammaṃ. Iti dasakusalakammapathā dassitā.

Tatoti dasavidhassa kusalakammassa katattā upacitattā. Nanti yo so katapuñño katakusalo katabhīruttāṇo, taṃ puggalaṃ. Sukhanti duvidhaṃ sukhaṃ kāyikaṃ cetasaṅka. Anvetīti anugacchati.

Idhassu puriso appahīnānusayo saṃyojaniyesu dhammesu assādaṃ anupassati, so saṃyojaniyesu dhammesu assādaṃ anupassanto yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ sampattibhavaṃ pattheti. Iccassa avijjā ca bhavataṇhā ca anubaddhā honti, so yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ sampattibhavaṃ patthento pasādanīyavatthusmiṃ cittaṃ pasādeti saddahati okappeti. So pasannacitto tividhaṃ puññakiriyavatthum anutiṭṭhati dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayaṃ kāyena vācāya manasā. So tassa vipākaṃ paccanubhoti diṭṭheva dhamme upapajje vā aparāpare vā pariyāye. Iti kho panassa avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanam, saḷāyatanapaccayā sukhavedanīyo phasso, phassapaccayā vedanāti evaṃ santaṃ taṃ sukhamanveti. Tassevaṃ vedanāya aparāparaṃ parivattamānāya uppajjati taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ...pe... samudayo hotīti.

Tattha yaṃ mano, ye ca manopubbaṅgamā dhammā, yañca sukhaṃ, ime vuccanti pañcakkhandhā, te dukkhasaccaṃ. Tesam purimakāraṇabhūtā avijjā bhavataṇhā ca samudayasaccaṃ. Tesam pariññāya pahānāya bhagavā dhammaṃ deseti, dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya. Yena parijānāti, yena pajahati, ayaṃ maggo. Yattha ca maggo pavattati, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni evaṃ āyatanadhātuindriyamukhenāpi niddhāretabbāni. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sukhassa anvayo phalaṃ, manasā pasannena kāyavacīsamīhā upāyo, manopubbaṅgamattā dhammānaṃ attano sukhakāmena pasannena manasā vacīkammaṃ kāyakammañca pavattetabbanti ayaṃ bhagavato āṇatti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Tattha katamo vicayahārasampāto? Mananato ārammaṇavijānanato mano. Mananalakkhaṇe sampayuttesu ādhipaccakaraṇato pubbaṅgamo īhābhāvato nissattaniijīvattṭhena dhammā. Gāmesu gāmaṇi viya padhānatṭhena mano seṭṭho etesanti manoseṭṭhā. Sahajātādipaccayabhūtena manasā nibbattāti manomayā. Akālussyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannena vacīviññattivipphārato tathā sādiyanato ca bhāsati. Copanakāyavipphārato tathā sādiyanato ca karoti. Tathā pasutattā anaññattā ca “tato”ti vuttaṃ. Sukhanato sātābhāvato iṭṭhabhāvato ca

“sukha”nti vuttaṃ. Katūpacitattā avipakkavipākattā ca “anvetī”ti vuttaṃ. Kāraṇāyattavuttito asaṅkantito ca “chāyāva anapāyinī”ti vuttaṃ. Ayaṃ anupadavicayato vicayahārasampāto.

Tattha katamo yuttihārasampāto? Manassa dhammānaṃ ādhipaccayogato pubbaṅgamatā yujjati. Tato eva tesāṃ manassa anuvattanato dhammānaṃ manoseṭṭhatā yujjati. Sahajātādipaccayavasena manasā nibbattattā dhammānaṃ manomayatā yujjati. Manasā pasannena samuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ kusalabhāvo yujjati. Yena kusalakammaṃ upacitaṃ, taṃ chāyā viya sukhaṃ anvetīti yujjati. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Tattha katamo padaṭṭhāno hārasampāto? Mano manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammā sabbassa kusalapakkhassa padaṭṭhānaṃ. “Bhāsati”ti sammāvācā, “karotī”ti sammākammanto, te sammāājīvassa padaṭṭhānaṃ. Sammāājīvo sammāvāyāmassa padaṭṭhānaṃ. Sammāvāyāmo sammāsatiyā padaṭṭhānaṃ. Sammāsati sammāsamādhissa padaṭṭhānaṃ. “Manasā pasannenā”ti ettha pasādo saddhindriyaṃ, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Samādhi paññāyāti yāva vimuttiñāṇadassanā yojetabbaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahārasampāto.

Tattha katamo lakkhaṇo hārasampāto? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti manopubbaṅgamatāvacanena dhammānaṃ chandapubbaṅgamatāpi vīriyapubbaṅgamatāpi vīmaṃsāpubbaṅgamatāpi vuttā hoti ādhipateyyalakkhaṇena chandādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. Tathā nesāṃ saddhādipubbaṅgamatāpi vuttā hoti indriyalakkhaṇena saddhādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. “Manasā ce pasannenā”ti yathā manassa pasādasamannāgamo taṃsamuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ. Evaṃ cittassa satiādisamannāgamopi nesāṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ yonisomanasikārasamuṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā. “Sukhamanvetī”ti sukhānugamanavacanena sukhassa paccayabhūtānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ anugamo vutto hoti tesampi kammaṃpaccayatāya ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ lakkhaṇahārasampāto.

Tattha katamo catubyūho hārasampāto? “Manopubbaṅgamā”tiādīsu “mano”tiādīnaṃ padānaṃ nibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ padatthaniddesavasena veditabbaṃ. Padattho ca vuttanayena suviññeyyova. Ye sukhena atthikā, tehi pasannena manasā kāyavacīmanokammāni pavattetabbānīti ayamettha bhagavato adhippāyo. Puññakiriyāya aññesampi pubbaṅgamā hutvā tattha tesāṃ sammā upanetāro imissā desanāya nidānaṃ. “Chadvārādhīpatī rājā, cittānuparivattino dhammā, cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū”ti evamādisamānayanena imissā desanāya saṃsandanā desanānusandhi. Padānusandhiyo pana suviññeyyāvāti. Ayaṃ catubyūho hārasampāto.

Tattha katamo āvaṭṭo hārasampāto? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti tattha yāni tīṇi kusalamūlāni, tāni aṭṭhannaṃ sammattānaṃ hetu. Ye sammattā, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Yaṃ manosaḥajanāmarūpaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Asamucchinnā purimanipphannā avijjā bhavataṇhā, ayaṃ samudayo. Yattha tesāṃ pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hārasampāto.

Tattha katamo vibhattihārasampāto? “Manopubbaṅgamā dhammā, manasā ce pasannena, tato naṃ sukhamanvetī”ti nayidaṃ yathārutavasena gahetabbaṃ. Yo hi samaṇo vā brāhmaṇo vā paṇātipātīmhi micchādīṭṭhike micchāpaṭipanne sakaṃ

cittaṃ pasādeti, pasannena ca cittaṇa abhūtaguṇābhitthavanavasena bhāsati vā nipaccakāraṃ vāssa yaṃ karoti, na tato naṃ sukhamanveti. Dukkameva pana taṃ tato cakkamva vahato padamanveti. Iti hi idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Yaṃ manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā, tañce vacikkammaṃ kāyakammañca sukhavedanīyanti. Taṃ kissa hetu? Sammattagātehi sukhavedanīyaṃ micchāgātehi dukkhavedanīyanti. Kathaṃ paṇāyaṃ pasādo dattṭhabbo? Nāyaṃ pasādo, pasādapatirūpako pana micchādhimokkhoti vadāmi. Ayaṃ vibhattihārasampāto.

Tattha katamo parivattano hārasampāto? Manopubbaṅgamātiādi. Yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhassānugāmī. Idañhi suttaṃ etassa ujupaṭipakkho. Ayaṃ parivattano hārasampāto.

Tattha katamo vevacano hārasampāto? “Manopubbaṅgamā”ti mano cittaṃ manāyatanaṃ manindriyaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti pariyāyavacanaṃ. Pubbaṅgamā purecārino puregāminoti pariyāyavacanaṃ. Dhammā attā sabhāvāti pariyāyavacanaṃ. Setṭhaṃ padhānaṃ pavaranti pariyāyavacanaṃ. Manomayā manonibbattā manosambhūtāti pariyāyavacanaṃ. Pasannena saddahantena okappentenāti pariyāyavacanaṃ. Sukhaṃ sātāṃ vedayitanti pariyāyavacanaṃ. Anveti anugacchati anubandhatīti pariyāyavacanaṃ. Ayaṃ vevacano hārasampāto.

Tattha katamo paññattihārasampāto? Manopubbaṅgamāti ayaṃ manaso kiccapaññatti. Dhammāti sabhāvapaññatti, kusalakammaṃ pathapaññatti. Manoseṭṭhāti padhānapaññatti. Manomayāti sahaṇātapaññatti. Pasannenāti saddhindriyena samannāgatapaññatti, assaddhiyassa paṭikkhepapaññatti. Bhāsati vā karoti vāti sammāvācāsammākamantānaṃ nikkhepapaññatti. Tato naṃ sukhamanvetīti kammaṃ phalānubandhapaññatti, kammaṃ avināsapaññattīti. Ayaṃ paññattihārasampāto.

Tattha katamo otaraṇo hārasampāto? Manoti viññāṇakkhandho. Dhammāti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā. Bhāsati vā karoti vāti kāyavacīviññattiyo. Tāsaṃ nissayā cattāro mahābhūtāti rūpakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Manoti abhisāṅkhāraviññāṇanti manoggahaṇena avijjāpaccayā saṅkhārā gahitāti. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ...pe... samudayo hotīti ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo hārasampāto.

Tattha katamo sodhano hārasampāto? Manoti ārambho neva padasuddhi, na ārambhasuddhi. Manopubbaṅgamāti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Tathā dhammāti yāva sukhanti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Sukhamanvetīti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano hārasampāto.

Tattha katamo adhiṭṭhāno hārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayāti ekattatā. Manasā ce pasannenāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. Bhāsati vā karoti vāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. So pasādo duvidho ajjhatañca byāpādavikkhambhanato, bahiddhā ca okappanato. Tathā sampattibhavahetubhūtopi vaḍḍhihetubhūtovāti ayaṃ vemattatā. Tayidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātābbaṃ hetunā ca yo pasannamānaso, vipākena ca yo sukhavedanīyoti. Ayaṃ adhiṭṭhāno hārasampāto.

Tattha katamo parikkhāro hārasampāto? Manopubbaṅgamāti ettha manoti kusalaṇiññāṇaṃ. Tassa ca ñāṇasampayuttassa alobho adoso amohoti tayo sampayuttā hetū, ñāṇavippayuttassa alobho adosoti dve sampayuttā hetū. Sabbesaṃ

avisesena yonisomanasikāro hetu, cattāri sampatticakkāni paccayo. Tathā saddhammassavanaṃ, tassa ca dānādivasena pavattamānassa deyyadhammādayo paccayo. Dhammāti cettha vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo. Tathā tayo viññāṇassa, vedanādayo pasādassa, saddheyyavattukusalābhisaṅkhāro vipākasukhassa paccayoti. Ayaṃ parikkhāro hārasampāto.

Tattha katamo samāropano hārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti puññacittaṃ, taṃ tividhaṃ - dānamayaṃ, sīlamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tattha dānamayaṃ alobho padaṭṭhānaṃ, sīlamayaṃ adoso padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayassa amoho padaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ abhippasādo padaṭṭhānaṃ, “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati”ti suttaṃ vitthāretabbaṃ. Kusalacittaṃ sukhassa iṭṭhavipākassa padaṭṭhānaṃ. Yonisomanasikāro kusalacittassa padaṭṭhānaṃ. Yoniso hi manasi karonto kusalacittaṃ adhiṭṭhāti kusalacittaṃ bhāveti, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ...pe... padahati. Tassevaṃ catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatīti ayaṃ bhāvanāya samāropanā. Sati ca bhāvanāya pahānaṃca siddhamevāti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Tathā -

“Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati;
Kusalo ca jahāti pāpakam, rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti.

Tattha dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññakiriyavattu vuttaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññakiriyavattu vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lobhassa ca dosassa ca mohassa ca pahānamāha. Tena bhāvanāmayam puññakiriyavattu vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti anupādāparinibbānamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti alobho kusalamūlaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti amoho kusalamūlaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tesam nissaraṇam vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññākkhandhassa vimuttikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katāvībhūmiṃ dasseti.

Dadato puññaṃ...pe... jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti aggaphalaṃ vuttaṃ.

Tathā dadato puññaṃ...pe... na cīyatīti lokiyakusalamūlaṃ vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lokuttarakusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttarassa kusalamūlassa phalaṃ vuttaṃ.

Dadato...pe... na cīyatīti puthujjanabhūmi dassitā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi dassitā.

Dadato ...pe... na cīyatīti saggaḡāminī paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti vuttā.

Dadato...pe... na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ lokiyānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tassā desanāya phalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dhammadānaṃ āmisadānañca vadati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti pāṇātipātā veramaṇiyā sattānaṃ abhayadānaṃ vadati. Evaṃ sabbānīpi sikkhāpadāni vitthāretabbāni. Tena ca sīlasaṃyamena sīle patiṭṭhito cittaṃ saṃyameti, tassa samatho pāripūriṃ gacchati. Evaṃ so samathe ṭhito vipassanākosallayogato kusalo ca jahāti pāpakaṃ rāgaṃ jahāti, dosaṃ jahāti, mohaṃ jahāti, ariyamaggena sabbepi pāpake akusale dhamme jahāti. Evaṃ paṭipanno ca rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgādīnaṃ parikkhayā dvepi vimuttiyo adhigacchatīti ayaṃ suttaniddeso.

Tattha katamo desanāhārasampāto? Imasmiṃ sutte kiṃ desitaṃ? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañca kāmaguṇā, mānusakā ca pañca kāmaguṇā, dibbā ca pañcupādānakkhandhā, mānusakā ca pañcupādānakkhandhā. Idaṃ vuccati dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tassa kāraṇabhāvena purimapurimanipphannā taṇhā samudayo ariyasaccaṃ. Tayidaṃ vuccati assādo ca ādīnavo ca. Sabbassa purimehi dvīhi padehi niddeso “dadato...pe... na cīyatī”ti. Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo saupādisesā ca anupādisesā ca. Idaṃ nissaraṇaṃ. Phalādīni pana yathārahaṃ veditabbānīti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Vicayoti “dadato puññaṃ pavaḍḍhatī”ti iminā paṭhamena padena tividhampi dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayam puññakiriyavatthu vuttaṃ. Dasavidhassapi deyyadhammassa pariccāgo vutto. Tathā chabbidhassapi rūpādiārammaṇassa. “Saṃyamato veraṃ na cīyatī”ti dutiyena padena averā asapattā abyāpādā ca paṭipadā vuttā. “Kusalo ca jahāti pāpaka”nti tatiyena padena ñāṇuppadō aññānanirodho sabbopi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sabbepi bodhipakkhiyā dhammā vuttā. “Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti rāgakkhayena rāgavirāgā cetovimutti, mohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti vuttāti. Ayaṃ vicayo hārasampāto.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayaṃ paripūreti macchariyappahānañca puññābhisandañcāti atthesā yutti. Sīlasaṃyame ṭhito ubhayaṃ paripūreti upacārasamādhim appanāsamādhīñcāti atthesā yutti. Pāpake dhamme pajahanto dukkhaṃ parijānāti, nirodhaṃ sacchikaroti, maggaṃ bhāvetīti atthesā yutti. Rāgadosamohesu sabbaso parikkhīnesu anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti atthesā yuttīti. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Padaṭṭhānanti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhīṭṭhānassa padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hārasampāto.

Lakkhaṇoti “dadato”ti etena peyyavajjaṃ atthacariyaṃ samānattatā ca dassitāti veditabbā saṅgahavatthubhāvena ekalakkhaṇattā. “Saṃyamato”ti etena khantimettāavihiṃsāanuddayaḍayo dassitāti veditabbā verānuppādanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Veraṃ na cīyatī”ti etena hirīottappaappicchatāsantuṭṭhitādayo dassitā verāvaḍḍhanena ekalakkhaṇattā. Tathā ahirīkānottappādayo acetabbabhāvena ekalakkhaṇattā. “Kusalo”ti etena kosalladīpanena

sammāsaṅkappādayo dassitā maggaṅgādibhāvena ekalakkhaṇattā. “Jahāti pāpaka”nti etena pariññābhisaṃmayādayopi dassitā abhisamayaḷakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Rāgadosamohakkhayā”ti etena avasiṭṭhakilesādinampi khayā dassitā khettabbābhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇo.

Catubbyūhoti dadatoti gāthāyaṃ bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogataṃ patthayissanti, te dānaṃ dassanti dāḷiddiyappahānāya. Ye averataṃ icchanti, te pañca verāni pajahissanti. Ye kusalaḷdhammehi chandaḷkāma, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveṣṣanti. Ye nibbāyitukāma, te rāgadosamohaṃ pajahissantiṭi ayamettha bhagavato adhippāyo. Evaṃ nibbacaṇaṇidāṇasaṇdhayo vattaḷbāti. Ayaṃ catubbyūho.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ, yañca asaṃyamato veraṃ, yañca akusalaṣṣa pāpaṣṣa appahānaṃ, ayaṃ paṭipakkhaṇiddesaṇa saṃudayo. Tassa alaḷbhena ca adosaṇa ca aḷmohaṇa ca dāṇādīhi paḷhānaṃ, imāni tīṇi kusalaṃulāni. Tesaṃ paḷcayo aṭṭha saṃmaṭṭāni, ayaṃ maggo. Yo rāgadosamohaṇaṃ khayō, ayaṃ niroḷhoti. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhaṭṭiṭi dadato puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi ekaṃsena yo bhayaḷhetu deti, rāgaḷhetu deti, āṃsaḷkiñcikkhaḷhetu deti, na tassa puññaṃ vaḷḷḷhaṭṭi. Yañca daṇḷḷadānaṃ saṭṭhaḷdānaṃ paḷaviḷheṭṭhaṇaṭṭhaṃ aḷpuññaṃ aṣṣa paḷaḷḷhaṭṭi. Yaṃ paṇa kusalaṇa ciṭṭena aṇukaṃpaṇto vā aḷpaḷcāyaṃāṇo vā aṇnaṃ deti, pāṇaṃ vaṭṭhaṃ yāṇaṃ māḷāgaṇdhavilepaṇaṃ seyyāḷvasaṭhaṃ paḷḷiḷpeyyaṃ deti, saḷbbaṣaṭṭāṇaṃ vā aḷbhayaḷdānaṃ deti, mettacitto hitajjhāsaḷyo nissaḷraṇasaññi dhammaṃ desaṭi. Saṃyamato veraṃ na cīyaṭiṭi ekaṃsena aḷbhayūpaḷratassa cīyaṭi, kiṃḷkāraṇaṃ? Yaṃ asaṃmaṭṭho, bhayūpaḷrato diṭṭhaḷdhammiḷkassa bhāyaṭi “mā maṃ rājāṇo gaḷhetvā haṭṭhaṃ vā cīṇdeyyuṃ...pe... jīvaṇtaṃpi sūle uttāseyyu”nti, tena saṃyamaṇa aḷveraṃ cīyaṭi. Yo paṇa evaṃ saṃāṇo veraṃ na cīyaṭi. Yo paṇa evaṃ saṃāḷdiyaṭi, paṇāṭiḷpāṭassa pāpaḷko vipāḷko diṭṭhe ceḷa dhamme aḷbhisamḷpaḷraḷye ca, evaṃ saḷbbaṣṣa akusalaṣṣa, so tato āḷraṃaṭi, imiṇā saṃyamaṇa veraṃ na cīyaṭi. Saṃyamo nāma sīḷaṃ. Taṃ caṭṭubbiḷdhaṃ ceṭaṇā sīḷaṃ, ceṭaṣikaṃ sīḷaṃ, saṃvaḷro sīḷaṃ, aḷvīṭikkamo sīḷanti. Kusalo ca jaḷhāti pāpaḷkanti pāpaḷpaḷhāyaḷkā saṭṭaṭṭiṃsa boḷhipakkhiyā dhammā vattaḷbāti. Ayaṃ vibhaṭṭi.

Paḷivaṭṭaṇoti dadato puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi, adadatoḷpi puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi, na dāṇaṃayaḷikaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyaṭi asaṃyamaṭoḷpi veraṃ na cīyaṭi, yaṃ dāṇena paṭisaṇkhāṇaḷbalena bhāḷvaṇāḷbalena. Kusalo ca jaḷhāti pāpaḷkaṃ, akusalo paṇa na jaḷhāti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto, tesaṃ aḷpaḷrikkhayā naṭṭhi nibbutiṭi. Ayaṃ paḷivaṭṭaṇo.

Vevaḷcanaṇoti dadato puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi. Paḷiccaḷgato kusalaṃ upaḷcīyaṭi. Aṇuḷmodatoḷpi puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi ciṭṭappaṣāḷdatoḷpi veyyāḷvaccakiriyaḷyapi. Saṃyamaṭoṭi sīḷasaṃvaḷrato soḷraccato. Veraṃ na cīyaṭiṭi pāpaṃ na vaḷḷḷhaṭṭi, akusalaṃ na vaḷḷḷhaṭṭi. Kusaloṭi paṇḷḷito nipaṇo meḷdhāḷvī paḷrikkhaḷko. Jaḷhātiṭi saṃuḷcchindaṭi saṃugghāṭeṭi. Ayaṃ vevaḷcano.

Paññaṭiṭi dadato puññaṃ paḷaḷḷhaṭṭi loḷbhassa paṭiṇissaḷgapaññaṭi, alaḷbhassa nikkhepaḷpaññaṭi. Saṃyamato veraṃ na cīyaṭiṭi doṣassa viḷkkhaṃbhaṇaḷpaññaṭi, aḷdoṣassa nikkhepaḷpaññaṭi. Kusalo ca jaḷhāti pāpaḷkanti moḷhassa saṃugghāṭaḷpaññaṭi, aḷmoḷhassa bhāḷvaṇāḷpaññaṭi. Rāgadosamohassa

pahānapaññatti, alobhādosā mohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti kilesānaṃ paṭippassaddhipaññatti, nibbānassa sacchikiriyapaññattīti. Ayaṃ paññatti.

Otaṇoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānaṃ nāma saddhādīhi indriyehi hotīti ayaṃ indriyehi otaṇo. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saṃyamo nāma sīlakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaṇo. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpappahānaṃ nāma tīhi vimokkhehi hoti. Tesāṃ upāyabhūtāni tīhi vimokkhamukhānīti ayaṃ vimokkhamukhehi otaṇo. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. So ca dhammadhātu dhammāyatanañcāti ayaṃ dhātūhi ca āyatanehi ca otaṇoti. Ayaṃ otaṇo.

Sodhanoti dadatotiādikā padasuddhi, no ārambhasuddhi. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ padasuddhi ca ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano.

Adhiṭṭhānoti dadatoti ayaṃ ekattatā, cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ abhayadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthāretabbāni. Ayaṃ vemattatā. Saṃyamoti ayaṃ ekattatā. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaroti ayaṃ vemattatā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ayaṃ ekattatā. Sakkāyadiṭṭhiṃ pajahati vicikicchāṃ pajahatītiādikā ayaṃ vemattatā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ ekattatā. Saupādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti ayaṃ vemattatāti. Ayaṃ adhiṭṭhāno.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo. Alobho hetu, saṃyamassa hirottappādayo paccayo. Yonisomanasikāro adoso ca hetu, pāpappahānassa samādhi yathābhūtañānadassanañca paccayo. Tisso anupassanā hetu, nibbutiyā maggasammādiṭṭhi hetu, sammāsaṅkappādayo paccayoti. Ayaṃ parikkhāro.

Samāropano hārasampātoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññaṃkiriya vatthu, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññaṃkiriya vatthu, taṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Sīlena hi jhānenapi rāgādikilesā na cīyanti. Yepissa tappaccayā uppajjeyyumaṃ āsavā vighātapariḷhā, tepissa na honti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pahānapariññā, taṃ bhāvanāmayāṃ puññaṃkiriya vatthu. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgassapi khayā dosassapi khayā mohassapi khayā. Tattha rāgoti yo rāgo sārāgo cetaso sārājjanā lobho lubbhanā lubbhitattaṃ abhijjhā lobho akusalamūlaṃ. Dosoti yo doso dussanā dussitattaṃ byāpādo cetaso byāpajjanā doso akusalamūlaṃ. Mohoti yaṃ aññānaṃ adassanaṃ anabhisamayo asam bodho appaṭivedho dummejjhaṃ bālyaṃ asampajaññaṃ moho akusalamūlaṃ. Iti imesaṃ rāgādīnaṃ khayā nirodho paṭinissaggo nibbuti nibbāyanā parinibbānaṃ saupādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Missakahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 19. Σχόλια για τον οδηγό. 4. Σχόλια για την ενότητα της αντίστροφης επεξήγησης έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org